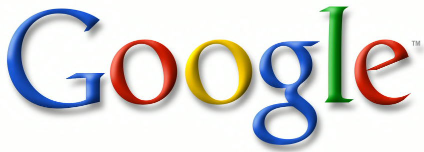

HET GRONDBEZIT

IN DE

GERMAANSCHE MARK

EN DE

JAVAANSCHE DESSA.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT

VAN

W. PH. SCHEUER.

ROTTERDAM,
WED. F. G. MORTELMANS.
1885.

EX·LIBRIS
M.W.C.BAERT DE WAARDE

HET GRONDBEZIT

IN DE

Germaansche Mark en de Javaansche Dessa.

HET GRONDBEZIT
in de Germaansche Mark en de Javaansche Dessa.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

Doctor in de Rechtswetenschap,

aan de Rijks-Universiteit te Utrecht,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. J. A. WIJNNE,

Hoogleeraar in de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

EN OP VOORDRACHT VAN DE

FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID,

in het openbaar te verdedigen in de St.-Pieterskerk,

op Dinsdag den 29sten September 1885, des namiddags te 1 uur,

DOOR

WILLEM PHILIP SCHEUER,

geboren te Rotterdam.

ROTTERDAM,
WED. F. G. MORTELMANS.
1885.

Bij het verlaten der Utrechtsche Akademie is het mij aangenaam openlijk een woord van dank te kunnen richten tot hen, van welker onderwijs ik daar heb mogen genieten.

Met hoogachting en dankbaarheid noem ik daarbij u het eerst, Hooggeleerde DE LOUTER, wiens veelzijdige kennis en hulpvaardigheid ik bij de bewerking dezer dissertatie ten zeerste heb leeren waardeeren. De belangstelling, die gij in mijne studiën en plannen sinds lang betoond hebt, bewijst, dat gij in uwe leerlingen meer ziet dan bezoekers van uwe kolleges, dat hun geheele ontwikkeling u ter harte gaat. Daardoor is uw invloed groot op hunne methode van werken, en hebben zij aan u hunne vorming te danken voor een der belangrijkste takken der Rechtswetenschap. Moge uw stalen arbeidzaamheid hun steeds ten voorbeeld strekken!

Wat gij voor een jong jurist zijt, Hooggeleerde DE GEER, wanneer hij voor het eerst met aarzelenden tred het pad der Rechtswetenschap betreedt, weten zij, die het voorrecht nog hadden, uw boeiende voordrachten over Romeinsch Recht te hooren. Weinigen vermoedden vóor dien tijd, dat uit het Corpus Juris zooveel geest en levenswijsheid is af te leiden. Misschien is de onderstelling niet te gewaagd, dat aan uzelven meer dan aan de behandelde stof de leerzaamheid en levendigheid uwer kolleges was toe te schrijven.

Dat de Akademie den grondslag voor onze geheele vorming moet leggen, en hoe zij dat doen kan, leerde ik vooral op uwe kolleges begrijpen, Hooggeleerde OPZOOMER, van wiens onderwijs door woord en geschrift reeds eenige achtereenvolgende geslachten de vruchten hebben geplukt. De vraag of slechts de theologische dan wel elke studie de logika als basis behoeft, beantwoordt het bezoek uwer lessen in tegenspraak met de tegenwoordige regeling van het Hooger Onderwijs.

Uwe onuitputtelijke kennis, ijzeren geheugen en krachtige taal behoeven hier door mij niet te worden geprezen. Daartoe zijn zij te algemeen bekend. Maar mijn hartelijke dank mag hier niet ontbreken voor alles, wat ook buiten uw onderwijs mij uw naam onvergetelijk heeft gemaakt.

In de rijke studie der Staathuishoudkunde mocht ik door u op aangename wijze worden ingeleid, Hooggeleerde d' Aulnis. *Uwe lessen leerden mij, dat een ijverig en veelzijdig gebruik der geschiedenis en vooral der statistiek te verkiezen is bij die wetenschap boven uitsluitende dogmatiek. Hartelijk dank voor uwe mij zoo dikwijls gebleken welwillendheid!*

Beter vorming voor de studie van het hedendaagsch en toekomstig strafrecht dan op uwe kolleges verkregen wordt, Hooggeleerde Pols, *zou moeielijk kunnen gedacht worden. De Nederlandsche kriminalist moet nog altijd het oog op de tóekomst gevestigd houden, wanneer hij de uitkomsten der wetenschap op de praktijk der wetgeving wenscht te zien toegepast. Uwe lessen geven de grondslagen aan van dat jus constituendum, en bevredigen door hare wijsgeerige diepte de eischen van het denken. Moge de praktijk spoedig daarnaar hervormd worden!*

Ook de duidelijkheid en zaakrijkheid uwer voordracht, Hooggeleerde Hamaker, *is te dikwijls geprezen, dan dat ik er hier verder over zou willen uitweiden. Helderheid, die gij vooral beoogt en bereikt, moet uwe leerlingen altijd voor oogen blijven als eerste eisch van rechtsgeleerd betoog.*

Wanneer ik spreek van het onderwijs aan de Akademie genoten, mag ik u niet voorbijgaan, Weleerwaarde Heer Dr. P. H. Ritter, *die mij meer dan een leermeester, die mij een vriend geweest zijt. Moge de Remonstrantsche Broederschap nog langen tijd trotsch kunnen zijn op uwe welsprekendheid, en uwe vele vrienden een voorbeeld kunnen nemen aan uw onvermoeiden ijver voor de zaak, die u boven alles aan het hart gaat, en u zooveel te danken heeft!*

Ten slotte nog een woord van dank aan den Weled. Gestr. Heer Mr. W. B. Bergsma, *wiens opmerkingen betreffende het Javaansche Grondbezit mij van veel nut waren en wiens onverdiende welwillendheid ik steeds mocht ondervinden.*

En hiermeê neem ik afscheid van de Utrechtsche Akademie en allen, die mij daar vrienden geweest zijn en welker herinnering mij lang moge bijblijven.

Rotterdam, 16 September 1885.

Aan mijne Ouders.

INLEIDING.

Begripsbepaling van den Eigendom.

Niets is moeielijker, maar niets ook noodzakelijker dan de bepaling van een begrip, naar welks ontwikkeling wij een onderzoek willen instellen. Daargelaten de groote vraag of wij onze voorstellingen alleen uit de ervaring afleiden, staat het echter vast, dat zij met die ervaring niet in strijd mogen zijn. Het uitgaan van een dogma, op oogenblikkelijke overtuiging, zonder toetsing aan de ervaring, gegrond, is dus verwerpelijk. Voordat wij evenwel de voorstellingen die wij reeds bezitten, aan de ervaring kunnen toetsen, moeten wij ons bewust worden, welke die zijn, m. a. w. wij moeten ons een begrip helder voor oogen stellen, dat tot nog toe aan onze voorstellingen onbewust ten grondslag lag, en dat begrip vervolgens aan de kennis, door de ervaring verkregen, gaan toetsen.

Stellen wij bij het onderzoek naar den inhoud van een *rechts*begrip voor het woord: *ervaring,* de uitdrukking: *kennis der rechtsontwikkeling* in de plaats, dan volgt uit het bovenstaande, dat zoo wij willen weten, hoe een dier *rechtsbegrippen* zich in die ontwikkeling gevormd en volmaakt heeft, wij eerst een klare voorstelling moeten hebben, *welk* rechtsbegrip wij bedoelen, m. a. w. welk het onderwerp is, waaraan wij ons bij de studie der rechtsontwikkeling in het bizonder te houden hebben.

Ziedaar nu de *noodzakelijkheid* der *bepaling* van een begrip, waarvan ik sprak. Zonder die bepaling kunnen wij ons onderzoek niet begrenzen. Zij is de *eerste* stap op den weg van ons onderzoek.

Tevens is zij ook de *laatste.* Want de uitkomsten van

het onderzoek, van de daardoor verkregen ervaring, zullen ons moeten zeggen of de voorstelling, waarvan wij uitgingen, *juist* was. Het is mogelijk, dat wij het tegendeel zullen bevinden, en ziedaar de *moeielijkheid* der begripsbepaling, die wij toch niet kunnen missen.

Eén groot hulpmiddel staat ons echter ten dienste, om die moeielijkheid te overwinnen. Wij *bezitten* reeds een voorstelling, die onjuist en onbepaald kan zijn, maar die, wanneer wij haar den scherpst mogelijken vorm geven, een produkt blijkt te zijn van de beteekenis, die in onze omgeving aan het te bepalen begrip wordt gehecht. Zij is niet willekeurig ontstaan; wij hebben haar te danken aan een *soort* van ervaring, die wel is waar te beperkt is en misschien door vervalschende bijmengsels is verontreinigd, maar die wij toch met de gedachtenwereld onzer omgeving, misschien wel met den *usus communis* van den tegenwoordigen tijd gemeen hebben. Trachten wij nu aan die voorstelling een scherpe uitdrukking te geven, dan hebben wij ten minste de kans, een begripsbepaling te geven, die met de verschijnselen onzer dagen overeenstemt en een zuiver produkt is van de ontwikkeling, die bij dat begrip heeft plaats gehad.

Zijn wij dus genoodzaakt, hierin een aprioristisch standpunt in te nemen, dan kan men ons toch niet van dogmatisme beschuldigen, omdat juist ons einddoel is, tot zuivering onzer tegenwoordige voorstelling te geraken. Onze definitie is geen dogma, want wanneer de ervaring ons leert, dat zij te veel of te weinig omvat, zullen wij haar laten varen; en een dogma wijkt voor de ervaring niet.

Dit is de rechtvaardiging mijner definitie van ons eigendomsbegrip, waarin ik dus trachten zal, slechts datgene op te nemen, wat onze rechtstoestand, onze gedachtenwereld, onze usus communis der taal als onmisbare bestanddeelen voorschrijven.

De bron, waaruit wij onze voorstelling van eigendom afleiden, is het hedendaagsch Europeesch recht, dat in dit onderdeel bij bijna alle volken den zelfden ontwikkelingstrap bereikt heeft. Of die hoogte van ontwikkeling in dit opzicht meer aan het Romeinsch dan wel aan het Germaansch recht te danken is, laat ik thans buiten beschouwing.

In hoofdzaak meen ik, dat de voorstelling van den eigendom op dezen trap van ontwikkeling uit de volgende bestanddeelen bestaat:

a. Een subjekt. (De eigenaar).

b. Een objekt. (*Het* eigendom).

c. Een machtsbetrekking. (*De* eigendom).

d. Het Recht, berustende op den Staatswil, (dat de *machts-* tot *rechts*verhouding maakt).

Ik beschouw den Eigendom dus als *rechtsbetrekking*, als verschijnsel binnen den kring van het Staatsgezag en daardoor beheerscht. Een woord over het vierde bestanddeel van mijn begrip moet dus voorafgaan. Als de machtsverhouding tusschen subjekt en objekt niet door het recht wordt gewaarborgd en beschermd, kan men het geen rechtsbetrekking noemen. Maar behoort dat Recht, die Staatswil daarom in de *definitie* van eigendom thuis? Is die waarheid niet even goed op *alle andere* rechtsbetrekkingen toepasselijk, zoodat de definitie van eigendom volledig is, als zij de punten van verschil met andere rechtsbetrekkingen maar aanwijst? Heeft men in een systematisch overzicht van eenig positief recht eenmaal een definitie van rechtsbetrekking gegeven, dan zeker zal men die niet bij elke bijzondere rechtsbetrekking behoeven te herhalen. Ik merk in 't voorbijgaan op, dat dan ook het eerste en tweede bestanddeel (subjekt en objekt) niet behoeven vermeld te worden als eigenaardig, daar zij aan *alle* rechtsbetrekkingen gemeen zijn.

Maar beschouwt men, zooals ik, het eigendomsbegrip

op zichzelf, zonder aansluiting aan een geheel rechtsstelsel, en vraagt men *dan* naar zijn inhoud, dan zou een antwoord onvolledig blijven, dat den eigendom als *species* van het *genus:* rechtsbetrekking, slechts van andere species onderscheidde en het *genus* zelf stilzwijgend bekend onderstelde. Toch behoef ik ook geen definitie van het begrip rechtsbetrekking te geven. Ik kan volstaan met in den eigendom datgene aan te wijzen, wat hem tot rechtsbetrekking maakt. Dit is niets anders dan het Recht, de Staatswil, en daarom vermeld ik dit als vierde bestanddeel.

Uit het vervolg zal blijken, dat het eerste en het vierde bestanddeel van den eigendom op een lager ontwikkelingstrap van het recht moeielijk te onderscheiden zijn; dat zij dikwijls *feitelijk* ineenloopen, dat de bezitter zijn eigen wetgever en rechter en de verdediger van zijn eigen machtsverhouding tot een zaak geweest is, zoodat geen macht buiten hem hem zijn recht geeft. Getrouw evenwel aan mijn voornemen, de voorstelling weer te geven, die het begrip eigendom van den tegenwoordigen tijd meebrengt, kan ik de grenslijn tusschen Staat en Eigenaar trekken. De vraag rijst nu of door de *feitelijke* vereenzelviging van Staat en Eigenaar ook de *logische* onderscheiding moet vervallen tusschen die twee bestanddeelen van het eigendomsbegrip, zoodat men, waar Staat en Eigenaar in denzelfden persoon of dezelfde korporatie belichaamd zijn, geen eigendom in den vollen zin des woords kan aannemen? Dringt men, door *logisch* te onderscheiden wat *feitelijk* één is, niet aan de kiem van een rechtsbegrip alle bestanddeelen van een volwassen rechtsbegrip ten *onrechte* op? Kan men daar waar het recht van den sterkste het eenige recht is, van onderscheid tusschen rechts- en machtsverhouding spreken? Kan m. a. w. eenig rechtssubjekt, hoe nietig of hoe veelbeteekenend ook, zichzelven op grond van zijn bloote macht recht scheppen, of moet dit altijd van

een *hooger* gezag uitgaan? Moeten de eigenaar en de Staat onderscheiden, of mogen zij ook éen zijn? Raadplegen wij de geschiedenis, dan zien wij dat voor den vorm altijd het recht op een hooger gezag dan de bloote macht wordt gegrondvest. Zelden meent een despoot zijn macht buiten Gods Genade te kunnen handhaven, al beweegt zich deze meening ook doorgaans op theoretisch gebied, en al steunt hij in de praktijk ook meer op zijn legers dan op de Godheid. Zelden heeft een veroveraar het versmaad, zijn geweld met den eerekroon van het Recht te versieren. Waar feitelijk de wil van éen enkele hoogste Rechtsbron is, grondt hij zijn gezag toch formeel op beschikking van hooger hand of voor het minst op eeuwenheugende gewoonte. Maar de rechtskundige beschouwing heeft zich aan deze theorieën niet te storen.

Dat op den duur de willekeur van den despoot steeds voor de behoeften en wenschen der massa zwichten moet, bewijst nog niet, dat het recht van den sterkste niet in den grond *ook dan* het eenige recht is. Die behoeften en wenschen der massa toch blijken dan op den duur het sterkste te zijn. Spreekt men van macht, dan denkt men daarbij doorgaans alleen aan physiek geweld, maar neemt men alle krachten, van uit de maatschappij op den Staatswil inwerkende, binnen dat begrip op, dan staat het vast, dat Macht *altijd* de bron is van Recht. Het onderscheid (in juridischen, niet in moreelen zin) tusschen recht en onrecht hangt eenvoudig af van de vraag, of eenig feit, dat gewaardeerd moet worden, met den wil van het hoogste gezag overeenstemt. Die wil zal niet altijd overeenkomen met de belangen van het individu, en evenmin met alle hoogste belangen der maatschappij, welke onder dat gezag leeft, maar hij heeft de neiging om voortdurend meer de uitdrukking te worden van al die belangen. Alles, wat werkelijk waardig is, op dien wil van den Staat van invloed te zijn, verkrijgt ook vroeg of laat

daarover eenige macht. Op een gegeven oogenblik echter kan de tegenstelling tusschen recht en onrecht in schreeuwende tegenstelling zijn met die tusschen goed en kwaad. Dit neemt niet weg, dat het onrecht (in juridischen zin) in dat geval feitelijk het zwakst is.

Maar met het oog op den steeds wassenden invloed van het Recht in *moreelen* zin op het Recht in juridischen zin is deze heerschappij van de Macht niet zoo betreurenswaardig als zij schijnt.

„Ieder heeft recht voor zoover hij macht heeft" deze uitspraak van SPINOZA resumeert mijn voorstelling van den invloed der macht op het ontstaan van het positieve recht.

Ik meen daaruit te mogen afleiden, dat, waar Staat en Eigenaar één zijn, waar het hoogste gezag, dat recht schept, tevens over zijn grondgebied feitelijk die macht uitoefent, welke den inhoud van de eigendomsbetrekking uitmaakt, wij toch kunnen spreken van subjekt der betrekking (Eigenaar) en Recht (Staatwil) als *onderscheiden* van elkander. Evenmin als *feitelijk* de wil van het Staatsgezag *volkomen* onafhankelijk kan zijn van den wil zijner onderdanen, evenmin oefent het ooit *feitelijk* zijn aan zichzelf toegekend recht alleen voor en door zichzelf uit. En evengoed als naar buiten de Staat een volstrekt ondeelbaar recht op zijn grondgebied handhaaft tegenover zijn nabuur en dat alleen grondvesten kan op feitelijke machtsuitoefening, even goed is de *allerlaatste* grond van de rechten zijner onderdanen niets anders dan *hun* machtsuitoefening. *Formeel* echter gaat men van de onderstelling uit, dat de wil van het Staatsgezag, die de neiging heeft, om *steeds meer* met de behoeften en wenschen der onderdanen overeen te komen, een bron van recht is en als zoodanig onafhankelijk moet zijn van den wil van enkele onderdanen. Weet die laatste wil zich echter in voldoende mate in den Staatswil te

doen gelden, dan zal die onafhankelijkheid verdwijnen en wordt op zijn beurt die wil rechtsbron. In onze maatschappij valt de scheiding tusschen recht en onrecht (in *formeelen* zin) vrij gemakkelijk, omdat er als 't ware een versteende uitdrukking van den Staatswil ligt in de Wet; gaat men echter duizend jaren terug, dan eischt het weinig scherpzinnigheid, om de wording van het recht *onmiddelijk* uit de macht op het leven te betrappen. Dat de verovering van Engeland de grondslag geweest is, waarop het Engelsche grondrecht hoofdzakelijk is gevestigd, is slechts éen voorbeeld uit vele.

Zoo kunnen de vier bestanddeelen van mijn eigendomsbegrip *feitelijk* tot drie, een Subjekt, een Objekt en een Bezitsverhouding ineen loopen, maar vervalt daarmede het recht niet, logisch *vier* bestanddeelen te onderscheiden.

De algemeene vereischten voor het subjekt en het objekt der eigendoms-betrekking zijn eenvoudig. Zij verschillen niet van die voor het subjekt en objekt van elke andere *zakelijke* rechtsbetrekking. Het subjekt moet *rechtsbevoegd* zijn (d. i. den door het recht erkenden wil bezitten) en het objekt *rechteloos* zijn (d. i. den door het recht erkenden wil missen.) Men zou kunnen zeggen: Het subjekt moet een natuurlijke of rechts*persoon*, en het objekt een natuurlijke of rechts*zaak* zijn. Immers formeel kan het recht zoowel *personen* als *zaken* scheppen. (De z. g. n. *zedelijke lichamen* zijn b.v. als personen, de *slaven* als zaken scheppingen van het recht.)

Met de vatbaarheid voor toeeigening, die men misschien als tweede vereischte voor het objekt hierbij zou willen voegen, laat het recht zich niet in. Evenmin met den eisch, dat het objekt een produkt moet zijn van menschelijken arbeid. Daargelaten het feit, dat alleen de *vorm* nooit het *wezen* van eenige zaak produkt van menschelijken arbeid is, (zelfs op onlichamelijke zaken is dit toepasselijk) en dat dus het onderscheid, vooral door de

socialisten hierbij tusschen *roerend goed* en *grond* gemaakt, niet gemotiveerd is, heeft alleen de theorie der Staathuishoudkunde, die wetten omtrent verdeeling van rijkdom wil voorschrijven, niet die van het positieve recht, daarmede te maken. Ik kan dus van de stelling uitgaan, dat de bestanddeelen van den *grond*eigendom in het bizonder niet *essentieel* verschillend zijn van die van den *eigendom* in het algemeen.

De vraag is evenwel, of juist de eigenaardigheid der *eigendoms*-betrekking, die bestaat in den 3[den] faktor van haar begrip, de *machtsverhouding* zelve tusschen eigenaar en eigendom, wel op *grond* toepasselijk kan zijn.

Voorloopig beantwoord ik deze vraag *bevestigend*, maar zal ter motiveering van dit antwoord overgaan tot het onderzoek naar den inhoud van die machtsverhouding, welke den eigendom zoo onmiskenbaar van alle andere zakelijke rechten onderscheidt. Letten wij op de feitelijke verhoudingen, die allen den naam van eigendom dragen, dan zien wij een eindelooze verscheidenheid. De bloote eigendom, door het vruchtgebruik tot een zuivere *potentia* gemaakt, en de geheel onbezwaarde, volle eigendom gelijken uiterlijk al bizonder weinig op elkander. Wel verre, dat b. v. de omschrijving van den eigendom in ons B. W. op al die verhoudingen toepasselijk zou zijn, geeft zij slechts een zwakke uitdrukking aan het begrip van onbezwaarden, volledigen eigendom. Het Romeinsch Recht, waarin het begrip eigendom het kernachtigst geacht wordt te zijn uitgedrukt door: „jus utendi atque abutendi" brengt ons ook niet verder.

Het recht, om te gebruiken en te misbruiken ligt ook alweer slechts opgesloten in *sommige* verschijningsvormen van den eigendom, niet in alle, en geeft daarenboven *te weinig* voor den *vollen* eigendom. Overal, waar een poging gedaan wordt, den inhoud van de macht des

eigenaars in *positieven* vorm uit te drukken, omvat die uitdrukking te weinig voor alle of te veel voor sommige vormen van eigendom. Dit ligt daaraan, dat de eigendom *niet* is een bloote som van alle andere bekende rechten van beperkten inhoud; deze toch zijn door wet of gewoonte bepaald, hebben een *vasten* inhoud, en het kan elken eigenaar invallen, eens iets met zijn zaak te doen, dat niet valt binnen het kader dier zakelijke rechten. Den inhoud van zijn recht te *bepalen* in dien zin, dat men den eigenaar als 't ware den weg afteekende en afpaalde, dien hij zou *kunnen* bewandelen, is onmogelijk. Waar dat wèl mogelijk is, waar beperkte rechten van een subjekt over een objekt aanwezig zijn, daar maken die rechten geen eigendom uit. De bepaling van den inhoud der eigendoms-betrekking ligt dus juist in zijne *onbepaaldheid.* Men kan voorspellen en wettelijk bepalen wat de eigenaar *niet* met zijne zaak doen kan, maar nooit zal men het zoover brengen, hem te voorspellen en voor hem te bepalen, wat hij wèl met haar doen kan. Wordt zoodanige voorspelling en regeling dus mogelijk, dan hebben wij met een zakelijk recht, met een recht op de zaak *eens anderen,* niet met eigendom te doen.

Het *woord* eigendom brengt ons hier verder dan eene definitie. De zaak is zoodanig aan mij verbonden, alsof zij *mijn eigen* was, deel van *mijn persoon* uitmaakte. Al wat ik doen kan, kan ik in werking op de zaak omzetten. Ik ben alleen beperkt in mijn machtsuitoefening op haar tegenover personen, tegenover de buitenwereld, en niet tegenover de zaak zelve. Beperkingen van mijn machtsuitoefening gaan dus uit *niet* van het belang der zaak, want deze is alleen aan mij verknocht, maar steeds van het belang der buitenwereld. Schijnt de zaak zelve eenig belang te hebben, dat eerbiediging verdient, dat mij in mijn daden beperkt, inderdaad is het dan het belang van een rechts-subjekt of dat der geheele gemeenschap.

Zoolang *de* eigendom bestaat, zal nooit vooruit kunnen bepaald worden, wat wèl veroorloofd is tegenover *het* eigendom. De zaak heeft geen wil, daarom ook geen Recht, en slechts de wil van een Rechts-subjekt, dat haar in zijn kring trekt, kan den eigenaar daden van machtsuitoefening beletten. Van daar dat steeds een wijde kloof zal blijven liggen tusschen het meest omvangrijk zakelijk recht, dat een *bepaalden* en den eigendom die een *onbepaalden* inhoud heeft.

EERSTE HOOFDSTUK.

Schets van de historische ontwikkeling van het grondrecht.

EERSTE AFDEELING.

De ontwikkeling der vrije Mark.

Een overzicht van de ontwikkeling van het grondrecht in de geschiedenis der menschheid kan niet anders gegeven worden dan in vogelvlucht. Het kan slechts berusten op de kennis van die verschijnselen van grondbezit, welke aan alle volken gemeen zijn. Deze zijn weinige in aantal. Letten wij slechts op éen enkelen faktor, die op de vorming van het grondrecht invloed uitoefent, als b.v. den landbouw, dan valt het aanstonds in het oog, dat ongelijkheid van landbouwstelsel moeielijk met gelijkheid van grondrecht kan samengaan. Daar grondrecht vooral berust op arbeid, aan den grond ten koste gelegd, en die arbeid in kracht en duur ten eenenmale verschillend is voor de verschillende luchtstreken en terreinen, zou het wèl te verwonderen zijn, wanneer uit zoo ongelijke bronnen gelijke rechten waren voortgevloeid. Met de andere faktoren, die op de vorming van het grondrecht invloed uitoefenen, is het doorgaans evenzoo gelegen. De mate van inwerking van het Staatsgezag op het maatschappelijk leven zal zelden even groot zijn daar, waar die maatschappij zelve in verschillende richting is ontwikkeld. De erkenning van den wil van het individu als

gedeeltelijk zelfstandige rechtsbron zal evenzeer verschillend zijn naarmate van de stelling die hij in het Staatsverband inneemt. Ook deze hangt weer samen met den graad van ontwikkeling der maatschappelijke groep die zich tot rechtsverband gevormd heeft, en waarvan de individu deel uitmaakt. Dat deze ontwikkelingsgraad niet altijd en overal dezelfde geweest is, zal wel geen betoog behoeven.

Verschil van godsdienst, van rechtsgevoel daaruit voortgekomen, van maatschappelijke verhoudingen van allerlei aard komt dezen chaos van verscheidenheid nog vermeerderen. En aangenomen, dat nog eenige regelmaat, eenige draad van gemeenschap was overgebleven, volksverhuizingen, omwentelingen en oorlogen zouden daar zijn, om de volstrekte wanorde weer in 't leven te roepen.

Gelukkig evenwel voor de vergelijkende rechtsstudie blijven er naast en verscholen tusschen al die wanklanken nog eenige akkoorden over. Het schijnt de taak te zijn van de tweede helft der negentiende eeuw, deze akkoorden ten gehoore te brengen. Zij heeft gewezen op de eenheid, onmiskenbaar in al die verscheidenheid geworteld. Zij heeft de oorkonden van de verst van elkander verwijderde deelen der aarde bij elkaar gezocht, om de broederschap van Indiërs met Germanen en Slaven in zake grondbezit aan den dag te brengen. Zij heeft getracht uit de middeleeuwsche geschiedenis van Europa licht te verspreiden over het heden en de toekomst van Indië.

Zij is nog verder, misschien te ver gegaan en heeft pogen te ontdekken of Grieken en Romeinen, Mexikanen en Tartaren, Chineezen en Arabieren niet in deze broederschap konden worden opgenomen. De geest van kollektivisme, gepaard met een zeker heimwee naar de groene wouden van het aloud Germanie, heeft zich meester gemaakt van de markgemeente in haar duizende openbaringsvormen, om de frissche levenskracht der vrije markgenooten met de uitputting van de kinderen onzer

eeuw te vergelijken, en dezen in overweging te geven, door verandering van grondbezit een zevental eeuwen terug te gaan en weer in levenslustige Germanen te veranderen. De ernst, waarmee dit voorstel gedaan wordt, moge worden betwijfeld, het heimwee naar de oorspronkelijke bosschen waar de aueros werd gejaagd, bruischende rivieren werden overgezwommen, en Thor aangebeden, moge opgeschroefd zijn, de overeenstemming van de denkbeelden van den Mexikaan en den Chinees moge ons onwaarschijnlijk voorkomen, — toch ligt er een kern van waarheid ten grondslag aan de fantazieën van sommige schrijvers over dit onderwerp. We behoeven niet te wanhopen of ons overzicht in vogelvlucht van de ontwikkeling van het grondbezit in het algemeen wel tot de mogelijkheden behoort. Er is werkelijk een draad, dien wij bijna overal kunnen vasthouden en dezen behoef ik niet meer te zoeken, omdat hij door tal van schrijvers is aangewezen.

Hoofdstuk VIII van zijn „Koloniale politiek" zegt prof. N. G. Pierson het volgende: „Deze beschouwing" (hiermee wordt bedoeld: de nieuwere theorie betreffende het ontstaan van den eigendom) „komt in twee woorden hierop „neder: *alle bezit is in den beginne gemeenschappelijk geweest; „de individueele eigendom is een voortbrengsel der beschaving, „geen oorspronkelijke instelling van het menschdom."*

En juist die *gemeenschap van den eigendom* in zijn twee verschijningsvormen: *familiebezit* en *gemeentebezit,* is het, welke vroeg of laat schier bij alle volken der aarde wordt aangetroffen, en terecht hebben Engelsche, Fransche en Duitsche schrijvers (1) daarin den gemeenschapstand tusschen de historische ontwikkeling van het grondbezit bij de meest verschillende volken meenen te vinden. Deze

---

(1) Vergel. voor de kennis hunner namen en werken, Hoofdstuk VIII van de „Koloniale Politiek," en vooral ook: Em. de Laveleye, De la Propriété et de ses formes primitives passim. IIe Edit. Paris 1877.

overeenkomst wordt eenvoudig verklaart uit de ontwikkeling, die de maatschappij doorloopen moet, alvorens zich de groote staten en daarmee het geschreven recht hebben gevormd.

Twee verschillende trappen op dien ontwikkelingsgang zijn: I de *Patriarchale Groep* en II de *Mark of Dorpsgemeente.* Voorloopig kan ik de periode van het algemeen bestaan van eerstgenoemde groep, die, zooals MAINE (1) opmerkt, reeds een vrij samengestelde inrichting bezit, als uitgangspunt van mijn schets der ontwikkeling van het grondrecht aannemen. Een heldere voorstelling van de *Patriarchale Groep* ontleenen wij vooral aan de kennis van de oud-Romeinsche familie. Daar vindt men alle macht en schijnbaar ook alle recht in handen van den *pater familias,* den patriarch. Hij schijnt de eenige wetgever en tevens de eenige eigenaar binnen den familiekring. Zijne vrouw en kinderen zijn niet slechts zijn onderdanen, maar in zekeren zin zijn eigendom. In meer volstrekten zin is dit laatste waar van de slaven des gezins, waarover de beschikking hem in onbeperkter mate toekomt.

Maar achter dien schijnbaar onbeperkten eigendom van den patriarch licht een gemeenschappelijke eigendom der familie verscholen. Het familiebezit, aangetroffen overal waar men de patriarchie aantreft, is de eerste vorm van gemeenschappelijk bezit, en het vloeit uit de geheele inrichting dezer maatschappelijke groep noodzakelijk voort. De groep zelve is een zelfstandig rechtsverband en erkent in zekeren zin geene soevereiniteit boven zich. Eveneens later de *Mark*, welker grondbezit de tweede vorm van gemeenschap vertoont. Ook zij bezit een zekere mate van soevereiniteit. Aan de vorming van groote staatsverbanden gaat doorgaans die van kleinere vooraf. Het verband van de nationaliteit, van het ras, openbaart zich

(1) HENRY SUMNER MAINE: Village Communities in the East and West London 1871.

later in Staatsgemeenschap dan dat der familie. De familie is de grondslag van den stam, en deze, tot een gevestigd rechtsverband vereenigd en in het bezit van een blijvend grondgebied, is niets anders dan de Mark.

In dezen toestand van ontwikkeling biedt het maatschappelijk leven bij de verschillende rassen der aarde onmiskenbare punten van overeenkomst aan. Gelijkheid van de vorming van grondrecht is het onmiddelijk gevolg.

Dit ligt in den aard der zaak.

Aangenomen een toestand van patriarchie, met het herders- of jagersleven verbonden, een toestand, die geen produkt is van de logika der wetenschap, maar ons overgeleverd wordt door alle betrouwbare oorkonden van den voortijd. Waarop berust bij zulk een zwervende familie het Staatsgezag? Zoolang de familie een zelfstandig rechtsverband blijft vormen, op niets anders dan den wil van den patriarch die, door gevoelens van godsdienst en gewoonte geleid, tot rechtsbron wordt gevormd. Deze patriarchie gaat bijna altijd met een zwervend leven gepaard. Het gevoel van uitsluitende aanspraak op een bepaald deel der jacht- of weidevelden is nog weinig ontwikkeld. Maar langzamerhand heeft een nauwer aaneensluiting der familien plaats. Oorlogen zijn gewoonlijk de oorzaak, 't zij ze uitloopen op volslagen vernietiging van de eene familie door de andere, 't zij ze, met vreemdelingen gevoerd, leiden tot een opwekking van het gevoel van stamgenootschap tusschen meerdere familien. In het eerste geval zal sterke uitzetting van de overwinnende familie volgen, die spoedig tot een stam zal uitdijen. In het tweede geval zal waarschijnlijk het opgewekt gevoel van stamverwantschap tot een enger rechtsverband voeren. Zoo breidt zich de maatschappelijke eenheid uit van familie tot stam. De bevolkingsaanwas die daarmede gepaard gaat, maakt zekere bepaling van de grenzen der jacht- of weidevelden der verschillende stammen noodzakelijk. Slechts door het

zwaard wordt deze grensregeling verdedigd. De beperktheid van het gebied leidt nu tot zorgvuldiger exploitatie. De tenten der jagers veranderen langzamerhand in de vaste woningen der landbouwers. Men bepaalt zijn aandacht minder bij de kudden, en meer bij de akkers. Het Staatsgezag is intusschen ongevoelig overgegaan van den enkelen patriarch op de vergadering van patriarchen, soms voorgezeten door hem, die zich in den krijg of in den raad het meest onderscheidde. Het gevoel van uitsluitende aanspraak op eeǹ deel van het terrein treedt op den voorgrond in den voortdurenden strijd om het bestaan, gevoerd met mededingers van eigen of vreemd ras. Kan men een anderen grond voor dat rechtsgevoel aangeven dan de eenvoudige machtsverhouding, waarin de pas ontstane Mark tot haar grondgebied staat? Het antwoord op de vraag der wijsbegeerte naar den rechtsgrond van den eigendom geeft zij met het zwaard in de vuist. Zij is haar eigen meester, en stelt haar geweten, dat haar mogelijk de wijsgeerige vraag zou kunnen voorleggen, gerust, met te verwijzen naar eigen verovering, of voorvaderlijke vestiging. Bevat deze verwijzing de waarheid, dan ontvangt de strijd om het bestaan, de strijd om den eigendom, daaruit tevens een soort van wijding. Men strijdt voor vrouw en kind, ja — maar ook voor huisgoden en altaren.

Zoo vloeien in het autochsthoon gewoonterecht der Mark, op zeer eenvoudige behoeften berustende, de begrippen van Macht en Recht, en grootendeels ook die van Staat en Eigenaar ineen. Naar buiten vertoont zich de Mark als vast aaneengesloten eenheid. Zij is zich harer onafhankelijke levenskracht bewust, voedt, verdedigt en eert zichzelve. De afscheiding van andere Marken, al behoeft die niet op herinnering aan oude veeten te berusten, al kan die door een gevoel van rasgemeenschap worden getemperd, sluit niettemin rechtsgemeenschap grootendeels uit. De gewoonten der verschillende Marken kunnen over-

eenkomen, hun taal dezelfde zijn, hun landbouw en veeteelt op dezelfde beginselen berusten, zelfs kunnen zij zich in geval van nood tijdelijk tot een volk vereenigen, — in vredestijd, wanneer geen groote nationale belangen de opoffering van plaatselijke belangen eischen, staan zij tegenover elkaar in het gelid, zullen steeds partij trekken voor een verongelijkt Markgenoot tegen zijn vijand, al is hij ook misschien rasgenoot, zullen van elkaar den hoogst mogelijken prijs bedingen in het schraal ontwikkeld ruilverkeer, en in evenredigheid tot het nauwer verband daarbinnen zal de Mark zich losser voelen van de buitenwereld.

Berustte de ontwikkeling van familie tot Markgemeente vooral op oorlog en bevolkingsaanwas, ook nadat de Mark zich van de buitenwereld heeft afgesloten, werken deze oorzaken op haar inwendigen toestand. Door MAINE [1] is de gisting, die langzamerhand in den boezem der vredige Markgemeente door uit- en inwendige oorzaken ontstaan moet, uit die oorzaken verklaard en in haren voortgang beschreven. Op het grondbezit heeft deze verandering een beslissenden invloed. Het punt van uitgang is: eene in merg en been demokratische vereeniging, vooral in zake grondbezit zelfstandig tegenover de buitenwereld, bestuurd door de hoofden harer huisgezinnen, die in hunne Markvergadering omtrent de hoofdpunten van civiel recht wetgevers en rechters tegelijk zijn, waarin ieder Markgenoot evenveel is en evenveel bezit, waarin geen sprake is van onderscheid van geboorte, rang of rijkdom, waarin niemand een ander iets betwist of te danken heeft, omdat ieder in overvloed leven kan, waarin elk hoofd des gezins een man is in den vollen zin des woords, zich bewust, over vrouw en kinderen te waken, voor hen verantwoordelijk te zijn en als een levende tak te bloeien aan den stam der Mark — een toestand, die in helle

[1] Village communities in the East and West. Lect. V, the process of feudalisation.

kleuren door DE LAVELEYE geschilderd [1] dezen verlokt tot een weemoedigen terugblik op de oude, vrije Germanen, een toestand, die, zij 't ook in minder schoone en zeer gewijzigde vormen, zeker bij tal van rassen op een groot deel van den aardbol bestaan heeft. Maar over dit tooverachtig landschap hangt een onweerswolk. Binnen een tiental eeuwen hebben de giststoffen, door MAINE aangewezen, gepaard met hevige schokken van buiten, uit de Mark den vrede, de gelijkheid, de vrijheid en de broederschap verjaagd en is het Leenstelsel en uit de Mark de Heerlijkheid ontstaan.

De schets van deze omwenteling bewaar ik voor de volgende Afdeeling, en kom thans tot de beantwoording van eenige bedenkingen, die tegen het boven gegeven vluchtig overzicht van het ontstaan der Markgemeente zouden kunnen gemaakt worden. Vooreerst kan men bezwaar maken tegen mijn uitgangspunt: de patriarchale groep. Door velen wordt deze niet als zoodanig aangenomen. [2] LUBBOCK en MAC LENNAN leggen nadruk op het feit, dat deze ontwikkelingstrap der maatschappij op een reeds vergevorderde beschaving wijst. De patriarchale groep berust op de erkenning van een stamvader als hoofd; aan die groep ligt dus de kennis der afstamming ten grondslag en juist deze ontbreekt volgens deze schrijvers in den onbeschaafden staat nog geheel en al.

Aan het hedendaagsch Europeesch huwelijk en aan de veelwijverij, (doorgaans met de patriarchie verbonden) zijn allerlei vormen van gemeenschap, van het gemeenschappelijk bezit van een vrouw door broeders af tot volstrekte gemeenschap toe, voorafgegaan en deze toe-

---

(1) Vooral in het Vijfde Hoofdstuk van zijn: De la Propriété et de ses formes primitives, waaruit wij straks een aanhaling zullen doen, handelende over: La Marke Germanique.

(2) Vergelijk MAINE, ibidem, Lect. I. The East and the study of Jurisprudence. Prof. N. G. PIERSON. Koloniale Politiek. Hoofdstuk VIII. Een Parallel.

standen vindt men bij de onbeschaafde stammen van Afrika en Azië tegenwoordig vrij wat meer dan de eenvoudige veelwijverij en de daaruit voortgekomen patriarchie. Geen vaderlijk gezag, alzoo geen afstamming, geen orde en nog veel minder Recht. MAINE beaamt deze tegenwerping volkomen. Maar die toestanden liggen te ver verwijderd van alle rechtsverband, om ons te kunnen voorlichten bij het onderzoek naar de ontwikkeling van hoogere rechtsbegrippen, waartoe die behooren, welke met het grondbezit in verband staan. In den verwilderden, dierlijken staat der stammen, door LUBBOCK en MAC LENNAN als beeld onzer voorvaderen geschetst, zijn alle begrippen en vooral die van recht, zoo duister en vaag, dat hunne handelingen op niets anders kunnen geacht worden te berusten dan op gevoel van macht en op gewoonte. Vooral van grondrecht is niet de minste kwestie. Landbouw en veeteelt op een bepaald terrein ontbreken geheel. Van gezag, in welke geringe mate ook, geen begrip. Het eenige Recht, dat gehandhaafd wordt, is dat van den sterkste. Men kan er mij dus geen verwijt van maken, dat ik op voorbeeld van MAINE de studie van het grondbezit bij een hooger ontwikkelde groep aanvang, al erken ik tevens, dat de ontwikkeling van rechtstoestanden en rechtsbegrippen in het algemeen reeds vroeger begonnen is.

Maar een gewichtiger bezwaar wordt geopperd. De algemeene richting, waarin zich de vorming van het grondrecht beweegt, is het streven naar individualisatie. In stede van opvolging van familie-gemeenten door dorpsgemeenten als grondbezitters, zou men dus verwachten de dorpen als zoodanig te zien vervangen door families. En inderdaad wordt deze verwachting door de geschiedenis in hoofdzaak vervuld. In de vervorming van Mark tot Heerlijkheid zien wij het opperrecht op een streek gronds overgaan van een verzameling van huisgezinnen, soms van stammen, op een enkele familie,

Op het einde der middeleeuwen was de familiegemeenschap de vorm van alle bezit in de hand der mainmortables. In het erfrecht van onze hedendaagsche wetgeving treffen wij de onloochenbare sporen van familiegemeenschap aan. Bij de Zuid-Slaven is nog thans de familiegemeenschap de eigenlijke eigenares van alle goederen.(1) De Romeinsche gens, die een zeker erfrecht op de goederen harer leden bezat, berustte op niets dan 't gevoel van gemeenschappelijke afstamming, het Fransche Costumier Recht maakte de onderscheiding, die in den Code Napoléon overging, tusschen biens acquèts en biens propres, kortom nog lang na de ontbinding of het verval der Markgemeenten heeft de familiegemeenschap de individualisatie van den eigendom gestuit. Volkomen waar, maar zijn deze feiten strijdig met het boven gegeven overzicht? Geenszins, wanneer men dat beschouwt uit het oogpunt waaruit het gegeven is, namelijk de ontwikkeling van het maatschappelijk verband. Dit toch heeft juist de tegenovergestelde neiging dan de eigendom, en wel, om zich voortdurend uit te zetten. Het Staatsgezag, oorspronkelijk belichaamd in den patriarch, die wetgever en rechter tevens is, gaat na het ontstaan der Markgemeenten over op den Raad van familiehoofden, hoe ook genaamd, die daar dezelfde funktiën vervullen. Maar Soeverein kan de Markvergadering niet genoemd worden. Reeds is een zeker staatsverband boven de Markgemeenten uit gegroeid. Het gevoel van rasgemeenschap, in vredestijd niet krachtig genoeg, om de Marken tot elkander te brengen, doet hen in oorlogstijd aaneensluiten. Dan kiest de groote volksvergadering haren aanvoerder, hertog of koning, en gedurende den strijd geraken voor een oogenblik alle persoonlijke, familie- en stamveeten op den achtergrond. Leven zij later weer op, leiden zij misschien

(1) Vergelijk De Laveleye, ibid. Hoofdst. XIII: Les Communautés de famille chez les Slaves Meridionaux.

tot nog heviger twist, tot nog scherper afscheiding, niet onwaarschijnlijk is het, dat een ontluikend koningschap de onrustige elementen voor een tijd met het zwaard bedwingt, en zich, steunende op de volksvergadering, een soort van gezag over de vroeger meer zelfstandige Markvergaderingen verschaft. Maar de schets van de vorming der ruimere maatschappelijke verbanden, behoeft hier niet verder gegeven te worden. Genoeg, dat ik gewezen heb, op de neiging dier verbanden, zich voortdurend uit te zetten. Deze ontwikkeling gaat intusschen doorgaans samen met, ja, is grootendeels zelfs de oorzaak van inkrimping van den kring, die eigendoms-gemeenschap uitoefent. Het tweede bezwaar, dat tegen mijn overzicht zou kunnen gemaakt worden, blijkt dus ongegrond te zijn.

In de patriarchale groep vertoonen zich de vier bestanddeelen van het begrip: grondeigendom in zeer onvolkomen embryonischen vorm. Immers het subjekt, de Eigenaar vloeit ineen met het Staatsgezag. Reeds zijn zij: de familie (GENS, CLAN,) door den patriarch vertegenwoordigd. Dat deze niet als geheel despotisch Vorst moet beschouwd worden, blijkt daaruit, dat hij door gevoelens van godsdienst en gewoonte, de laatste op maatschappelijke behoeften berustende, beperkt is in zijn machtsuitoefening. De afscheiding van de verschillende familiën is niet zoo scherp, of een te ver gedreven misbruik der vaderlijke macht zou den patriarch den schepter kunnen ontwringen. Eenige Sanktie van de ontkiemende rechtsbegrippen is reeds gelegen in de vrees des stamvaders, met het goddelijk recht te breken. Evenmin kan de patriarch als persoonlijk eigenaar der familiegoederen beschouwd worden. Hij is het slechts als hoofd der familie. Als de zoon zich met zijn gezin van de vaderlijke tenten afscheidt, maakt hij aanspraak op een deel der vaderlijke kudden, aan de dochter, die in het huwelijk treedt, wordt een bruidschat meegegeven. Schennis dezer gewoonten zou beschouwd

worden als schennis van het goddelijk recht, dat de gemeenschap der familie beschermt, en voorschrijft, dat geboorte in een familie aanspraak geeft op een deel harer bezittingen. Toch is de patriarch souverein, al helt zijn absolutisme ook over tot konstitutioneel koningschap, toch is hij eigenaar, al doet het komplex zijner rechten ook denken aan vruchtgebruik. De machtsverhouding wordt door elk familielid als rechtsverhouding erkend, en hoe meer de gelijkstelling van macht en recht toeneemt, hoe schraler de inhoud van die macht zelve wordt, totdat zij, wanneer de familie voor goed bij de Mark is ingelijfd, ook door andere aanspraken beperkt wordt dan die der familieleden. Dan moet elk markgenoot, hoofd van een gezin, zich voegen naar de belangen der gemeente, dan wordt hij steeds onvrijer in zijne bewegingen naar buiten en dringt de bemoeiing van de gemeenschap met zijn handelingen ook langzamerhand door in den kring des gezins. In den bloeitijd echter van de patriarchale groep berusten Staatsgezag en eigendomsrecht, uit formeel oogpunt beschouwd, bij den patriarch. Het objekt der eigendomsbetrekking bestaat doorgaans hoofdzakelijk in roerend goed. De rijkdom van de familie wordt afgemeten naar de talrijkheid harer kudden en slaven; zelden vestigt zij zich lang genoeg op dezelfde plek, om de waarde van den grond te vermeerderen, en daardoor belang te krijgen bij de handhaving van een uitsluitend recht daarop. Jacht en veeteelt zijn hoofdbronnen van bestaan. Wordt soms een stuk gronds onder den ploeg genomen, geen enkele reden bestaat om het volgend jaar niet een ander stuk te ontginnen. Niemand verzet er zich tegen: men kan de beste plek uitkiezen en de oogst zal rijker zijn.

Zoo ligt het in de levenswijze van deze maatschappelijke groep reeds opgesloten, dat het begrip van grondeigendom er geenszins tot zijn recht komt. Grooter aanwas, vaster vestiging, nauwer aanraking van de Clans zal noodig

zijn, om de markgemeenten en daarmede het denkbeeld van uitsluitend grondrecht, uit arbeid voortgesproten, te doen ontstaan.

Welke oorzaken doorgaans tot de vorming der Markgemeenten hebben geleid, heb ik boven trachten te schetsen. Ik keer dus weer tot haar terug, om te onderzoeken welken invloed het grondrecht van deze omwenteling heeft ondergaan. Evenmin als de patriarchale groep is de Mark een willekeurig produkt van menschelijke berekening, of haar bestaan niets dan een gevolg van de logika der theorie. We vinden haar in zeer onderscheidene tijdperken der geschiedenis op zeer onderscheidene deelen van den aardbol. De studie van hare rechtsbeginselen behoeft niet uitsluitend uit kronieken te worden gemaakt, zij is niet gelijk de patriarchale groep een geraamte, dat met behulp van wetenschap en verbeeldingskracht in een wezen van vleesch en bloed moet worden herschapen — maar zij bestaat nog thans in Rusland, in Zwitserland, in Nederlandsch- en Engelsch Indië, zij het dan ook in minder idealen toestand.

Hierdoor evenwel wordt de rijkdom der bouwstoffen zoo overweldigend, dat van een overzicht van de instellingen der Mark, dat op alle specimina van het genus toepasselijk zou zijn, schier geen sprake zijn kan. De invloeden, in den aanvang door ons genoemd als verderfelijk voor de eenvormige ontwikkeling van het grondrecht, verschil van bodem, landbouwstelsel, inwerking van het Staatsgezag op het maatschappelijk leven, erkenning van den individueelen wil als gedeeltelijke zelfstandige rechtsbron, zij treden hier met grooten nadruk op den voorgrond. Daarenboven is de samenstelling van de dorpsgemeente uit haren aard ingewikkelder, dan die van de patriarchale groep, en geeft dus tot grooter verscheidenheid in het gewoonterecht aanleiding.

Zoodra men treedt in een beschrijving van de Mark

in bizonderheden, zal men zich bij een bepaalde soort moeten aansluiten, en aangeven of men de Russische of de Hindoesche, de Javaansche of de Germaansche behandelt. Maar zij allen zouden niet den generieken naam van Mark mogen dragen, wanneer zij niet in oorsprong, samenstelling en bestuursinrichting, gewichtige punten van overeenkomst vertoonden.

Dat dit het geval is, behoeft na de uitvoerige studiën van MAINE, VON MAURER, DE LAVELEYE en NASSE geen betoog meer van mijne zijde. Ik kan mij dus gerechtigd achten, een poging te doen tot het geven van een schets van de hoofdtrekken der Mark, waarvan boven reeds eenige werden aangewezen, en waarmede misschien niet *alle* bizondere soorten, maar toch de hoofdsoorten gelijkenis vertoonen. Heb ik verschijnselen op het oog, slechts bij een bepaalde soort aanwezig, dan zal ik dit vermelden.

Getrouw aan mijn einddoel, de kennis van de grondrechten in de Mark, vraag ik mij vooreerst af: Welke is in de Mark het Staatsgezag, waarop alle recht, en dus ook het grondrecht, zijn bestaan grondvest?

Of deze vraag juist gesteld is, zal later blijken; zooals zij nu luidt, is het antwoord moeielijk.

Letten wij op de wijze, waarop uit de patriarchale groep de Mark ontstaan is, nemen wij de Mark in haar jeugd, haar groeitijd waar, dan zien wij doorgaans de Markvergadering als Soeverein getreden in de plaats van den patriarch. Aangenomen, dat de meeste Marken op deze wijze ontstaan zijn, vinden wij echter juist bij die, welker waarneming de grondslag van onze schets moet uitmaken, het Staatsgezag geheel of gedeeltelijk in geheel andere handen. Nu eens, zooals in Engelsch-Indië, oefent een Raad der Oudsten, of wel een Dorpshoofd, uit een bepaalde familie gekozen, het hoogste gezag uit over alle aangelegenheden van landbouw en grondrecht, terwijl er sinds eeuwen een veel ruimer Staatsverband in den vorm van

een koninkrijk bestaan heeft, vanwaar alle wetgeving in zake strafrecht en familierecht uitgaat, (Verg. b. v. het Wetboek van MANU voor Hindostan) dan weer, zooals in Duitschland tijdens het Leenstelsel, moet de staatseenheid vooral in de groote Leenen gevonden worden, die slechts in theorie van den Keizer afhankelijk waren, en is slechts een schaduw van het zelfbestuur der Marken overgebleven, elders vinden wij een tusschentoestand, zooals in Duitschland tijdens de volksverhuizing, waarin het gevoel van rasgemeenschap in oorlogstijd de dorpsgemeente in de schaduw stelt, en de koning zich opperrechten op den grond begint aan te matigen. Ook in de uitgestrektheid der Marken eindelooze verscheidenheid. Ook al rekenen wij de groote Duitsche Marken, als Brandenburg, Oostenrijk, Karinthië, welker gebied door een geheelen volksstam bewoond werd, niet tot de eigenlijke Markgemeenten en beperken dus de beteekenis van het woord Mark eenigszins willekeurig tot Dorpsgemeente, ook dan nog moeten wij in 't oog houden, dat dikwijls een Moederdorp (Urdorf, zooals VON MAURER het noemt) Filiaaldorpen stichtte, die aan het bezit van een eigen gebied het lidmaatschap van het Oerdorp verbonden, en welker stichting dus tot verwikkelingen in het rechtsverband aanleiding gaf. Letten wij tevens op de Hofmarken, die gedeeltelijk naast, gedeeltelijk uit de Vrije Marken ontstond, en waar het oppergezag bij den grondheer berustte, dan wordt de bepaling van het hoogste gezag in het algemeen van de Mark àl moeielijker.

Maar de sporen van de oorspronkelijke gelijkheid zijn nergens geheel verdwenen. Bijna overal is het zelfbestuur naar binnen, vooral ten opzichte van het grondrecht, door de Marken uit den brand gered, als hun nog eenige vrijheid gelaten is. De rechten en plichten der deelgenooten van den gemeentegrond als zoodanig zijn onafhankelijk gebleven van den onmiddelijken invloed van het

hooger gezag. Het aloude gewoonterecht blijft de bron daarvan. De toelating van nieuwe deelhebbers tot den gemeentegrond is van de goedkeuring der oude afhankelijk. Door middel van allerlei ambtenaren oefent de gemeente toezicht uit op den landbouw en de veeteelt. Tegenover hare leden is de Mark eigenares (hoe ook haar verhouding zij tegenover een hooger gezag) en legt in haar hoedanigheid van openbaar gezag den Flurzwang, de verplichte wijze van landbouw, aan haar leden op. Zij verdeelt volgens aloud gebruik den bouwgrond in drie kringen, waarin elk markgenoot aandeelen krijgt, en waarvan elke om de drie jaar braak ligt. Zij stelt regels omtrent het gebouw van „Weide, Wald und Feld." Zij heeft haar eigen grondgebied nauwkeurig onderscheiden door grenspalen, welker oprichting met godsdienstige plechtigheden gepaard gaat.

In zake grondbezit kan men de Mark dus schier overal als dat gezag beschouwen, hetwelk rechten schept en waarborgt, al berust deze bevoegdheid van haar volgens later opgekomen theorien ook op den wil van een hooger gezag, een feodalen of anderen Soeverein. De autonomie, die deze aan de gemeente schenkt is zeer zelden een werkelijke liberaliteit. Integendeel zijn de meeste heerlijke rechten, vooral die op grond, van veel later datum dan de rechten der Mark. De Mark in hare kracht, haren bloeitijd evenwel is geheel zelfstandig tegenover de buitenwereld. Haar type moeten we thans zeker niet meer in Engelsch- of Nederlandsch-Indië zoeken, zoo hij er al ooit bestaan heeft, evenmin in Rusland, waar de Mir meer op Heerlijkheid dan op Vrije Mark gelijkt. Alleen in het beeld van het oude Germanië, zooals Em. de Laveleye dat met behulp van Caesar en Tacitus in helle kleuren op het doek heeft gebracht, vinden we dat ideaal van vrijheid en zelfstandigheid terug: „La liberté et par suite la pro-„priété d' une partie indivise du fonds commun, tels

„étaient dans le village germanique les droits essentiels „et pour ainsi dire inhérents à la personnalité. Cette „organisation égalitaire donnait à l' individu une trempe „extraordinaire, qui explique, comment des bandes peu „nombreuses de barbares se sont empareés de l' empire „romain, malgré son administration si savante, sa centra-„lisation si parfaite et ses lois civiles, qu 'on à appeleés „la raison écrite. Quelle différence entre un des membres „de ces communautés de village et le paysan allemand, „qui occupe aujourd' hui sa place! Le premier se nourrit „de matière animale, de venaison, de mouton, de boeuf, „de lait et de fromage, le second de pain, de seigle et „de pommes de terre; la viande étant trop chère, il n'en „mange que très-rarement, aux grandes fêtes. Le premier „se fortifie et se délie les membres par des exercices „continuels; il traverse les fleuves à la nage, poursuit „l'aurochs des jours entiers dans les vastes forêts, et „s'exerce au maniement des armes. Il se considère „comme l'égal de tous et ne reconnaît nul au-dessus de „lui. Il choisit librement ses chefs, il prend part à l'admi-„nistration des intérêts de la communauté, comme juré „il juge les différends, les querelles, les crimes de ses „pairs: guerrier, il ne quitte jamais ses armes, et il les „entrechoque (wapnatak) lorsqu' une grave résolution est „prise, sa manière de vivre est barbare en ce sens, qu'il „ne songe pas à pourvoir aux besoins raffinés que la civi-„lisation fait naître, mais elle met en activité et développe „ainsi toutes les facultés humaines, les forces du corps „d'abord, puis la volonté, la prévoyance, la réflexion. „Le paysan de nos jours est inerte, il est écrasé par ces „puissantes hiérarchies politiques, judiciaires, administratives, „ecclésiastiques, qui s'élèvent au-dessus de lui; il n'est „pas son maître; il est pris dans l'engrenage social qui „en dispose comme d'une chose. Il est saisi et embri-„gade par l' Etat, il tremble devant son curé *et le*

„*garde champêtre* (1) partout des autorités, qui lui „commandent et auxquelles il doit obéir, attendu qu'elles „disposent pour l'y contraindre de toutes les forces de la „nation. Les Sociétés modernes possèdent une puissance „collective incomparablement plus grande que celle des „sociétés primitives: mais dans celles-ci, quand elles avaient „échappé à la conquète, l'individu était doué d'une vigueur, „très-supérieure." (2) Als beeld van de vrijheid der Germanen tijdens de volksverhuizing heeft deze opgewonden beschrijving zeker eenige waarde, al valt het moeielijk te gelooven, dat de schrijver zelf zich de zaken *juist zoo* voorstelt. In het kader van het betoog van DE LAVELEYE evenwel, dat ten doel heeft, het gemeenschappelijk grondbezit te verheerlijken, zijn zij van weinig gewicht. Want dat deze edele hoedanigheden van den vrijen Germaan uit zijn wijze van grondbezit zouden voortspruiten, wordt er wel in gezegd, maar niet in bewezen, en zou ook moeielijk te bewijzen zijn, daar het grondbezit blijkens DE LAVELEYE's eigen voorstelling destijds nog zeer weinig beteekenis had voor de Germanen, die hoofdzakelijk „lacte, caseo et carne vivunt." De haver, het voornaamste landbouwprodukt van dien tijd, werd voornamelijk gebruikt om bier te brouwen. „Een drank," zegt CAESAR, „die veel „op wijn gelijkt."

Er bestond nog geen behoefte aan intensieve kultuur, daar de bevolking gering was (3) en jacht en veeteelt hoofdbronnen van bestaan waren. In deze Mark speelt de familie nog een groote rol, en zal dien lang blijven spelen. Blijken daarvan zijn te vinden in het Wehrgeld, dat aan de verwanten van den vermoorde wordt uitbetaald, in het

---

(1) Ik kursiveer.

(2) De la Propriété etc. pag. 91, 92.

(3) DE LAVELEYE berekent zelf, dat geheel Duitschland, bevolkt door Marken op de wijze der oud-Germaansche ingericht, slechts 2 millioen menschen zou kunnen bergen.

gemeenschappelijk bezit door de familie van alle roerende goederen, huis en erf, („testamenta incognita" zegt TACITUS) in de waarde, aan afstamming uit edel bloed gehecht, en in de schaarschheid van alle wetsbepalingen omtrent de vaderlijke macht. De „Movement from status „to contract" de grootere zelfstandigheid van het individu, is nog niet ontstaan, de familie is de eenheid, waarmee het recht rekening houdt. Zoo was de Markgemeente bij de Germanen in het begin onzer jaartelling, als zelfstandig lichaam bekneld tusschen den volksstam aan den eenen en de familie aan den anderen kant. Het Staatsgezag, dat haar toekwam, strekte zich slechts uit tot een deel der maatschappelijke betrekkingen, die namelijk, welke uit het gemeenschappelijk grondbezit voortspruiten. Daarin evenwel was zij het hoogste gezag, en bond de handelingen van haar leden zelfs aan zeer strenge regels, die in vele streken van Duitschland, Nederland, Engeland, Zwitserland en Skandinavië tot op onzen tijd voortbestaan. Hetzelfde vinden wij bij alle andere soorten van niet geheel onvrije Markgemeenten, waaruit het Leenstelsel nog niet alle zelfstandigheid heeft verdreven. Dat de heerlijke rechten bijna altijd van later dagteekening zijn dan de rechten der Markgenooten, en door een toestand van grooter zelfstandigheid zijn voorafgegaan, leert de studie van de Mark in Oost en West algemeen. Nog heden ligt op Java de gewichtigste waarborg voor de grondrechten der dessalieden in de kennis, die dezen van de rechten en plichten hunner dorpsgenooten bezitten. Zelden worden akten van koop en verkoop opgemaakt, en zelden wordt de beslissing der rechterlijke macht bij geschillen omtrent grondrecht ingeroepen, want de getuigenis der aanwezigen bij de rechtshandeling treedt voor het eerste en de beslissing van de hoofden en oudsten der dessa voor het laatste in de plaats. In Engelsch-Indië zijn de toestanden dezelfde. De basis, waarop de uitspraken van de „Elders

of the Village" berusten, is niets dan de gewoonte. Er wordt niet gesproken van wat *behoort* te geschieden, maar van wat *altijd geschied is.* De sanktie van dit gewoonterecht lag, volgens MAINE oorspronkelijk in „universal disapprobation." Daaruit trekt hij de konklusie, dat een der essentieele bestanddeelen van het begrip: Wet in Engelsch-Indië destijds ontbrak en men dus verkeerd heeft gedaan, de andere bestanddeelen van dat begrip b.v. de verhouding van een Soeverein tot zijn onderdaan en het bevel, door den eerste aan den tweede gegeven, aan de Indiërs op te dringen.

Toch moet men dit gewoonterecht evenmin met bloote voorschriften van zedelijkheid verwarren, want het berust niet op de meening, dat eenig gebruik *goed is* en *dus* altijd is en nu moet worden gehandhaafd, maar eenvoudig op de meening, *dat* het *altijd is gehandhaafd* en *dus* voor 't vervolg moet gehandhaafd blijven. De inwerking van het Engelsch gezag door middel van rechtbanken, die door daar een recht, op gewoonte berustend, de sanktie van een Engelsch recht te geven, het als gewoonterecht opheffen, („you find" zegt MAINE, „that whenever „you introduce one of the legal conceptions determined by „the analysis of Bentham and Austin, (de begrippen, waarmee de bestanddeelen van het begrip: law worden geformuleerd) you introduce all the others by a process, which is apparently inevitable,) (1) zal dezen toestand spoedig doen verdwijnen, en reeds van oudsher bestond er in Hindostan geschreven recht (MAINE ibid. pag. 51). Een recht, eenmaal bij vonnis of ander „record" gekonstateerd door eene voldoende autoriteit, neemt ontzachelijk in waarde toe, en zoo zal de rechtspraak van de „Elders „of the Village" aan wie de wetgeving, zoo zij die al ooit gehad hebben, sinds lang onttrokken is, spoedig alle

---

(1) Village communities in the East and West. Lect. III, pag. 69.

waarde verliezen. Thans evenwel spreekt zich die rechtspraak (als ik dezen oneigenlijken term mag gebruiken voor wat MAINE noemt: *„to declare simply what always has been"*) nog eenigermate het beginsel uit, dat bij de Vrije Mark sterk op den voorgrond treedt, dat n. l. de vergadering van volwassen mannen, hoofden van gezinnen, het grondrecht handhaaft en door haar uitspraak de sanktie verschaft aan de beginselen van het gewoonterecht. In de Onvrije Mark is dit beginsel nog slechts op het grondrecht toepasselijk. Letten wij b. v. op de rechtspraak in strafzaken in Engelsch- en Nederlandsch-Indië, dan zien wij deze aan de dorpsgenooten onttrokken en aan hooger gezag opgedragen. Hetzelfde geldt ook voor Germanië voor die misdaden, welke als inbreuken op den volksvrede eerloosheid ten gevolge hadden. Daar trad eveneens een hooger gezag, de volksvergadering van den geheelen stam, tusschenbeide, om de vogelvrijverklaring uit te spreken.

De wijze, waarop de handhaving van het grondrecht in den bloeitijd der Mark feitelijk plaats had, ligt buiten mijn onderwerp. Ik kom dus tot de behandeling van het *subjekt* der grondrechten in de Mark. Dit is in de Markgemeente niet meer zoo eenvoudig als het was in de Patriarchale Groep. Al naarmate men meer nadruk legt op het gemeenschappelijk of het afzonderlijk bezit (welk laatste, vooral van roerende goederen, doorgaans van ouder herkomst is) zal men de Mark zelve of de gezinnen waaruit zij bestaat, meer als subjekten der grondrechten, als eigenaars beschouwen.

Tegenover de buitenwereld treedt, zooals ik zeide, de Mark in haar geheel op ter verdediging van alle rechten, binnen haar grondgebied uitgeoefend, en schijnt zij daardoor eenig rechthebbende, maar in haren boezem schrijdt de individualisatie steeds verder voort. Gemeenschappelijke *bewerking,* dus *feitelijk gemeen bezit* van allen bouw-

grond komt reeds in het begin harer ontwikkeling niet meer voor. Reeds zeer spoedig wordt de bouwgrond tusschen de verschillende gezinnen verdeeld. Er wordt namelijk bijna in alle Marken scheiding gemaakt tusschen:

I. *De Erven,* waarop de *woningen* gelegen zijn, die de eigenlijke *kom van het dorp* uitmaken.

II. *Den Bouwgrond,* doorgaans (met eenige afscheiding door kleine tuinen en weiden) onmiddelijk rondom de kom van het dorp gelegen; en

III. *De onverdeelde Mark* of *gemeene Mark,* grootendeels uit woesten grond, maar ook gedeeltelijk uit weiden en hooilanden bestaande.

De Erven waren doorgaans naast elkander gelegen, zoodat de kom van het dorp zich scherp afscheidde van bouw- en weidegrond. Zij waren gewoonlijk met levende heggen omringd (Duitsch: Zaun, Angelsaksisch: Tun, ons: Tuin) terwijl ook soms het geheele eigenlijke dorp rondom was afgesloten (vandaar Tunskip = Township: Dorp). Daar de woning en de beplantingen van het Erf de vrucht waren van den arbeid eener bepaalde familie, verkreeg deze spoedig daarop een recht, zeer gelijkende op den hedendaagschen eigendom. Hetzelfde ziet men op Java, waar tuinen en erven in het meest onbetwistbaar „erfelijk individueel bezit" des landbouwers zijn. Het Engelsche beginsel „that an English-„man's house is his Castle" bestond bij Angelsaksers en andere Germanen in even sterke mate. Daargelaten de boven beantwoorde vraag of de Mark in voldoende mate een staatsgezag kan genoemd worden, om als vierde bestanddeel van het volledig ontwikkeld eigendomsrecht reeds in de Germaansche Mark te kunnen beschouwd worden, zou er geen bezwaar bestaan om de rechten der vrije Markgenooten op huis en erf bizonderen eigendom te noemen, als de familie niet eigenlijk de rechthebbende geweest was. Maar tegenover de Mark in haar geheel kan

het grondrecht, door de familie op huis en erf uitgeoefend, als ***bizonderen eigendom*** beschouwd worden.

„Within the pale of his homestead" zien wij den „Teutonic freeman" als „Lord." (1) Daarbuiten, „when stan„ding outside that pale in the economy of the Mark," zien wij hem als „commoner." MAINE ziet hierin de twee oogpunten, waaruit men den Germaanschen Markgenoot rechtskundig beschouwen kan „In them are reflected the „two salient characteristics of the Teutonic race, the spirit „of individuality and the spirit of association, and, as „the action and reaction of these two laws have deter„mined the social and political history of the race, *so they „have in an especial manner affected and determined its „agricultural history.*" Het streven naar zelfstandigheid ontwikkelde zich later ook binnen den familiekring. Daar zijn de banden losser geworden, het familiebezit heeft plaats gemaakt voor persoonlijk bezit, terwijl de geest van vereeniging zich vooral onder het Leenstelsel openbaarde in steeds toenemenden invloed van Staat en Kerk op het leven van den enkelen burger, waaraan wij ten slotte den tegenwoordigen boer te danken hebben, die, volgens DE LAVELEYE „rilt voor den pastoor en den veld„wachter." Moge deze uitdrukking wat al te plastisch zijn, onloochenbaar blijft het dat de vrije landman van de negentiende eeuw op veel meer punten in aanraking komt met gestelde machten dan de Germaansche Markgenoot van de eerste eeuwen onzer jaartelling. Betwijfeld mag echter worden, of de zielskracht en vooral de ***welvaart*** van laatstgenoemde daarom zoo oneindig boven die van eerstgenoemde verheven was, vooral na de volksverhuizing, toen oorlogen en daaruit voortspruitende dienstplicht in allerlei vorm de vrijheid der Germanen tot een blooten klank maakten. Hoe het zij, door het eenstemmig getuigenis van VON MAURER, MAINE en NASSE (benevens de door

(1) MAINE t. a. p. pag. 82.

hen geciteerde oorkonden) kan als zeker worden gesteld, dat in het eerste stadium van de ontwikkeling der Marken huis en erf reeds in den bizonderen eigendom der gezinnen waren overgegaan. Soms vond men reeds van de Mark afgezonderde Hoeven van rijkere families, die met de bijbehoorende landerijen geheel buiten de gemeenschap stonden. Deze zijn echter van lateren oorsprong en staan in verband met de wording van het Leenstelsel, dat later ter sprake komt. — Of de scheiding tusschen de twee volgende kategorieën van grond: bouwgrond en gemeene Mark, reeds op de vroegste Markgemeenten toepasselijk is, schijnt twijfelachtig. NASSE (1) zegt daaromtrent: „Ueber die Art der Ausscheidung des Acker„landes aus der als Weide benutzten Flur bei den ältesten „Germanischen Völkern giebt es nun bekanntlich zwei „verschiedene Ansichten. Die eine nehmen eine wilde „Feldgraswirthschaft an, welche abwechselnd von der „ganzen Flur in unregelmässiger Reihenfolge einzelne „Stücke unter den Pflug nimmt, und dann, nachdem sie „einige Jahre als Ackerland benutzt worden, wieder als „Weideland liegen lässt, ein Wirthschaftssystem, von dem „vorher erwähnt wurde, dass es im Westen von England „bis auf die neuere Zeiten auf grossen Strecken geherrscht „habe. Die Andern glauben, dass schon beim ersten „Auftreten der Germanischen Völker in der Geschichte „eine dauernde Scheidung von Ackerland und Weide „stattgefunden habe und das Ackerland nach der Regel „der Später im grössten Theil von Mittel Europa und, wie „wir sahen, auch im östlichen und mittlern England ganz „überwiegend verbreiteten Dreifelderwirthschaft benutzt „worden sei."

In een noot voegt NASSE hierbij, dat de plaats in de Germania van Tacitus Caput XXVI welke ook door DE LAVELEYE

(1) „Ueber die mittelalterliche Feldgemeinschaft und die Einhegungen des „sechszehnten Jahrhunderts in England. S. 15."

gebruikt wordt ten bewijze, dat de scherpe scheiding in den aanvang onzer jaartelling bij de Germanen nog onbekend was, ook hem toeschijnt: „das Uebergewicht der „Gründe für sich zu haben." Destijds dus „Wilde Feld„graswirthschaft" en geen duurzame scheiding van akkerland en gemeene Mark.

Voor Engeland in de Angelsaksische periode (400 jaren later) komt Nasse tot een ander resultaat: „In den Angel„sächsischen Quellen nun deutet vieles darauf hin, dass bei „ihrer Entstehung schon eine dauernde Scheidung von „Weide- und Grasland die Regel geworden war. Die Ur„kunden ueber Landconcessionen geben fast durch„gehends die Zahl der Hufen des concedirten Landes „und seine einzelnen Bestandtheile an." Zij spreken namelijk van bepaalde hoeven „cum *campis, pascuis*, pratis, „silvis en „cum omnibus ad se pertinentibus, campis pas„cuis, etc." zoodat de campi als akkerland van weideen hooiland worden onderscheiden. De hier besproken periode bood echter toestanden aan, verschillend van die door Tacitus beschreven. De Koninklijke macht (nog bij afstanden van grond onder toezicht der Witena: Volksvergadering) was in Engeland reeds krachtig ontwikkeld; van daar dat de Koning „Curtes": hoeven kon afstaan aan zijn gunstelingen. In dezen toestand ligt reeds de kiem van het Leenstelsel. Met de Laveleye kunnen wij dus aannemen dat op de „Wilde Feldgraswirthschaft," die altijd met de beschikbaarheid van een groot terrein samengaat, de oorspronkelijke landbouw van Tacitus' Germanen heeft berust, in verband met het boven vermelde feit, dat de landbouw in den aanvang een onbeduidende bron van bestaan was voor dat volk.

Spreken wij echter van de latere Mark, waarin heerlijke rechten eerst *beginnen* te ontstaan, welke in Duitschland tijdens de Angelsaksische periode in Engeland bestond, dan kan men de onderscheiding tusschen bouwgrond en

gemeene Mark („Arable Mark" en „Common Mark" zegt MAINE) als voor goed gevestigd beschouwen. Met NASSE is ook MAINE het eens, dat zij oorspronkelijk vermengd geweest zijn. (1) „The evidence appears to me to establish, „that the Arable Mark of the Teutonic village community „was occasionally shifted from one part of the village „domain to another" en elders: „It (the Arable Mark) „seems always in theory to have been originally cut out „of the Common Mark, which indeed can only be descri- „bed as the portion of the village domain not appropriated „to cultivation". Twijfel aan de oorspronkelijke vereeniging van bouw — en woesten grond komt mij dan ook onredelijk voor. In de praktijk zal de „Wilde Feldgraswirthschaft" wel altijd en overal de eerste wijze van bebouwing geweest zijn.

Het ligt in den aard der zaak. Niemand, en vooral geen nog half zwervende volksstam, zal de onnoodige moeite doen, met vermeerdering van inspanning hetzelfde stuk gronds meer dan eens te bebouwen, als het omliggende terrein een even rijken oogst belooft. Voert men hiertegen aan, dat het uitgangspunt onjuist is, omdat het omliggende terrein, door wouden overdekt, doorgaans veel meer arbeidskracht ter ontginning zal eischen, dan is het antwoord, dat zoodanige maagdelijke bosschen, die nog nooit zijn gehakt of afgebrand en waaruit nog nooit een oogst getrokken is, niet binnen het begrip van gemeene Mark vallen. Ze staan geheel buiten de Mark. Voor de periode waarin de scheiding tusschen bouw- en gemeenen grond door de toegenomen bevolking voor het eerst noodzakelijk wordt, heeft elke Mark overvloedige ruimte voor „wilde Feldgraswirthschaft," zonder tot de ontginning der zware wouden over te gaan. Zelden waren de open plekken in het bosch van zoo geringen omvang, dat onmiddelijke

(1) Vergelijk ibid. pag. 81.

scheiding noodzakelijk was. Integendeel keerde men doorgaans eerst na 18 of 20 jaren tot hetzelfde stuk gronds terug, om het andermaal onder den ploeg te nemen. Thans nog, zegt NASSE, bestaat dit stelsel in vele streken van West-Engeland. Zelfs zijn er zeer algemeene gebruiken nog in onze eeuw heerschende in Duitschland, Engeland en Skandinavië, volgens welke na afgeloopen oogst de bouwgrond zelf tijdelijk in gemeene weide wordt herschapen.

Bestaan zulke gebruiken nog in onze eeuw, terwijl de met dit servituut bezwaarde gronden doorgaans in *bizonderen eigendom* der landbouwers zijn, dan kan men zonder de geschiedenis te verkrachten, als zeker aannemen, dat de volstrekte scheiding van bouwgrond en gemeene Mark een *tweeden* trap van ontwikkeling des landbouws vertegenwoordigt. Voor dit tweede tijdvak waarin de Mark haar bloeitijd doorleeft, kan ik dus die scheiding als gevestigd beschouwen. Ik moet dus de rechten onderzoeken, uitgeoefend op:

II. *Den Bouwgrond.* Als gewoonlijk berust hier het grondrecht hoofdzakelijk op de wijze van bebouwing, en we zijn door de onderzoekingen van MAINE, VON MAURER, NASSE, en DE LAVELEYE in staat gesteld te konstateeren, dat die wijze van bebouwing bij verreweg de meeste Marken in Oost en West gelijkvormig geweest is. Zij karakteriseeren dien trap van landbouw eenstemmig als: „Dreifelderwirthschaft" Alle Germaansche Marken hebben dien trap van exploitatie doorloopen en ze soms tot op heden gehandhaaft. De eischen eener goede „Landwirthschaft" verzetten zich tegenwoordig tegen de „Dreifelderwirthschaft." Toch bestaat ze nog thans in vele streken van Engeland en Duitschland. MAINE geeft een kernachtige beschrijving: „The „cultivated land of the Teutonic village community appears „*almost invariably* to have been divided *into three great* „*fields.* A rude rotation of crops was the object of this „threefold division, and it was intended, that each field

„should lie fallow once in three years." (1) Doorgaans werd de eerste „strip" geheel en al bezaaid met winter- en de andere met zomerkoren (Winterfeld, Sommerfeld). De derde lag dan braak (Brachfeld), om het volgend jaar aan de beurt te komen, „The fields under tillage are not however „cultivated by labour in common. Each householder has „his own family lot in each of the three fields, and this „he tills by his own labour and that of his sons and his „slaves. But he cannot cultivate as he pleases. He „must sow the same crop as the rest of the community „and allow his lot in the uncultivated land to lie fallow „with the others. Nothing he does must interfere with the „right of other households to have pasture for sheep and „oxen in the fallow and among the stubbles of the fields „under tillage." Deze gebruiken zijn het, waarop ik straks doelde; zij bestaan nog in vele „counties" van Engeland, waar dat weiderecht aller gemeentenaren op den braakliggenden grond tot de feestelijkheden op Old Lammas Day aanleiding geeft. Na den oogst worden de hekken, heggen en andere afsluitingen door een jubelende menigte omvergehaald en het vee op de stoppelvelden gejaagd. De wijzen, waarop elk hoofd van een gezin een aandeel in den bouwgrond bekomt, zijn zeer verschillend. De Laveleye verdedigt de opvatting, volgens welke het middeleeuwsche „sors," (waarmee een aandeel van den bouwgrond der Mark wordt aangeduid) wijzen zou op een *Verloting* onder de aandeelhebbers, terwijl Fustel de Coulanges, zich baseerende op de woorden van Festus: „sors patrimonium significat" volhoudt, dat het woord niets anders of meer te kennen geeft dan „aandeel" in den gemeentegrond Met het oog op de moeielijkheden aan een verdeeling bij minnelijke schikking (zonder verloting) verbonden, komt de Laveleye's op-

(1) Ibid Lect. III. The Western Village Community pag. 79 en 80.

vatting mij de rationeelste voor. Wat de verwisseling van aandeelen in de drie soorten van grond in de hand der verschillende aandeelhebbers (shifting severalties) betreft, deze is een noodzakelijke aanvulling van het stelsel. Zij komt behalve in de Germaansche Mark ook in de Javaansche dessa, de Russische Mir en het Hindoedorp voor. De gelijkheid in welstand van de dorpsgenooten wordt er door gehandhaafd. Van erfelijkheid der aandeelen is geen sprake. „Nor can it be seriously doubted upon the „evidence that the propietary equality of the several families „composing the group was at first still further secured by „a periodical redistribution of the several assignments" zegt MAINE [1] en wat verder: „But there appears to be „no country inhabeted bij an Aryan race, in which traces „do not remain of the ancient periodical redistribution"

De aard van het grondrecht der markgenooten op den bouwgrond der Mark is dus geheel van hun stelling in de Mark zelve afhankelijk. Bijna altijd wordt de eisch gesteld, dat de aandeelhebber hoofd van een gezin zij. Dan heeft hij als lid der gemeente aanspraak niet op een bepaald stuk gronds, maar op een evenredig deel van den algemeenen bouwgrond, mits hij zich voege naar de gewoonten, door de gemeente bij de bebouwing in acht genomen. „The Land" zegt MAINE „was enslaved te Custom" Bepaalde *het bezit van een huis en erf* in de gemeente niet het recht op een aandeel in den bouwgrond? Of was het een zuiver persoonlijke aanspraak, op geboorte uit een rechthebbende familie berustende?

Voor de Vrije Germaansche Mark moet ik allereerst opmerken dat slechts de patres familias als zoodanig aandeel hadden, en het bezit van Huis en Erf hun zelden zal hebben ontbroken; maar gesteld, dat een Markgenoot tot zulken trap van armoede was vervallen dat hij Huis en Erf b.v. verkocht had, zou hem dan een aandeel in den bouwgrond

(1) Ibid. pag. 78.

kunnen geweigerd worden? Neen, want het grondrecht der Markgenooten berustte in de Vrije Germaansche Mark op het feit hunner afstamming van denzelfden stamvader als hunne medeburgers, waarvan men de bewustheid (of, wil men de overlevering) bij Hindoes van hetzelfde dorp en Javanen van dezelfde dessa nog tegenwoordig aantreft. Maar deze basis van grondrecht zou door verloop van tijd worden ondermijnd. Aanwas van bevolking is ook hier weer de hoofdoorzaak. 't Zij de Mark onder den druk van het Leenstelsel tot Heerlijkheid zonk, 't zij zij tot het peil eener vrije stad rees, altijd had grootere bevolking verhuizing tengevolge, het gevoel van afstamming uit éenen bloede wordt onmogelijk en verdwijnt, het bezit van Huis en Erf in de kom van de gemeente, wordt de grondslag van alle grondrechten en ook de aandeelen in den bouwgrond, als ze niet reeds in de handen van bizondere eigenaars gekomen zijn, worden aan datzelfde bezit vastgeknoopt. „One stage in „the transition from collective to individual property, was „reached, when the parts of the domain under cultivation „were allotted among the Teutonic races to the several „families of the township; another was gained, when the „system of shifting severalties (de verwisseling van aan-„deelen in den bouwgrond tusschen de verschillende Mark-„genooten) came to an end, and each family was confirmed „for a perpetuity in the enjoyment of its several lots of land."

Op den eersten ontwikkelingstrap der Mark geen sprake dus van bizonderen eigendom van bouwgrond. „It is a „strict ownership in common." De Mark als vereeniging harer leden is eigenares van den bouwgrond evengoed als van den onverdeelden grond. Haar rechten zijn onbepaald; die van de aandeelhebbers tot bebouwing gedurende zekeren tijd volgens de door haar gegeven regels beperkt. Haar ambtenaren zorgen voor de nakoming dier regels en evenals de grondrechten der Javaansche landbouwers in de dessa's

met kommunaal bezit, kunnen die harer leden het best gekenmerkt worden als *gebruiksrechten*. Zij kan verkoopen, schenken, bezwaren; de aandeelhebber mag slechts bebouwen en oogsten. Hij heeft een tijdelijk bezit, dat na afloop van zijn gebruik voor dat der gemeente plaats maakt. Thans kom ik tot de bespreking der rechten op:

III. *De onverdeelde, gemeene Mark.* Op den eersten ontwikkelingstrap van den landbouw, door NASSE „Wilde Feldgraswirthschaft" genoemd, en die geen beteren Hollandschen naam dan roofbouw verdient, is de grenslijn tusschen de gemeene Mark en de onontgonnen wildernis, het land des volks (folcland) later dat des Konings (terra regis, cyninges folcland) moeielijk te trekken.

De Germanen van TACITUS' tijd stonden op dezen ontwikkelingstrap, evenals thans de Tartaren, die niet langer op dezelfde plek blijven, dan voor den schralen oogst van hun „polygonum tartaricum" noodig is. (1) Het vee behoeft evenmin lang op dezelfde plek te weiden, want er is grond in overvloed. Deze levenswijs is nog half nomadisch.

Gaan wij nu uit van de vestiging der Germanen in Marken, dan zijn de grenzen van den Markgrond aanvankelijk nog niet nauwkeurig bepaald; de moeite van een grensbepaling is nog overtollig.

De eerste drang tot grensregeling gaat niet uit van behoeften van levensonderhoud, maar van behoeften van openbare orde en veiligheid. Politiegrenzen bestaan reeds wanneer aan bezitsgrenzen nog niet gedacht wordt. Elke Mark is verantwoordelijk voor de vergrijpen op haar gebied gepleegd, als zij niet den volksvrede, maar de rust en veiligheid van het verkeer raken.

Nu is de verleiding groot, om van deze moeite eenig voordeel te trekken, en van de politiegrenzen gaandeweg bezitsgrenzen te maken. Als een vreemde hout wil hakken in het bosch, rondom de Mark gelegen, vee wil weiden

(1) DE LAVELEYE, ibid. pag. 72.

op grasvlakten, gewoonlijk door de Markgenooten daartoe gebezigd, of het land wil afhooien, tot nog toe door de veebezitters in de Mark gebruikt tot verzameling van wintervoeder, dan beschouwt men dit licht als een aanmatiging, en zal dezen vreemdeling wegjagen of laten betalen. De toegenomen dichtheid van bevolking begint allengs de woeste gronden in waarde te doen stijgen. Met groote plechtigheid worden nu de grenzen der Mark vastgesteld. Godsdienstige wijding wordt noodig geacht, en zelfs worden de onderlingen rechten der Markgenooten op »Wald, Weide und Feld" aan regeling onderworpen. Doorgaans begint het met de hooilanden. Zij blijven echter in gemeenschap. NASSE (1) beschrijft aldus de wijze van uitoefening der rechten op dien grond: „Aus ganz ähnlichen Gründen sind auch da, wo Ackerland sich im Sondereigenthum befindet die Wiesen sehr häufig Gemeinwiesen geblieben, so dass die jedesmal zur Heuwerbung bestimmte Stücke den einzelnen Miteigenthümern an wechselden stellen in immer erneuter Auftheilung angewiesen werden Weil wiesen nicht bearbeitet und auch nicht gedüngt wurden, war ein Ueberweisung einzelner Theile zur Bestellung nicht nothwendig; nur für die kurze Zeit der Heuwerbung müsste jedem sein Theil angewiesen werden, und da erschien es um so bequemer, immer neue Theilungen eintreten zu lassen, als die jedem zufallenden Antheile oft äusserst klein waren und nur mit Schwierigkeit durch die lange Zeit der gemeinen Nutzung als Sondereigenthum hätten festgehalten werden können. Blijkens het getuigenis van den heer BLAMIRE voor de „Committee of Enclosure in 1844 waren destijds de gebruiken omtrent de „sondernutzung der Gemeinwiesen" zeer verschillend. Gewoonlijk werd het hooiland verdeeld in even zoovele stukken als er rechthebbenden waren, waarna deze onder hen werden verloot (lot meadows); soms waren de aandeelen vast en

(1) Ibid S. 9.

verwisselden alleen de rechthebbenden (rotation meadows). Destijds was het genot van zulk een aandeel afhankelijk van het bezit van Huis en Erf in de gemeente, maar ook hier zal oorspronkelijk de geboorte uit een rechthebbende familie wel aandeelhebberschap hebben gegrondvest.

Reeds in den Angelsaksischen tijd bestonden dergelijke gebruiken omtrent het weiderecht in Engeland. Dit blijkt uit de oorkonden waarbij de koning het bezit van bepaalde hoeven cum annexis aan personen of lichamen afstond. Ook treffen wij ze aan in Nederland, b.v. bij de vereeniging der Erfgooiers. [1] In verdere bijzonderheden omtrent de verschillende soorten van grond, tot de gemeene Mark behoorende, treed ik niet, maar tracht de vraag te beantwoorden, *hoedanig algemeen recht* door de Mark en haar leden daarop werd uitgeoefend.

Moeielijkheid baart hier minder de onderscheiding van de rechten der Mark en die der Markgenooten, dan de grens tusschen de rechten des volks op gronden, niet tot de Mark behoorende, het Angelsaksisch folcland en de bizondere rechten der Markgemeente. Zelden is de grensregeling bepaald genoeg. Een feodaal beginsel, dat evenwel tot de allereerste tijden van het Leenstelsel opklimt, is, dat alle grond, waarop door anderen geen recht wordt bewezen, aan den Staat behoort, hetzelfde wat thans nog in de Ned. Indische wetgeving van kracht is. Bij de onbepaaldheid der grenzen van woesten grond en gemeene Mark werd een rechtmatige beslissing van geschillen hieromtrent ondoenlijk en behield diegeen gelijk, die aan zijn argumenten den klem van het zwaard of van het zedelijk overwicht kon bijzetten.

Welk misbruik van het feodaal beginsel van recht des soevereins op woesten grond gemaakt is, zal later ter sprake komen.

---

[1] Vergelijk de dissertatie van Mr. L. RINKEL. Bijdrage tot den Rechtstoestand der Erfgooiers. Utrecht 1884.

De rechten, door de Mark op woeste gronden uitgeoefend, komen sterk overeen met die, waarop de Javaansche dessa in dit opzicht aanspraak maakt. Ze wijken doorgaans voor de rechten des soevereins; een beleening door Koning of Keizer was voor Saksers en Franken een even onomstootelijk feit als thans de beschikking door het Nederlandsch Goevernement over woesten grond ten behoeve der kultures voor Javanen en Madoereezen. Maar tegenover andere Marken wordt een zeker voorrecht op houtkap beweiding en afhooiing gehandhaafd. Meldt zich in de Javaansche dessa een extraneüs bij het dorpshoofd aan, om vergunning te vragen tot houtkap binnen den politiegrens der dessa, dan zal hem dit gewoonlijk voor zekere geldelijke vergoeding worden toegestaan. Of dit feit zich in de Germaansche Marken ook voordeed, kan ik niet met zekerheid zeggen, maar zou het durven konkludeeren uit het gevoel van prioriteitsrecht op de vruchten van zeker terrein, dat uit de gewoonte, die altijd te genieten met uitsluiting van anderen, wel ontstaan moet.

Van zelfstandige rechten der afzonderlijke Markgenooten op bepaalde deelen van de gemeene Mark is in dit tijdvak nog geen sprake. Ieder hooit en kapt waar hem goeddunkt, en zooveel hij noodig heeft, en eerst op de periode, waarin de door Nasse beschreven koncessies gebruikelijk worden, is zijne beschrijving van de regeling der rechten op hooiland toepasselijk evenals mijn bovengeschreven zinsnede: „Zelfs de onderlinge rechten des „Markgenooten op „Wald, Weide und Feld" hoofdbestan- „deelen van de gemeene Mark, worden aan regeling „onderworpen."

Alles hangt dus af van het tijdperk, dat men behandelt; de juiste begrenzing der gemeene Mark en tevens van de rechten, daarop uit te oefenen, is eerst ontstaan, toen het Leenstelsel de Markinstellingen begon te beheerschen.

De geheele Mark is het subjekt der min of meer onbe-

paalde rechten, op haar gemeenen grond uitgeoefend. We zien hier weer het gewone verschijnsel: hoe uitgebreider de rechtskring, waardoor een grondrecht wordt uitgeoefend, hoe flauwer, vager het karakter van dat recht zelf. Voor de volgende periode is het eerst weggelegd, tot vaststelling en formuleering dier rechten te geraken. Vooral toen het belang van den Leenheer meebracht, die rechten zooveel mogelijk te beperken.

Alvorens de uitkomsten, waartoe dit onderzoek mij gevoerd heeft, te resumeeren, moet ik nadruk leggen op het feit, dat ik hierbij altijd de oorspronkelijke, de Vrije Mark op het oog heb gehad, vooral zooals ze in 't begin onzer jaartelling in Germanie bestond. De kennis van de toestanden in haren boezem berust voor een deel op oorkonden, die voornamelijk getuigenis afleggen omtrent politieke en agrarische toestanden in de Mark onder het Leenstelsel. Die, welke de vrije Mark in bloei beschrijven, zijn veel zeldzamer. Toch berust de kennis van de Vrije Mark hoofdzakelijk op onmiddelijke waarneming, met weinig gevraagde gevolgtrekkingen gepaard. Want er zijn niettegenstaande de overweldigende kracht, waarmede het leenstelsel Europa heeft aangegrepen, tal van Marken geweest die haar zelfstandigheid, ook naar buiten, hebben gehandhaafd. Grootendeels zijn deze tot vrije steden opgewassen, maar sommige hebben toch hun karakter van landbouwende dorpsgemeenten bewaard. De Zwitsersche Allmenden kunnen tot voorbeeld strekken. Al is voor den hedendaagschen bewoner der woudsteden zijn Allmend ook niet meer de spil, waarom zijn geheele maatschappelijk leven draait, zooals voor den Germaan van EM. DE LAVELEYE zijn Mark, al wordt het deelhebberschap aan den grond alleen uit financieel oogpunt beschouwd, al zijn de vergaderingen der aandeelhebbers een vrij dwaas anachronisme, voor de kennis der

agrarische verhoudingen in de oude Mark is die Allmend van waarde. En ook in de latere middeleeuwen zijn er genoeg vrije Marken over. De Laveleye geeft verscheidene voorbeelden. Ons eigen Friesland kan min of meer als zoodanig beschouwd worden, al was het ook geen Dorpsgemeente.

„Toutefois," zegt de Laveleye (1) „de même que dans „certains cantons isolés la communauté des terres arables „avec partage périodique se maintint jusqu'à nos jours, „dans d'autres districts *l' organisation libre de la mark put „échapper à la féodalisation.* Il en fut p. e. dans les provin-„ces Neerlandaises de la Frise et de la Drenthe, dans le „pays des Ditmarschen, dans le district de Delbrück, dans „les cantons forestiers en Suisse, c'est-à-dire dans les „régions, ou se conserva le régime pastoral, qui n' exi-„geant pas de bras pour cultiver la terre, ne rendait pas „nécessaire l' introduction de la corvée, comme cela eut lieu „dans les pays de terres labourées. Le pays des Ditmarschen, „situé en Holstein, fut peuple par des groupes de familles, „venues de la Frise et de la Saxe. Ils constituèrent quatre „marches, gouvernées chacune par 12 conseillers élus „par les habitants, les quatre marches étant unies par „un lien fédéral. Les affaires de la fédération étaient gérées „par un conseil composé de 48 „„„conseillers des marches."" „Charlemagne avait constitué le pays en un gau ou „district appelé: *communitas terrae thetmarsiae;* il était „nominalement soumis à l' autorité de l' évêque de Brême, „mais le bailli de l'évèché n'y exerçaît aucun pouvoir réel. „Les 40 conseillers gouvernaient le pays, qui constituait „une république indépendante. „„„Les Ditmarschen"" „dit „un chroniqueur du XIVe Siècle, „„„vivent sans seigneur „et sans chef et ils font ce qu'ils veulent."" Wel een bewijs, dat het *leven onder een Leenheer* en het *gedwongen worden tot diensten* destijds regel was. Hierna spreekt De

(1) Ibid pag. 119.

Laveleye over Westerwolde, dat tusschen Drenthe en de Ems in gelegen was, en ook een Vrije Mark vormde. Dan volgt een korte schets van de Zwitsersche Allmenden in de Woudsteden, waarover eerst de Duitsche Keizer en later de Graven van Habsburg een soeverein recht wilden uitoefenen, „mais quand ils voulurent étendre ce droit et en „faire sortir une souveraineté effective, les cantons se „soulevèrent et conquirent leur complète indépendance. (1) Zij hebben deze tot op onzen tijd gehandhaafd, en als wij ons naar een der Woudsteden verplaatsen, kunnen wij de agrarische instellingen der Vrije Mark nog tegenwoordig in leven zien. „Le temps a respecté l'ancienne orga„nisation; seulement la propriété des terres arables a cessé „d'être collective; celle des pâturages et des bois l'est „restée." Behoort de Allmend dus gedeeltelijk tot een later tijdperk, ze geeft ook bouwstoffen voor de rekonstruktie der Vrije Mark. (2)

Uit de opmerkingen, die ik reeds hier en daar omtrent Hindoesche en Javaansche toestanden maakte, blijkt, dat er punten van overeenkomst bestaan tusschen hun dorpswezen en de Markgemeenten der Germanen. Ook zij kunnen ons licht verschaffen omtrent het grondbezit vóor en gedurende de middeleeuwen. Dat het mij om geen volkomen gelijkstelling te doen is, zal voldoende uit het vervolg blijken. Een zuivere parallel komt mij onmogelijk voor, 't zij tusschen Javaansche dessa of Hindoedorp en Vrije Mark ,'t zij tusschen Jav. dessa of Hindoedorp en Middeleeuwsche Onvrije Mark.

Sommige schrijvers trekken dien parallel echter zeer ver door. Prof. N. G. Pierson (3) gewaagt van eene gelijkenis *„als twee druppelen water"* tusschen de dessa en de Duitsche Mark onder het Leenstelsel. De schrijver van:

---

(1) De Laveleye. Ibid, Chap. VII. pg. 119 vlg.

(2) Voor verdere bizonderheden omtrent de Allmend. Vgl. vooral: De Laveleije. Ibid. Chap. XVIII en XIX.

(3) Koloniale Politiek. Hoofdstuk VIII: Een Parallel.

„Over Grondeigendom en Heerendienstplichtigheid op Java" verklaart den aard van het Javaansche grondbezit geheel uit het beginsel van het beneficium: grondrecht voor dienstpraestatie, en komt tot de gevolgtrekking [1] *„dat „de regtstoestand van het grondbezit op Java zoowel door „geschiedkundige navorsching als door feitelijke waarneming „blijkt van leenroerigen aard te zijn.*" Ook MAINE spreekt van eene „feudalisation of India" (Engelsch Indië), al voegt hij er ook bij, dat deze „never was in fact com-„pleted", en al neemt hij zijn eigen gulden regel ook getrouw in acht, dat „the greatest caution must be obser-„ved in all speculations on the inferences, derivable from „parallel usages". De feiten nu, door genoemde schrijvers tot staving van hun parallel aangevoerd, zijn inderdaad onloochenbaar, en men moet hun, benevens DE LAVELEYE, die tot de vergelijking van Jav. dessa met Germaansche *Vrije* Mark overhelt, dankbaar zijn voor de aangebrachte materialen, maar toch meen ik, dat de fundamenten hun gebouw niet geheel kunnen dragen. Het gaat te ver, toestanden in Engelsch- of Nederlandsch-Indië *alleen* uit Middeleeuwsch-Europeesche te willen verklaren, die op geheel anderen bodem, in een geheel verschillende maatschappij gewassen zijn. Ook met het Frankrijk der laatste jaren vóór de Revolutie leveren ons Java en Engelsch-Indië zeer veel punten van overeenkomst. Heel veel ververschil in welvaart of vrijheid bestaat er niet tusschen den Franschen boer „taillable et corvéable à merci:" van LODEWIJK XVI, en den Javaanschen dessaman, zooals hij voor een dertigtal jaren onder heeren- en kultuur-diensten gebukt ging. Maar toch loopt Mr. v. D. WIJCK zich voorbij, als hij daaruit konkludeert tot een aanstaande Javaansche revolutie, die de Fransche of de omwenteling der Sepoys in Engelsch-Indië in vreeselijkheid moet evenaren. Daartegen

---

[1] Blz. 112.

geldt de zeer eenvoudige bedenking van Prof. Veth, (1) dat de Javanen geen Franschen zijn.

Er bestaat verschil van ras, al zijn tal van instellingen en begrippen gelijk.

Door de schets van de ontwikkeling van het Europeesch Leenstelsel op den bodem der Mark in de volgende Afdeeling, hoop ik duidelijk te zullen maken, in verband met het tweede Hoofdstuk, dat de half vrije, half onvrije Javaansche dessa evenmin sprekend gelijkt op de Vrije als op de Onvrije Germaansche Mark, maar *met beide* karaktertrekken gemeen heeft.

Tot *vergelijking*, niet tot *gelijkstelling* alzoo behandel ik de instellingen van Mark en Heerlijkheid naast die van de Javaansche dessa en heb ik boven reeds enkele punten van gemeenschap terloops aangehaald.

Genoeg om te bewijzen, dat onze kennis van de Vrije Mark op ruime en stevige grondslagen berust, en wij het recht hebben de verschijnselen van grondbezit in haren boezem uit rechtskundig oogpunt te kwalificeeren.

Ik acht alzoo:

I. Het Staatsgezag dat het Grond*bezit* binnen den kring der Vrije Mark tot grond*recht* stempelt, gelegen in den *wil der gezamenlijke Markgenooten,* uitgedrukt in de *Markvergadering*. Op het gebied van grondrecht is deze Wetgever en Rechter tegelijk. In het algemeen moge reeds een ruimer staatsverband ontstaan zijn, dat op het openbaar leven der Markgenooten zelfs door *wetgeving* inwerkt, het zal eerst door het Leenstelsel, dat thans nog tot de toekomst behoort, onmiddellijken invloed op het grondrecht uitoefenen. Het gewoonterecht, door de Markvergadering erkend en gehandhaafd, berust in zake grondbezit voornamelijk op de behoeften van den landbouw. De godsdienst neemt hier meer een dienende dan een heerschende plaats in. Zij verleent hare wijding aan de gebruiken van

(1) Gids (1864).

den landbouw, maar oefent daarop geen wijzigenden invloed uit. De meest verschillende eerediensten gaan op ver verwijderde streken van de aarde met dezelfde instellingen van grondbezit samen. Van geschreven recht, eigenlijke wetgeving voor het grondbezit is geen sprake; ook deze blijft voor de eerste tijden van het Leenstelsel weggelegd.

Als rechtsbron mag naast de Markvergadering nog in zekeren zin de wil van den huisvader in den familiekring worden genoemd. Zooals Maine zegt: „He made law „within and enforced law made without." Op het grondrecht heeft dit weinig invloed, omdat juist in dat opzicht de familie de éenheid vormt. Voor de familiegemeenschap is nog een lange levensduur weggelegd.

In den bloeitijd der Mark, waarin Huis en Erf reeds familiebezit uitmaken, beperkt de familie het gezag der Mark in zake grondrecht nog meer dan de pas ontstane staatsgemeenschap. Door het Leenstelsel wordt deze verhouding omgekeerd.

II. Subjekten van Grondrecht zijn: *a.* de *Mark zelve* op bouwgrond en gemeene Mark en *b. de Leden der Mark*, hoofden van gezinnen, op hun Huis en Erf. Roerende goederen zijn sinds lang in familiebezit.

III. Objekten van grondrecht zijn de drie bovengenoemde kategoriën van grond, samen het gebied der Mark vormende. Van den aard dier kategoriën hangt het af of gemeentelijke dan wel bizondere rechten meer op den voorgrond treden.

IV. *De machtsverhouding* van Mark en Markgenooten tot hun respektief grondbezit heeft den inhoud, dien ik in de inleiding als vereischte stelde voor *Eigendom.* Men kan den Markgenooten wel voorschrijven of voorspellen wat zij *niet*, maar niet, wat zij *wel* met hunnen grond kunnen doen.

De Mark als korporatie is alzoo *eigenares* van gemeenen grond en bouwgrond, de Markgenooten zijn *eigenaars* van van hun Huis en Erf. De rechten der Markgenooten op den bouwgrond zijn gebruiksrechten die een bepaalden

inhoud hebben, en niet derogeeren van het eigendomsrecht der Mark. Het Leenstelsel zal dit alles veranderen.

TWEEDE AFDEELING.

I. De Mark onder het Leenstelsel.

Algemeen overzicht.

Na al wat over het Leenstelsel is geschreven, kon MAINE het in 1871 nog den twijfelachtigen lof toezwaaien van te zijn „the great problem of legal history." En vooral op de wording en den grondslag van het Leenstelsel is deze uitspraak toepasselijk. Reeds dadelijk bij den aanvang van het onderzoek beginnen de moeielijkheden.

I. Als produkt van welken bodem, als uitvloeisel van welke maatschappelijke toestanden moet het Leenstelsel beschouwd worden?

II. Is het uitsluitend eigen van de Germanen, of brachten de Romeinen zijne beginselen reeds in toepassing?

III. Lag zijn kiem enkel en alleen in de vorming van nieuwe Staten na de groote volksverhuizing, en werd het aan Galliërs, Gothen, Germanen en Romeinen van buiten af door koningen en keizers opgelegd, of waren er in den boezem der maatschappij zelve reeds giststoffen aanwezig, die vrijheid en gelijkheid in heerendienstplichtigheid en grondhoorigheid zouden doen ontaarden?

IV. Behoort het Leenstelsel in het algemeen aan de menschheid in gemeenen, of aan de Europeanen in bizonderen eigendom?

Op de laatste vraag heb ik boven reeds een antwoord gegeven, waaruit blijkt, dat de beginselen van het Leenstelsel niet uitsluitend Europeesch zijn.

Met de beantwoording der beide eerste vragen wacht ik tot na de behandeling der *derde,* welke voor mijn onderwerp de belangrijkste is.

Inderdaad waren de bedoelde giststoffen in de Europeesche maatschappij reeds vóór de volksverhuizing sinds lang in werking; en de beschrijving van haren aard moet dus vorafgaan aan die van het volledig gevormd Leenstelsel, dat zich, gelijk later blijken zal, aan reeds bestaande toestanden en gewoonten *eng* heeft aangesloten, en minder nieuwe instellingen geschapen dan van oude op ruime schaal gebruik gemaakt.

Ik onderscheid dus de oorzaken van de vervorming der Marken, die op hare vernedering tot Hofmarken, Onvrije Marken of Heerlijkheden uitliep, in:

I. Oorzaken, op den bodem der Mark zelve ontstaande, en

II. Oorzaken, van buiten op haar inwerkende.

De rechtvaardiging van dit onderscheid hoop ik te geven, door juist die eerste kategorie van oorzaken aan de hand van MAINE, (1) DE LAVELEIJE (2) en FUSTEL DE COULANGES (3) op den voorgrond te stellen en eenigermate te ontwikkelen.

Voorloopig kunnen wij op gezag van genoemde schrijvers en van de geheele school van VON MAURER aannemen, dat wat MAINE „the theory of the *official* origin of feudalisation" noemt, dat het namelijk: „arose from or was greatly influenced by the Benefices, grants of Roman provincial land bij the chieftains of the tribes, which overran the Roman empire, such grants being conferred on their associates upon certain conditions, of which the commonest was military service" ten eenenmale *te kort schiet*, om de volstrekte heerschappij, die het Leenstelsel in de middeleeuwen over geheel beschaafd Europa verwierf, voldoende te verklaren. Reeds MONTESQUIEU (4) verzet zich tegen de meening, alsof de feodaliteit geheel op de stichting der Frankische Monarchie in Gallië zou hebben berust, en toont

(1) Ibid: the process of feudalisation.
(2) Ibid: Causes de l'inégalité de la propriété fonçière.
(3) Origines de la féodalité. Revue des Deux Mondes 1873.
(4) Esprit des Loix- Tome III Livre XXX.

aan, hoe weinig grond van de vroegere Romeinsche provinciën inderdaad tot beschikbaar domein der Franken werd gemaakt. Hetzelfde betoogt FUSTEL DE COULANGES uitvoerig en hij sluit het Beneficium der Frankische koningen nauw aan bij het Precarium, zooals dat door de Galliërs reeds door de Frankische verovering in veelvuldige toepassing werd gebracht.

MAINE legt dan ook op de autochthone oorzaken van de wording van het Leenstelsel grooten nadruk. Zij moeten hem verklaren, „how the Benefices came to have so „extraordinary a historical fortune." Zij moeten hem rekenschap geven van „the early, if partial, feudalisation „of countries like Germany and England, where the „cultivated soil was in the hands of free and fully organised communities and was not, like the land of Italy or Gaul, at the disposal of a conquering king, where the royal or national grants, which resembled the Benefices, were probably made out of Waste land, and where the influence of Roman law was feebly felt or not at all."

De uitkomst van de onderzoekingen van FUSTEL DE COULANGES voor Gallië is volkomen dezelfde. Ja zelfs schrijft hij de wording der *beneficia zelve* in Gallië meer aan autochthone oorzaken dan aan de werking der Frankische overheersching toe. Komen zoo zijn resultaten, wat betreft den oorsprong van het Leenstelsel voor Gallië, met die van MAINE e. a. voor Germanië in Engeland overeen, hun beider uitgangspunt is verschillend, daar MAINE de vraag, die hij zelf en de school VON MAURER zich hier stellen, formuleert als: „How did the *Manor* rise out of the *Mark*?" Zij gaan dus uit van het bestaan van *Markgemeenten*, 't welk voor Gallië door FUSTEL DE CONLANGES ten eenemale ontkend wordt. Ik ben buiten staat te beoordeelen of in het Merovingisch Gallië van de zesde eeuw inderdaad geen sporen van de Mark te vinden

waren. Dat de Leges Barbarorum en Romaronum of de Capitularia er niet van spreken, levert geen voldoend bewijs op, omdat dit feit even goed daaruit te verklaren is, dat die verordeningen daarover niet behoefden te spreken, omdat de regeling van het grondrecht binnen de Mark juist *aan die Mark* was voorbehouden.

Hoe 't zij, ik beperk mij voor het vervolg weer hoofdzakelijk tot Duitschland en Engeland, waarover Von Maurer en Maine voornamelijk handelen, en zal daarna een korte vergelijking maken tusschen de autochthone oorzaken die Maine voor Duitschland en die, welke Fustel de Coulanges voor Gallie en de andere provincien van het Westersch Romeinsche Rijk aangeeft.

Zeer beknopt geeft Maine een overzicht van wat hij noemt: „the result of a very long and laborious enquiry."

De lengte en moeielijkheid van het onderzoek naar de inwendige oorzaken van het verval der Mark, die ik in mijn vorige afdeeling in vollen bloei geschetst heb, kan ons niet bevreemden. Als gewoonlijk toch heeft men hier te worstelen met de onmogelijkheid, om volkomen eenheid te ontdekken in duizende uiteenloopende feiten, over tal van eeuwen verspreid. Waar de Mark, zooals in Duitschland, zich langen tijd vrij kon ontwikkelen, moest uit die vrijheid, bij verschil van staatsverband, uitgestrektheid, bevolking, landbouw en andere omstandigheden, op de vorming van grondrechten van invloed, een eindelooze verscheidenheid van ontwikkeling of verval voortvloeien. Dezelfde moeielijkheid ontmoet men in Engelsch Indië bij dit onderwerp, en deskundigen gewagen aldaar van „the *universal* existence of *particular* customs." Bekend is het, dat dit verschijnsel zich ook op Java voordoet, en algemeene beschouwingen omtrent Javaansch grondrecht bemoeielijkt. Toch is ook hier een schetsmatig algemeen overzicht niet onmogelijk, omdat de eigenaardigheden der verschillende Marken, die haar grootendeels ten val heb-

ben gebracht, in vorm, doch niet in wezen verschillen. Daarenboven komt de onmiddellijke waarneming van Engelsch- en Ned.-Indië ons hier nog meer te hulp dan bij de schets der Mark in haren bloei. Immers daar zien wij de giststoffen aan het werk; zij hebben nog geen volslagen omwenteling tot stand gebracht, en het verleden kan er gemakkelijker uit het heden worden gekonstrueerd. „In India," zegt MAINE, „these dry bones live." Op Engelsch-Indië is deze uitspraak nog meer van toepassing dan op Java, waar *vrije* ontwikkeling van landbouw en dorpsgemeenten sinds eeuwen tot de geschiedenis behoort. Voorts staat de Heerlijkheid ons aanmerkelijk nader dan de Mark en zijn de bronnen voor de kennis van middeleeuwsch Europa rijker dan de magere mededeelingen van CAESAR en TACITUS. Door dit alles wordt DE LAVELEYE in staat gesteld de „causes de l'inégalité de la propriété foncière" in een hoofdstuk van 15 bladzijden met betrekkelijke volledigheid te schetsen. (1)

Zich aansluitende bij VON MAURER en zijne school noemt MAINE: (2)

I. Als eerste oorzaak van vervorming der Marken de aanhoudende twisten, waardoor een rustige ontwikkeling van het grondrecht belemmerd werd. Een overwinning, door de eene Mark op de andere behaald, leverde de Gemeene Mark der laatste in de macht der eerste als rechtmatigen oorlogsbuit. De veroveraars kunnen dien grond nu zelf gaan bewonen en bebouwen, of hem aan de overwonnen Mark laten in een toestand van afhankelijkheid. Zeer spoedig wordt dit Beneficium genoemd, en later wordt de geheele toestand gepast in het kader van het Leenstelsel. De eerste handelwijze heeft natuurlijk ongelijkheid van het grondgebied der twee Marken tenge-

(1) Als gewoonlijk bij DE LAVELEYE zijn deze bladzijden rijk van inhoud, maar staan in kernachtigheid en stelselmatigheid achter bij MAINE's „Process of feudalisation" dat ik vooral als leiddraad gebruik.

(2) Ibid. p. 143 vlgg.

volge; maar tevens ook ongelijkheid van grondbezit binnen de overwinnende Mark, omdat de beste strijders het rijkelijkst worden beloond met stukken van het veroverde land. De tweede handelwijze verschafte aan de overwinnaars een soort van heerlijk recht, van suzereiniteit over de Gemeene Mark der andere, en dikwijls ook over die andere zelve.

II. Als tweede oorzaak van vervorming der Marken noemt MAINE de stichting van koloniën, filiaaldorpen door een Oer-Dorp, een Moeder-Mark binnen haar eigen grondgebied. (1) Ook hier ontstond zekere suzereiniteit van het Oer-Dorp over zijne kreaturen, waarvan zich later weer het formeel Leenstelsel zou bemachtigen. De grond die na zoodanige Kolonisatie nog van de oorspronkelijke Gemeene Mark overbleef, kwam dan toe aan de verschillende filiaaldorpen in gemeenschap met het Oer-Dorp. Zeer natuurlijk is het dat 't Oer-Dorp een soort van gezag, van suprematie over die kleinere Marken uitoefende. De bevolking toch was doorgaans grooter en de koloniën hadden haar bestaan alleen aan den wil der oorspronkelijke Markgemeente te danken.

III. Als derde en hoofdoorzaak van den oorsprong der ongelijkheid binnen de Mark zelve geeft MAINE op gezag van LANDAU het verschijnsel, dat zelden alle familiën, die de Mark samenstellen, van oudsher volkomen gelijk geweest zijn. „De oorsprong des adels ligt geheel in de natuur," zegt MULTATULI, (2) en zijne opmerking stemt met die van LANDAU volkomen overeen. Bij de Markgenooten heerschte even goed als bij de oude Grieken de overlevering, dat het bloed in de aderen van sommige geslachten het zuiverst was, dat zij het meest onbetwist afstamden van de als halfgoden vereerde voorvaderen, dat hun de eerste plaats in de volksvergadering en het eerste gelid

---

(1) VON MAURER vermeldt deze gewoonte reeds op de eerste bladzijde zijner: „Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf- und Städteverfassung.

(2) MAX HAVELAAR. Hoofdstuk V.

in den strijd toekwam, dat hun de leiding van veldtochten moest worden opgedragen, dat zij het meest volgens Rede en Recht over geschillen zouden oordeelen, kortom, er bestond een autochthone adel, dien TACITUS *nobiles* noemt, en die later bij voorkeur den naam van *baronnen* zou dragen. Vereenigden zich verscheiden Marken, gedreven door het gevoel van rasgemeenschap, in den oorlog tegen het buitenland, dan zou de groote volksvergadering (Angelsaksisch *witena*) een der leden van zulk een roemrijk geslacht spoediger dan een ander op het groote schild heffen en tot Hertog of Koning uitroepen. De *zuivere* demokratie behoorde dus reeds in den aanvang onzer jaartelling bij de Germanen tot het verleden. Vooral in oorlogstijd dreigde de afscheiding tusschen Adel en gewone Vrijen àl scherper te worden, en verovering van grondgebied had doorgaans machtsvermeerdering dezer familiën ten gevolge. In den tijd der volksverhuizing bestaan er reeds bepaalde *koninklijke* geslachten; wel is de volksvergadering in hoofdzaak nog Soeverein en kiest bij ontstentenis van zoodanig geslacht den uitstekendste der vrije mannen op eigen gezag tot aanvoerder, maar in vredestijd komt die volksvergadering zelden bijeen, verzwakt het gevoel van rasgemeenschap, heerscht er zelden eensgezindheid tusschen de verschillende Marken en heeft dus het koninlijk gezag, eigenlijk een produkt van den oorlog, talrijke gelegenheden zich uit te breiden. De adellijke familiën scharen zich bij voorkeur rondom den troon en in den vorm van schenking of leen zal hun voortaan het leeuwenaandeel in den veroverden grond toevloeien.

„Everything in fact," zegt MAINE, „which disturbed „the peaceful order of the village system, led to the „aggrandisement of the leading family and of its chief. „Among the privileges which he obtained" en zoo

IV. kom ik tot de *vierde* oorzaak van gisting in den

agrarischen toestand der Mark, „was one, of which the „importance did not show itself until much later. He „became powerful enough in his own township to *sever* „his own plot of land from the rest, and if he thought „fit, to *enclose* it, and thus to break up that system „of common cultivation under rules of obligatory custom, „which depended mainly on the concurrence of al the „villagers." Deze vierde oorzaak is zeker wel de minst betwistbare van allen. De geschiedenis van den Engelschen grondeigendom is daar, om allen twijfel aan haar bestaan weg te nemen. Tot in het midden onzer eeuw hebben daar de „Lords of the Manor" hunne *enclosures* onder bescherming van Parlements-akten ongestoord voortgezet. Had zich dat recht van afsluiting nog maar beperkt tot dien grond, waarop de uitsluitende aanspraak van den grondheer volkomen vaststond, dan zouden de gevolgen niet zoo ingrijpend geweest zijn. Feitelijk evenwel ging men, vooral in Engeland, uit van de stelling, dat de gewone landbouwers tegenover den grondheer hunne rechten op de Gemeene Mark moesten bewijzen, of wel dat zij zelfs moesten bewijzen den grond *bepaald noodig* te bebben.

Maar ook in het Middeleeuwsche Duitschland was dit recht van afpaling, dat den rijksten grondbezitter in de Mark voor zijn aandeel in den bouwgrond toekwam, noodlottig voor het geheele landbouwstelsel en daarmeê het geheele grondrecht der Marken.

V. Langzamerhand kwamen alle aandeelen in den bouwgrond in vast en daarna in erfelijk bezit. Hiertoe werkte mede het feit, ook in Engelsch-Indië op te merken, dat aan een bepaald beroep (smid, schoenmaker, bakker) in de Mark het bezit van een bepaald aandeel in den bouwgrond was verbonden. Die beroepen nu gingen doorgaans over van vader op zoon, en zoo werden ook weer die aandeelen erfelijk in een bepaalde familie, al werden zij

ook dikwijls door of vanwege de Gemeente zelve bebouwd. Vooral in den vorm van *ambtelijk landbezit* d. i. van grondrecht op een bepaald stuk land, aan de betrekking van ambtenaar der gemeente of van het hooger gezag verbonden, treffen wij deze gewoonte ook in Ned.-Indië aan. Dit ambtelijk landbezit heeft zeer veel gelijkenis met het latere *beneficium*, hetwelk doorgaans aan bepaalde vaste ambten was verbonden.

Met de vorige oorzaken hangt nauw samen de gewoonte, door De Laveleye genoemd,

VI. welke ik als zesde hoofdoorzaak der vervorming van het grondbezit na die van Maine kan noemen. Reeds bij de oude Germanen verkreeg de *ontginner* van een stuk woesten grond, vooral wanneer het buiten de Mark, doch ook wanneer het in het onontgonnen deel van haar grondgebied gelegen was, dat terrein in erfelijken eigendom, allodium. Daar deze gronden buiten de periodieke verdeeling stonden, heetten zij in 't Latijn *exsortes*, in 't Germaansch *bifangs* van bifahan = grijpen, omheinen, zich toeëigenen; 't woord *porprisa*, Fransch *pourpris*, *pourprinse*, heeft dezelfde beteekenis. Dat vooral de machtige grondbezitters, de adel, van dat recht gebruik maakten, is gemakkelijk te verklaren. Zij konden zich veiliger wagen in de wildernis, omdat tal van volgelingen hen omringden; hun grond lag dikwijls toch reeds afgezonderd en de gelegenheid was hun dus gunstiger. Dat de behoefte aan zoodanige ontginning betrekkelijk laat ontstond, volgt reeds uit de opmerking, in de vorige Afdeeling gemaakt omtrent de schaarschheid van bevolking in de Oud-Germaansche Marken. Later matigde zich de Koning het recht aan, vergunning tot zoodanige ontginning te geven, omdat woeste grond volgens de theorie dier vorsten domein was, en geraakten die gronden onder de heerschappij van het Leenstelsel. Vóor dien tijd evenwel zien wij in dit recht een der kiemen van den volkomen onbeperkten eigendom. —

Met den lateren toestand kan in dit opzicht die van het tegenwoordige Java worden vergeleken, waar sinds 1875 ontginning overal „erfelijk individueel bezit" verschaft, mits vergunning van het bestuur zij voorafgegaan.

VII. Voorts noemt DE LAVELEYE het verschijnsel, (dat ik als zevende oorzaak van verval der Marken rangschik), dat in den aanvang der Middeleeuwen de *goederen in de doode hand* eene ontzachelijke uitbreiding verkregen.

„On sait, que le communier ne pouvait disposer de „sa part que du consentement des communiers, qui avaient „un droit de reprise, mais ce droit, ils ne pouvaient „l'exercer contre l'Eglise; or, dans ces temps de fer- „veur, les fidèles léguaient très-souvent à l' Eglise tout „ce qu'ils possédaient, non seulement leur maison avec „l'enclos, mais la part indivise dans la Mark, qui en „dépendait. (1) Les abbayes et les évêchés devenaient „ainsi co propriétaires des biens communs. Cette situation „étant en désaccord complet avec l'organisation agraire „primitive, l' Eglise *retirait de la communauté les parts*, „*qui lui revenaient*, les clôturait, tâchait de les arrondir, „et les faisait cultiver par des colons ou des serfs. Déjà „vers la fin du IXe siècle *le tiers de toutes les terres de* „*la Gaule appartenait au clergé.*" Men ziet, dit grondbezit in de doode hand was *een der voornaamste oorzaken* van verval der Marken. Van oudsher was het een der gevaarlijkste vijanden geweest van het kleine grondbezit. Later zou het ook onder de heerschappij van het Leenstelsel komen, en werden kloosters, abdijen en bisdommen *leenen* van het keizerrijk. Daarop echter was het grondbezit dier lichamen volstrekt niet gegrond. Reeds in het Romeinsche Rijk tijdens JUSTINIANUS tierde het grondbezit in de handen der geestelijkheid welig voort. Het leefde toen in den vorm van Precarium. De kleine grondbezitter

(1) We zijn hier dus reeds in het tijdvak, dat 't bezit van aandeel in den bouwgrond van dat van Huis en Erf binnen de Gemeente afhankelijk was geworden.

stond, dikwijls om geheel andere redenen dan godsdienstigen ijver, zijn land aan een kerk of klooster af, om het in den vorm van van Precarium, later Beneficium terug te ontvangen. FUSTEL DE COULANGES (1) citeert een keizerlijke verordening uit de 5de eeuw, in den Codex Justinianeüs opgenomen, welke betrekking heeft op het grondbezit der kerken. Zij verbiedt hun, dit te vervreemden door verkoop, schenking of ruil, maar staat hun toe, ze op de volgende wijze in Beneficium uit te geven. De beweldadigde (?) moet aan de kerk een stuk gronds *schenken* van gelijke waarde als hetgeen hij in precarium ontvangt, en krijgt dan van beide gezamenlijk het *vruchtgebruik*. Na zijn dood vervallen beide gronden aan de kerk. Deze keizerlijke verordening getuigt meer van bezorgdheid voor het welzijn der kerken, dan voor dat van den landbouwer, en we moeten ons de omstandigheden, waarin de laatste verkeerde, wel als zeer benauwend voorstellen, dat hij genoodzaakt was zijn veiligheid met zulke opofferingen te koopen. 't Is volkomen hetzelfde als de Commendatio der latere Middeleeuwen, waarbij de afstand van grond door eene Mark of een kleinen grondbezitter de dure prijs was, waarvoor de bescherming van een machtigen nabuur werd gekocht.

Let men op de bizondere positie, welke de Roomsche Geestelijkheid vooral in het begin der Middeleeuwen innam, en welke haar maakte tot de aangewezen toevlucht van alle verdrukten, dan wordt de talrijkheid van zulke overeenkomsten van kerken en kloosters met kleine grondbezitters volkomen begrijpelijk. Nog in de latere Middeleeuwen (1222) bedroeg het grondbezit der Londensche St. Paul's Kerk 24.000 acres. (2)

„Here" kan ik met MAINE zeggen „you have all the „*elements* of the system you are compelled to call feudal." Deze werkingen in den boezem der Mark zouden misschien

(1) T. a. p.

(2) Vergelijk NASSE Ibid. S. 25.

ook zonder drang van buiten de gelijkheid van grondbezit en de vrijheid der Markgenooten langzaam hebben vernietigd. Maar, zegt MAINE: „the system in its ultimate „development was the result of a *double* set of influences. „One set, which I have been describing, was of primitive „growth. Another showed themselves, when powerful „Teutonic monarchies began to be formed, and consisted „in grants of national waste land or of the soil of con„quered provinces." Werkelijk zouden al de opgesomde oorzaken van vervorming der Mark niet in staat geweest zijn, een maatschappij in het leven te roepen, die zooals het Middeleeuwsch Europa, in theorie en praktijk geheel en al door het Leenstelsel beheerscht werd, ware het niet, dat dit stelsel langzamerhand de basis was geworden, waarop alle openbaar gezag en administratie berustte.

Als het uitgangspunt van deze richting in het Staatsleven kan men stellen: de stichting der Frankische Monarchie.

Voordat ik echter tot de schets van de werking van het volwassen Leenstelsel op de Markinstellingen overga, nog een enkel woord over de toestanden die daaraan in Gallië en de andere meer westelijke provinciën van het Romeinsche Rijk zijn voorafgegaan. Sommigen (zooals FUSTEL DE COULANGES in het aangehaald artikel in de Revue) leiden uit die toestanden den geheelen oorsprong van het Leenstelsel zelf af. Hierover nader. Daargelaten nu den samenhang dier toestanden met het leenrechtelijk Beneficium, vertoonen zij te veel gelijkenis met die in Duitschland, om geheel en al met stilzwijgen te worden voorbijgegaan.

't Is bekend, dat men de beginselen van het Beneficium zelf in sommige regeeringsdaden van Romeinsche Keizers en zelfs in het Corpus Juris heeft meenen terug te vinden. Ook dit laat ik buiten bespreking en zal slechts aanstippen, welke toestanden in de maatschappij zelve, waarover het Leenstelsel van uit Frankrijk later heerschappij

verkrijgen zou, reeds in de eerste eeuwen onzer jaartelling bestonden, die evenals in Duitschland de vrijheid en gelijkheid begonnen te overschaduwen.

Naar den vorm is het onderscheid zeer groot tusschen het grondbezit van de Germanen en dat van de Romeinen in de eerste eeuwen na Christus. Hier een scherp geteekend eigendomsrecht, dáar gewoonlijk gemeenschap van goed. Hier een eeuwenoude kodifikatie, daar een onontwikkeld en plaatselijk verschillend gewoonterecht. Maar gelijkvormige oorzaken herleidden dat verschil spoedig tot kleine afmetingen. Aan oorlogen op de grenzen van het Rom. Rijk sinds den aanvang der volksverhuizing geen gebrek. Ook hier hadden zij dikwijls ophooping van grondbezit in de handen van enkelen ten gevolge. Aan de stichting van filiaal-dorpen door de Germaansche Marken beantwoordt die van Koloniën door den Romeinschen Staat. Aan de ongelijkheid, uit meer of min zuivere afstamming bij de Germanen ontstaan, beantwoordt die, welke in de Romeinsche provinciën reeds vóor de Germaansche verovering uit verschil van rijkdom en macht bij de provinciales was voortgesproten. In den vorm van precarium breidde zich ook het grondbezit der decuriones onder bescherming der Romeinsche keizers, die op hen de verantwoordelijkheid voor het inkomen der grondbelasting hadden gelegd, voortdurend uit; kerken en kloosters gaven in Frankrijk, Noord-Italië en Oostenrijk het voorbeeld, dat later in Duitschland en Engeland zou worden nagevolgd. Het dominium der Romeinen moest evenzeer zwichten voor het steeds toenemend precarium als het allodium der Germanen later voor het beneficium hunner koningen. Vooral toen de invallen der Germanen bij den aanvang der volksverhuizing al talrijker werden, moest dat de neiging van het groote grondbezit, zich ten koste van het kleine uit te breiden voedsel geven. In het fundi patrocinium herleefde de aloude verhouding tusschen patroon en klienten. De

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] power [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] partly [illegible]
[illegible] was [illegible]
[illegible]

groote grondbezitter stond zijn bescherming, de kleine zijn grond af. Het beginsel is volkomen hetzelfde als dat der middeleeuwsche commendatio. Ook volgens Romeinsch Recht gaf occupatio van nog woesten grond (d. i. wanneer hij res nullius was) eigendomsrecht en ook in 't Romeinsche Rijk zal hiervan wel gewoonlijk door de machtigste grondbezitters zijn gebruik gemaakt.

In de provinciën dus, welke de Germanen van het ineenstortend Romeinsch Rijk afscheurden, vond het zaad der feodaliteit evenzeer een vruchtbaren bodem als in Duitschland en Engeland. Daar ik evenwel de vervorming der *Mark* door het Leenstelsel tracht te schetsen, beperk ik mij voor die provinciën waar de Mark niet bestond tot deze aanwijzing, en kom thans tot de bespreking van de drie instellingen waarop het volwassen Leenstelsel sinds de Frankische Monarchie berustte. Er bestaat geen twijfel of I uit het *Beneficium*, II uit het *Vassaticum* en III uit de *Immunitas* is het Leenstelsel voortgekomen. Omtrent den ouderdom en de herkomst van die instellingen bestaat nog verschil van meening, maar die twistvragen kan ik onbehandeld laten, omdat zij van weinig belang zijn voor de kennis der inwerking van het Leenstelsel op de Mark, waarom het mij te doen is.

Ik behandel dus slechts den aard van deze drie grondzuilen van het Leenstelsel, zooals het zich in den bloeitijd der Frankische Monarchie gevormd heeft. Daaromtrent zegt WAITZ ([1]) het volgende: I. *Beneficien* sind Verleihungen von Land zu Nieszbrauch, wie sie schon in Römischer Zeit vorgenommen wurden und später in den Germanischen Reichen häufig vorkamen. Sie hieszen zuerst besonders dann so, wenn sie nur mit geringem oder unter Umständen auch gar keinem Zins verbunden waren, und also wie eine „Wohlthat" betrachtet werden konnten.

([1]) Staats-Wörterbuch van Bluntschli VI. S. 358 vlg.

Hoofdtrekken van het oorspronkelijk benificium alzoo zijn: *a.* Gebondenheid *aan het leven van den begiftigde*, die slechts vruchtgebruik, geen eigendom verwierf en *b. Gratuiteit,* waarop de benaming van *beneficium* berust. Zoo kenden de Romeinen het reeds en op dezen ontwikkelingstrap loopt het volkomen gelijk aan hun precarium. „Ein Unterschied zwischen Precarien und Beneficien ist „längere Zeit hindurch gar nicht zu machen, und wenn „ein solcher später hervortrit, so hängt es schon mit „andern Verhältnissen zusammen." In de latere Frankische Monarchie is de zuiverheid van het begrip beneficium echter sinds lang verdwenen. Vooral de gratuiteit kon zich moeielijk handhaven. „Für die Deutschen war die „Sache aber von besonderer Bedeutung, weil bei ihnen „früher der Empfang fremden Landes sich mit voller Freiheit „nicht vertrug, sondern Hörigkeit begründete, *während hier „von solchem Einflusz nicht die Rede sein sollte.* Doch lag „es dann in dem Charakter des Volks, ein solches Verhält-„nisz auch nicht als ein rein privatrechtliches zu fassen; „sondern ihn eine Einwirkung auf die ganze Stellung der „Personen zu geben; es wurde eine Verbindung begründet „die einen allgemein ethischen Charakter an sich trug, „und gewisse Verpflichtungen gab, dem einen zu Treue „und Ergebenheit, dem andern zu Schutz und Hülfe. „Gerade um diese zu erlangen, wurden in der Zeit der „Auflösung und Verwirrung, die fast überall der Gründung „der neuen Germanischen Reiche folgte, solche Verhältnisse „häufig begründet." Van daar dat het moeilijk is, vooral voor de Frankische Monarchie, het beneficium te bespreken buiten verband met het vassaticum, waarmede het *feitelijk* altijd vereenigd was Met den eigenlijken *aard* verliest het dan ook later den *naam* van weldaad en heet sinds de 11de eeuw *Feudum*, in welk woord volgens sommigen ligt opgesloten, dat aan de begiftiging door den Leenheer de verplichting tot krijgsdienst van den Leenman over-

stond. In den Frankischen tijd is dus de *gratuiteit*, die trouwens van oudsher meer in theorie dan in praktijk bestaan had, voor goed verdwenen. Ook de gebondenheid aan het leven des begiftigden wordt feitelijk niet meer gehandhaafd. *Formeel* was bij overlijden van den leenman nog altijd een bevestiging van zijnen erfgenaam in het leen door den leenheer vereischt, maar *materieel* werd die gunst zoo onvermijdelijk toegestaan, dat men haar als een recht beschouwde.

In het begrip beneficium ligt niet opgesloten, dat het van een Hooger Gezag een „political superior" moet uitgaan. Wel gaf het reeds in den aanvang aanleiding tot een soort van afhankelijkheid des begiftigden. Zelfs in het Rom. Rijk was de band nooit zuiver zakelijk, en was den begiftigde de verplichting opgelegd „quod subjectus esse „debet." Nog minder behoefde de „weldoener" het hoogste gezag in den staat, de soevereiniteit te bezitten. Dat de latere beneficia doorgaans van den Keizer of Koning uitgingen, bewijst alleen dat de instelling, die zij reeds in leven vonden, hun bizonder bruikbaar was. Ook behoefde de afgestane zaak geen onroerend goed te zijn. Bijna alle soorten van rechten zelfs werden in leen gegeven. De toepassing op het grondbezit was evenwel de veelvuldigste en heeft ook voor mijn betoog het meeste belang. „*Von „eigenthümlicher Wichtigkeit waren aber Landverleihungen, „welche der König vornahm*, an die, welche ihn gedient, oder die er sonst belohnen oder gewinnen wollte, zum Theil gewisz Mitglieder des alten Gefolges, ebenso gut aber auch andere verschiedenen Standes und Herkommens." Deze „Landverleihungen" kwamen zoowel als eigendomsafstand als in den vorm van beneficium voor. (¹) De drang der omstandigheden maakte ze onontbeerlijk. De Vorst verkreeg een trouwen bondgenoot in den oorlog, de vazal

(¹) Zie Fustel de Coulanges t. a. p.

een beschermer, met wiens gezag hij billijke en onbillijke aanspraken op geld en goed der bewoners van den afgestanen grond verdedigen kon. De band tusschen rex en anthrustiones werd zoo door verhoudingen van zakelijken aard nog nauwer toegehaald. Zij hadden een solidariteit van belangen, die hen vast deed aaneensluiten tegenover de andere klassen der maatschappij. Om deze te begrijpen moeten we echter de tweede hoofdinstelling van het Leenstelsel kennen, het Vassaticum, de Commendatio, waartoe ik thans overga. Uit de samensmelting van beide instellingen is het latere Feudum voortgekomen, waardoor sinds de 11de eeuw bijna geheel Europa onder den schepter van het Leenstelsel zou gebracht worden. WAITZ zegt van „die Beneficiën" en van „die Vassalität", dat zij „auf das engste zusammen fallen"; ofschoon dit ook in zekeren zin op de toestanden voortvloeiende uit het Romeinsche Precarium van toepassing is, kan men toch het Vassaticum een eigenaardig Germaansche verhouding noemen. Zij onderscheidt zich vooral hierin van de betrekkingen, welke het Rom. Recht tusschen patroon en klient erkende, dat haar inhoud eenigszins onbepaald, en beter ethisch dan juridisch te definieeren is. In het Germaansche volksleven bekleedde deze afhankelijkheid (¹) van oudsher een belangrijke plaats. Een talrijk gevolg verhoogde in de tijden der volksverhuizing even goed den luister van den Germaanschen Hertog als thans dien van den Javaanschen Pangeran. WAITZ wraakt echter een onmiddellijken samenhang van het Frankisch Vassaticum met het oud-Germaansch Mundium, en meent, dat de beginselen van het laatste aan het eerste ten onrechte zijn opgedrongen. In elk geval zijn beide later vereenzelvigd. „Durch die symbolische Handlung der Handreichung (manus dare) trat einer in der Schutz des

(¹) Mundium.

andern (kommendirte sich) gelobte Treue, und hiesz dann „mit einem wahrscheinlich keltischen Worte *vassus* oder „*vassallus.*" In de Libri Feudorum vindt men de nauwkeurige bepaling van de rechten en plichten van Dominus en Vassalli, maar let men op het feit, dat die kodifikatie op geheel geromaniseerden bodem (Lombardije) is gewassen, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat van die nauwkeurige rechten- en plichtenleer bij het oud-Germaansch Mundium nog geen sprake behoefde te zijn. Tijdens de totstandkoming der Libri Feudorum was het Vassaticum dan ook reeds voor goed met het Beneficium tot Feudum ineengesmolten. De hoofdplicht van den Frankischen anthrustio, de „trust" „Treue" „fides" behoort eigenlijk geheel thuis op ethisch gebied. Daaruit is dan ook te verklaren, dat de Dominus soms zijn toestemming moest geven tot het huwelijk van de dochter zijns Vassallus, wat moeielijk op andere beginselen dan die van het Mundium berusten kan. 't Ligt in den aard der zaak, dat het Recht zich langzamerhand van dien ethischen plicht meester maakte en sommige bestanddeelen daarvan zijn sanktie gevende, aan het geheel voor goed zijn ethisch karakter ontnam. Zoo ontstonden de vastgestelde kategoriën van leenplicht, waaraan de verkrijger van een Feudum later onderworpen werd. Dienstplicht (Vassalli ad servitia obligatio) bekleedde van oudsher de voornaamste plaats en bleef die innemen, vooral bij die commendationes, waarbij de Soeverein Dominus was. In de verhoudingen tusschen Leenman en diens Vassallus traden dikwijls verplichtingen van financiëelen aard meer op den voorgrond.

Dat de Commendatio zich zoo nauw aan het Beneficium aansloot, heeft zijn eenvoudigen grond daarin, dat beide handelingen eigenlijk niet anders zijn dan twee zijden van dezelfde overeenkomst. Wederkeerige noodzaak noopt den Leenheer zijn grond onder beding van krijgsdienst af te staan, en den Leenman zich tot krijgsdienst te verbinden,

onder beding van grondkoncessie. Boven zeide ik reeds dat de geheele afstand van grond dikwijls niet meer dan fiktie was. De naam van beneficium kon zich tegen het nuchter feit, dat de beleening zelden of nooit een weldaad was, dan ook niet handhaven.

De rechten en plichten, uit het Vassaticum, de Commendatio, ontstaande, zijn zuiver persoonlijk, en gaan dus niet op de erfgenamen over zonder hernieuwde beleening. Daar dit meer in den aard der zaak ligt dan de gebondenheid van het *beneficium* aan den persoon, werd die investiturae renovatio dan ook veel langer gehandhaafd.

Toen de Leenen later in de praktijk erfelijk geworden waren, geraakte ook deze telkens herhaalde beleening bij overlijden van den leenman of leenheer buiten toepassing. Evenmin als het Beneficium behoeft het Vassaticum van den Soeverein uit te gaan. De Vazallen konden op hun beurt leenmannen hebben, en na verloop van tijd was er bijna niemand, die geen schakel uitmaakte van de lange keten, die de landbouwers met den Soeverein verbond. In den bloeitijd van het Leenstelsel achtte men zelfs het allodiaal bezit slechts een der vormen van het leenroerig bezit, daarin vooral van de andere onderscheiden, dat de bezitter meer onmiddellijk tot den Soeverein in betrekking stond. Welken invloed deze theorie op het grondrecht der Marken moest hebben, heb ik boven reeds aangestipt. In algemeen staatsrechtelijken zin was hun de Soevereiniteit sinds lang ontnomen, maar nu drong het hooger gezag ook in de heerschende gebruiken omtrent grondbezit binnen, vernietigde ze gedeeltelijk en verlaagde ze voor het overige tot inbreuken op het recht van den leenheer die deze in zijne goedgunstigheid wel verkoos te dulden. In Engeland vooral is deze werking van de feodale theorieën duidelijk zichtbaar. De vrije landbouwer ontaardde doorgaans in grondhoorige, iemand „von schlechter Mann-„schaft" een „servus glebae," over wiens arbeid men

tegelijk met den grond, waarop hij woonde, beschikken kon.

Vooral sinds de stichting van het Keizerrijk nam het aantal vazallen op groote schaal toe. Vroegere bondgenooten of vijanden werden gedwongen in den leenband te treden, wanneer zij hun land wilden behouden. „Da„gegen ist wenigstens in der karolingischen Zeit für die „Ertheilung von Beneficien immer auch die Ergebung in „die Vassalität verlangt, die vorher allgemeine Ver„pflichtung, welche jene früher begründete, hat diesen sehr „bestimmten Charakter angenommen." En wat verder: „Dann aber ist eben im frankischen Reich die Vas„salität bald auch auf andere politische Verhältnisse „angewandt; die Stellung des Bayerischen Herzogs zu „PIPPIN und KARL, die der Slavischen und Dänischen „Fürsten zu KARL und sienen Nachfolgern ist so behandelt „worden: sie mussten die Treue eines Vassallen ver„sprechen und in eine solche persönliche Abhängigheit „zu dem König treten. Aber auch die höheren Beambten, „namentlich die Grafen, eine Zeit lang selbst die Geistlichen, „Bischöfe und Erzbischöfe, wurden den Empfängern von „Beneficien gleichgestellt, mussten wie diese Treue schwö„ren und sich kommendiren. Dann hatte die Verleihung des „Herzogthums oder Amts eine gewisse Aehnlichkeit mit „der Verleihung eines Beneficiums; bei den fremden Fürsten „glich die Unterwerfung ihrer Herrschaft unter die Gewalt „des Kaisers der Auftragung von Gut an ein Stift oder „einen mächtigen Weltlichen, das man zu Beneficium wieder „empfing."

Zoo werden verhoudingen die volstrekt geen uitvloeisels waren van het stelsel, toch naar zijne beginselen uitgelegd en daardoor beheerscht. De Graaf b.v. was eigenlijk slechts ambtenaar, bestuurder van een onderdeel des Rijks; later werd dit ambt echter als Beneficium uitgegeven en werd voortaan de Graaf minder als ambtenaar dan als leenman beschouwd. Het eind-resultaat van deze feodalisatie op

bijna elk gebied was de bevestiging van het overwicht, dat de inheemsche adel, (de barones) reeds over de vrije landbouwers had verkregen. Van boven en van onderen stroomden hun macht en grondbezit toe. Minstens even talrijk als de beneficia van den souverein waren die, welke formeel van den vazal uitgingen en doorgaans door een onteigening van den vroegeren grondbezitter waren voorafgegaan. De nood of minstens een overwegend belang drong hem, zijn klein grondbezit aan den machtigen nabuur af te staan, wiens bescherming hij daarmee kocht en jegens wien hij oorspronkelijk geen zware verplichtingen op zich nam. Dat werd anders sinds den tijd, waarin de machtige leenmannen des Keizers zich van dezen onafhankelijk begonnen te maken. De handhaving van hun zelfstandigheid eischte legers en geld; en zoo werden hunne ondervazallen tot voortdurenden krijgsdienst en de landbouwers tot zware opbrengst in geld of natura verplicht. Overigens had de Commendatio algemeen ten gevolge, dat de adel en de geestelijkheid, die nu doorgaans in den leenband waren opgenomen, bij elkander en bij hunnen leenheer steun zochten en allengs een vijandige houding tegenover de gewone vrijen aannamen. Soms ziet men wel de Graven opkomen tegen de aanmatigingen der baronnen, en trokken de steden partij van deze oneenigheid, om voordeelige handvesten te bedingen, maar tot de steden bleef *de opkomst van den derden stand* dan ook grootendeels beperkt en de vrije boerenstand maakte allengs meer en meer plaats voor lijfeigenen en grondhoorigen. Boven haalde ik eenige voorbeelden aan van Markgemeenten, die hunne onafhankelijheid door de middeleeuwen heen hebben gehandhaafd, maar de regel was, dat zij in het Leenverband werden opgenomen. Voor Duitschland berustte deze feodalisatie op het feit der verovering door de Franken. De Saksische en Beiersche Hertogen werden Vazallen des Keizers, en zij wisten het stelsel, dat hun eigen zelf-

standigheid had opgeheven, zeer spoedig binnen de grenzen van hun leen ten hunnen voordeele te gebruiken. Daartoe stond hun vooral ten dienste de derde hoofdinstelling der feodaliteit, de *Immunitas*, waartoe ik thans overga. Vooraf een enkel woord over de administratie in de Frankische Monarchie.

Karel de Groote trachtte de eenheid van zijn keizerrijk door eenheid van bestuursinrichting te verzekeren. De onderworpen volken werden meerendeels gelaten onder bestuur hunner Hertogen, maar deze verloren hun zelfstandigheid en werden ambtenaren der kroon. Het rijk was in graafschappen (comitatus) verdeeld, deze weer in gouwen en de gouwen weer in schoutambten. Uiterlijk verschilde de centralisatie, die Karel de Groote beoogde en zelf ook wist te handhaven, niet van die in het latere Rom. Rijk. De instellingen zijn volkomen dezelfde: slechts de namen verschillen. Dat de Mark- en Gouwgraven gewoonlijk uit de inheemsche baronnen gekozen werden is zeer natuurlijk en even natuurlijk is het, dat de Keizer hen door gunstbewijzen van allerlei aard aan zich trachtte te verbinden, De Graaf was legerhoofd, belastingheffer, gedeeltelijk wetgever en rechter, in een woord vertegenwoordiger des Keizers. Aan dezen was hij verantwoordelijk en aan de kontrole der „missi dominici" onderworpen. De Immunitas nu bestaat in een ***herstel van de onafhankelijkheid*** van zulk een hertogdom of graafschap. Waitz geeft aan het woord een meer beperkten uitleg: „Diese (die Immunität) ist „ursprünglich nichts als *Steuerfreiheit*, die nach römischen „Grundsätzen bei allem Fiskalgut galt; aber auch dann „bestehen blieb, wenn dies in andere Hände überging, und „auszerdem namentlich den Kirchen für alle ihre Besitzun„gen verliehen ward, und sich also bei königlichen und „kirchlichen Benefecien fand. Sie ist aber so verstanden oder „ausgedehnt worden, *dasz die Besitzer die Abgaben und „Leistungen, welche ursprünglich dem König gebührten, von*

„*den Eingesessenen nur für sich erhielten*, und dann auch „die Rechte übten, welche mit denselben in Verbindung „standen d. h. namentlich die Gerichtsbarkeit, die hier „zunächst auch von der financiellen Seite, als Grund für „die Erhebung der Gerechtsgefälle, in Betracht kam. So „ist diese bald mit den Beneficien verliehen, bald beson„ders, aber auch in diesen Fall lieber wie ein Beneficium, „denn zu Eigenthum, immer nicht gleich in vollem Umfang, „aber im Lauf der Zeit in ausgedehnterem Masze. Und ebenso „verfuhr man mit anderen Hoheitsrechten, die Einkommen „gewährten; wie man Kirchen und Abteien zu Benefi„cium gab, so auch andere Sachen und Rechte: Fischerei, „Zölle, Brückengelder und dgl." De Immuniteit, eerst vooral aan kerkelijke lichamen geschonken, maakte den grondheer feitelijk Soeverein op zijn gebied. Hij zelf mocht tot den keizer in een persoonlijk afhankelijke betrekking staan, zijn onderdanen hadden slechts met hem te maken. Van zijn vonnissen geen appèl, tegen zijn heffingen geen verzet, tegen zijn aanmatigingen geen bescherming mogelijk. De uitbreiding van de Immunitas valt samen met den verachterenden toestand der Frankische Monarchie. Vooral in Normandië bereikte zij een hoogen ontwikkelingstrap; de Normandische Hertogen waren zoo volkomen onafhankelijk van de latere Karolingers, dat hun naam van Vazallen iets ongerijmds was geworden. De samenhang met het Beneficium is daarom zoo nauw, omdat de Immuniteit zelve min of meer als beneficium werd aangemerkt. In de latere middeleeuwen, toen alle leenen erfelijk en bijna alle leenen onafhankelijk van den keizer geworden waren, werd de verleening van Immuniteit een onnoodige vorm, het hoofdverschil bleef ook op den duur de belastingvrijheid van de leenen, waaraan Immuniteit was toegekend; staatsrechtelijke onafhankelijkheid bestond reeds en als zij niet bestond schoot later de Immuniteit te kort om haar te scheppen. Voor

het grondbezit is deze instelling van veel belang. Immers het recht om in zeker grondgebied alle belasting te heffen, gaf spoedig aanleiding tot een soort van opperrecht op allen belastbaren grond. De woeste grond behoorde sinds het Keizerrijk òf, als hij niet in Beneficium was afgestaan aan den Soeverein, òf, was dit wel geschied, aan den grondheer. Deze had in het eerste geval ook beter gelegenheid, rechten op dien grond te verkrijgen dan de Markgemeenten, welker instellingen niet op uitbreiding van hun gebied zijn aangelegd. De nabijheid van een „Frohnhof," ook waar het geen gezag over de Mark uitoefende, benadeelde haar grondbezit toch altijd in sterke mate. En maakte de leenman zelf deel uit van het Markverband dan was het eindresultaat gewoonlijk een Commendatio der kleinere grondbezitters aan den leenman, die voortaan zijne vroegere gelijken als pachters kon behandelen. Voor de Vrije Mark treedt de Hofmark, voor het vrije grondbezit het leenroerig bezit in de plaats. Naar buiten breidde zich de macht der baronnen in even sterke mate uit. „Und auch innerhalb der groszen Her„schaften, in Francien selbst wie in den andern, gab es „Vassallen, die auf ihren Besitzungen alle wesentlichen „Hoheitsrechte erlangt hatten und diese *so gut wie unab„hängig* übten. Sie heiszen jetzt regelmässig Barone, ein „Wort, das mitunter auch die höheren mitumfasst; von „ihnen sagt een französischer Jurist des 12 Jahrhunderts: „Jeder Baron ist Souverän in seiner Baronie (*Castuns barons est souvrains en sa baronnie*). Waar Immuniteit verleend is, bezit deze onafhankelijkheid wettelijk sanktie. 't Gevolg was, dat het opperrecht des leenmans zich van den grond die hem in eigenlijk Beneficium was afgestaan, uitbreidde over het geheele gebied, dat hij bestuurde. Het zuiverst vertoont zich dit beginsel in Normandië en later in Engeland. Als vaste karaktertrekken van den langzamerhand opgewassen Leenstaat geeft WAITZ de zes volgende verschijnselen.

„I. Ein gröszeres oder kleineres Theil des Grundbesitzes beruht auf besonderer Verleihung des Herrschers: *mitunter wird dieser als Herr oder Oberherr des ganzen Grund und Bodens angesehen und aller Besitz von ihm abgeleitet.* (Dit laatste is in Engeland het geval.)

II. Ein grösseres oder kleineres Theil des Volks befindet sich in einem besondern persönlichen Verhältnisz zum Herrscher, nicht blosz in dem Allgemeinen Unterthanenverband.

III. *Staatliche Leistungen und Pflichten nehmen einen persönlichen, gewissermassen privatrechtlichen Charakter an:* Kriegsdienst, Abgaben u. s. w.

IV. *Staatliche Rechte werden mit dem Land oder auch einzeln für sich an Private nübertragen.*

V. Ein Theil des Volks, regelmässig der bei weitem grössere, befindet sich in einem näheren persönlichen Verhältnisz zu Andern, die auch die staatlichen Rechte über sie üben, steht also in einem nur mittelbaren Verhältnisz zum Herrscher.

VI. Die Angehörigen des Staats befinden sich politisch und rechtlich in ganz verschiedenen Verhältnissen, in wesenlicher Rechtsungleichheit."

Hoe deze eindtoestand uit Beneficium, Vassaticum en Immunitas is voortgekomen zal na 't voorafgaande naar ik hoop duidelijk zijn. Vrijheid en gelijkheid behooren nu tot het verleden. Zelfs waar de Mark, zooals in Zwitserland, haar zelfstandigheid handhaaft, mist zij de soevereiniteit in theorie. Haar grondrechten zijn aan allerlei inbreuken blootgesteld, die den schijn van recht kunnen aannemen. Tusschen ridder en boer bestaat een hemelsbreed onderscheid, en van krachtdadig verzet van den laatste tegen den eerste is geen sprake meer. Gemeenschap van grondbezit bestaat voornamelijk binnen den kring der Hofmark, en daar berust zij thans theoretisch op betrek-

kingen tot een gemeenschappelijken grondheer, niet meer op betrekkingen der landbouwers onderling.

De wijze van landbouw ondergaat geen gewichtige veranderingen; de aandeelen in den bouwgrond worden meer en meer vast, maar den driejaarsbouw wordt gehandhaafd en ook de rechten op de gemeenteweide en de andere bestanddeelen der vroegere Gemeene Mark worden nog uitgeoefend, zij het dan ook onder toezicht van den grondheer, die er steeds op uit is, die rechten te beperken in het belang van zijn „Manerium" „Curtis" of Frohnhof."

Van zelfstandige rechtspraak der Markgenooten komt even weinig in als van eigenlijke autonomie. De eerste is geheel op den Soeverein overgegaan en de laatste wordt in gemeenschap met den machtigen grondheer uitgeoefend. Het grondbezit is bezwaard met heerendiensten, en zelfs de meest vrije pachters zijn tot homagium jegens den grondheer verplicht. Bij twijfel omtrent grondrecht wordt altijd uitgegaan van de onderstelling, dat rechten der landbouwers op bewilliging van den grondheer berusten. Deze had er doorgaans minder belang bij, de gunst zijner boeren te winnen, dan zich nauw bij zijnen leenheer aan te sluiten. Had hij zich van dezen onafhankelijk gemaakt, dan verleende hij aan opkomende vrije steden wel eens bescherming tegen zijne ondervazallen, doch niet meer dan voor de bevestiging zijner eigen macht over die vazallen noodzakelijk was. De landbouwende Markgemeenten stonden echter te onmiddellijk onder hunne eigene baronnen, dan dat de Hertog of Graaf veel invloed ten hunnen gunste kon uitoefenen. De baronnen waren evenwel doorgaans tevreden met de volkomen onderworpenheid hunner boeren, zonder de beperking van hunne grondrechten zoover te drijven, dat de opbrengst, die de pachters hun schuldig waren, al te aanmerkelijk verminderde. Vandaar dat de gebruiken van den eigenlijken landbouw zich zoo lang hebben gehandhaafd en men

den driejaarsboom nog in zoo vele streken van Duitschland en Engeland aantreft. In theorie berusten zij echter steeds op den wil of de bewilliging van den grondheer en moeten in de archieven van het Manerium hunne sanktie vinden.

Oorzaken van buiten en van binnen werkten zoo eendrachtig samen, om den Germaanschen landbouwer, die tevens krijgsman was en meêstemde in de Volksvergadering, te doen ontaarden tot den Duitschen en Engelschen boer, die onbedreven is in den wapenhandel en weinig of niets heeft in te brengen tegen de wetgeving en de rechtspraak van den grondheer. Dat tal van Marken een geheel andere ontwikkeling doorloopen en zich tot vrije steden opgewerkt hebben, is van weinig belang voor de vorming van het grondbezit, dat in de konstitutie der Europeesche steden een hoogst ondergeschikte rol speelt. Daarenboven ontstonden die steden meestal eerst in de latere helft der Middeleeuwen, toen een grootere centralisatie van het koninklijk of keizerlijk gezag de macht der feodale grondbezitters begon te besnoeien. Ook hier is de toestand van Frankrijk en Duitschland sinds de invoering van het Leenstelsel moeielijk in algemeene trekken weer te geven. Vooral de juridische konstruktie van het grondrecht in de talrijke Hofmarken levert onoverkomelijke zwarigheden op voor Duitschland, en ik maak mij de taak gemakkelijker door als type der Onvrije Mark, der Heerlijkheid, den Engelschen MANOR te behandelen. Aan de hand van NASSE, MAINE en DE LAVELEYE, zal ik dus trachten, een schets te geven van de ontwikkeling van het grondbezit in het middel-eeuwsche Engeland.

II. De Onvrije Mark (Manor) in Engeland. [1]

De geschiedenis van het Engelsche grondbezit is een rijke bron voor de kennis zoowel van de grondrechten, in de Vrije Mark, als van die in de Heerlijkheid, de Onvrije Mark uitgeoefend. Sinds de verovering door de Angelsaksen en Denen, is de aard van het grondbezit daar aan zoo verschillende invloeden onderhevig geweest, dat bijna alle verschijningsvormen van de Mark er vroeg of laat worden gevonden, behalve misschien de twee uitersten: volkomen Vrije en Onvrije Mark.

„De zeeën, die het omringen," (zou men Prof. N. G. PIERSON, die deze opmerking omtrent Java maakt, kunnen nazeggen) „hebben de vreemde veroveraars niet geweerd." Integendeel is Engeland achtereenvolgens met nagenoeg gelijke tusschenpoozen door Romeinen, Angelsaksers, Denen en Normandiërs overstroomd en het laat zich begrijpen dat deze onderwerpingen niet zonder invloed zijn geweest op het grondbezit. A priori reeds kan men verwachten: sterk verschil van standen, daar de veroveraar zich zelden gelijk stelt met den overwonnene, willekeurige beschikking over grond met schennis van bestaande rechten en sterke contralisatie van het gezag onmiddellijk na de verovering. Inderdaad treffen wij deze drie verschijnselen, zoo innig met het grondbezit samenhan-

---

[1] Door NASSE (t. a. p.) wordt een uitvoerig overzicht gegeven van de vervorming van de Engelsche Mark tot Manor van af den Angelsaksischen tijd tot op heden, vooral uit ekonomisch oogpunt. MAINE (t. a. p.) gaat uit van een korte schets van den type van den Manor, welks konstitutie uit staatsrechtelijk en ekonomisch oogpunt hij in breede trekken teekent, om zich daarna af te vragen, hoe die Manor uit de oude Mark is voortgekomen en welke sporen van die afkomst er nog in te vinden zijn. DE LAVELEYE (t. a. p.) geeft een algegemeen overzicht van de ontwikkeling van het Engelsch grondbezit van het begin der Engelsche historie tot op onzen tijd.

Vergelijk overigens MACAULAY. History of England.

gende, na elk dezer veroveringen in meerdere of mindere mate aan.

Van de Romeinsche heerschappij is weinig bekend en in het maatschappelijk leven der Engelsche bevolking schijnt zij niet diep te hebben ingegrepen; toch zal hier het Romeinsche Recht zijn gewone uitwerking niet gemist hebben, door aan bestaande verhoudingen (als b. v. die tusschen vrijen en lijfeigenen) zijne sanktie te verleenen, en daardoor een bepaalder inhoud te geven.

Men kan onderstellen, dat de Markgemeente bij de oorlogszuchtige Britten vóor den Romeinschen tijd nog niet tot haar recht gekomen was, en dat de heerschappij der Romeinen daaraan dus weinig geschaad heeft. Waarschijnlijk was de grondgemeenschap, evenals in het Frankrijk der latere middeleeuwen, voornamelijk beperkt tot de halfvrijen, hoorigen of slaven, welke stand van het ons bekende begin der Engelsche geschiedenis dagteekent. De centralisatie van het Romeinsche bestuur was hier niet bij machte, den geheelen maatschappelijken toestand te wijzigen, en bracht zelfs niet die groote werken van openbaar nut of genoegen (wegen, amphitheaters enz.) tot stand, die men in bijna alle andere landen vindt, waar de Romeinsche adelaar is doorgedrongen.

Wat de schennis van bestaande rechten betreft, behalve door de gewone koncessies van grond aan veteranen en andere legioensoldaten schijnen de aanspraken der inboorlingen op hunnen voorvaderlijken grond weinig gekrenkt te zijn.

Met het Angelsaksisch tijdvak, waarin ook de gedurige invallen der Denen in het Noordoosten, die met hunne vestiging op Engelschen bodem eindigden, thuis behooren, betreden wij een vasteren grond. De krijgers van Hengist en Horsa hadden hun Germaanschen geest van vereeniging (vgl. boven) niet in de bosschen van Oost-Friesland

achtergelaten en vooral door toedoen van den bevolkingsaanwas, die op de verovering moest volgen, en zooals ik boven betoogd heb, doorgaans de hoofdoorzaak van de stichting der Marken geweest is, kon het niet uitblijven, of de Germaansche Mark moest spoedig zijn wedergade vinden op Britschen grond. Van gelijkheid aller Markgenooten of zelfstandigheid der Marken op staatsrechtelijk gebied echter kwam weinig in. Vooreerst bestond er een blijvend koninklijk gezag, belichaamd in de leden van één stamhuis, dat wel is waar door de volksvergadering (witena) werd gekontroleerd en dikwijls beperkt, maar toch van den aanvang af de volksregeering uitsloot. Voorts is op Engeland vooral MAINE's opmerking van toepassing, dat aanhoudende oorlogen nadeelig werken op gelijkheid der stamgenooten. Dit alles is op de Denen evengoed als op de Saksers toepasselijk. Ook bestonden er bij beide volken adellijke geslachten, welker leden dikwijls het bestuur kregen over uitgestrekte landstreken, en niet slechts gevreesd, maar ook geacht en bemind waren zoodat hun privaat grondbezit voortdurend aangroeide; ook bezat tegen de 9[de] eeuw de geestelijkheid reeds grooten invloed en breidden zich hare eigendommen even zeer uit als op het vasteland; ook woei er iets van den geest der Frankische Centralisatie op de Engelsche Koningen over, ofschoon de *Witena* de soevereine macht in laatste instantie vertegenwoordigde. (¹) In algemeene trekken komt het Angelsaksisch koninkrijk alzoo met de Frankische monarchie in haar eerste ontwikkeling overeen. Het rijk was ingedeeld in graafschappen, welker bestuurders ambtenaren der Kroon waren, maar doorgaans uit de aanzienlijke geslachten werden gekozen. De beginselen der feodaliteit waren in sterke mate aanwezig, al berustte het regeeringsstelsel ook niet op

(¹) Dit blijkt o.a. uit het feit, dat kort vóor den Normandischen inval HAROLD door die volksvergadering tot Koning werd gekozen.

Beneficium, Vassaticum en Immunitas in den vollen zin, zoodat zich in Engeland nooit volkomen onafhankelijke Leenen hebben gevormd. Aan den anderen kant trad de Markgemeente reeds in den aanvang dezer periode meer op den achtergrond dan in Duitschland het geval was, en zag men „le pays couvert d'une foule de domaines, *maneria*, d'étendue très-différente, depuis le *maneriolum* d'une charrue jusqu' au *latifundium* de cinquante char- „rues." ([2]) Op het feit der verovering schijnt het beginsel berust te hebben, dat de woeste grond was: *folcland*, waarover dus de Koning als vertegenwoordiger des volks beschikken kon; na verloop van tijd ging de Koning *suo jure* over dien grond beschikken en kwam de uitdrukking: *cyninges* (*Konings*) *folcland* in gebruik. Door deze beide wijzen van beschikking werd de grond *bocland*, (dat is boek-, geregistreerd land) *bizondere eigendom* des begiftigden. Niet alle bizondere grondeigendom berustte op deze koncessiën, en zijne uitgestrektheid was dan ook belangrijk in verhouding tot den gemeenschappelijken eigendom der Marken. Dat het bocland gewoonlijk aan de aanzienlijke geslachten, die rondom den troon waren geschaard, te beurt moest vallen, ligt voor de hand. Uit de verschillende grootte der *Maneria* van dien tijd blijkt echter, dat ook gewone vrijen dikwijls met bocland werden begiftigd. Ongelijkheid van standen, centralisatie van bestuur, beschikking over grond, waarop geen scherp geteekende rechten werden uitgeoefend, talrijke oorlogen, uitgebreid grondbezit van Kerken en Kloosters, toenemende individueele grondeigendom; al deze hoofdoorzaken van den ondergang der Mark bestonden reeds in de Angelsaksische periode. Het gevolg was, dat uit bijna elke Mark een Heerlijkheid (Manor) ontstaan is. Toch vindt men nog in onzen tijd in Engeland zóo talrijke sporen van gemeenschappelijk grondbezit, dat de eendrachtige samenwerking van zóo talrijke

([2]) De Laveleye t. a. p. p. 124.

faktoren van ontbinding, later nog versterkt door den overwegenden invloed van het Leenstelsel, niet bij machte blijkt geweest te zijn, den geest van vereeniging (*„Spirit of Association"* zegt MAINE) der oude Germanen geheel te verdringen. Gedeeltelijk is dit te verklaren uit de krachtige waarborgen, die van oudsher tot op onzen tijd in Engeland voor de persoonlijke vrijheid bestaan hebben. Zonken soms de vroegere Markgenooten tot het peil der villami, daartegenover stond, dat op den bodem van een Manor, in den aanvang door den grondheer met behulp zijner lijfeigenen gesticht, zich dikwijls een halfvrije Mark heeft gevormd, zoodat het doorgaans moeielijk is uit te maken of de „tenure" der dorpelingen oorspronkelijk vrij of onvrij geweest is. De gang van de vorming van het grondbezit was van de 10[de] tot de 16[de] eeuw in Engeland min of meer tegenovergesteld aan dien op het vasteland. Zag men daar in de 14[de] eeuw op het platteland slechts leenheeren, leenmannen en hoorigen, in Engeland bestond destijds een welvarende landbouwstand (*yeomen*), wier dapperheid de meeste overwinningen op de Franschen heeft bevochten. Zag men twee eeuwen later op het vasteland de vrijheid en gelijkheid ten voordeele van den burgerstand ontkiemen, terzelfder tijd (1547) hield Bisschop LATIMER aan het Hof van EDUARD VI zijn beroemde *„Sermon of the Plough"* waarin hij den adellijken grondbezitters verweet „inclosers, graziers and rentraisers" te zijn, die de roemrijke *yeomanry* van weleer verlaagden tot onterfde *villeins* en uitroept: „de herder met zijn hond heeft de plaats van den verjaagden landbouwer ingenomen"; terzelfder tijd beschuldigt BERNARD GILPIN de *gentlemen* van alles te bezitten behalve *gentleness* en er geen gewetensbezwaar van te maken, „ongelukkigen uit hun woningen „te verdrijven." Leggen deze uitingen een sterk getuigenis af tegen de goede waarborging der persoonlijke vrijheid, waarvan ik boven sprak, daartegenover staat het feit,

dat sinds de regeering van JAN II de versmelting van Normandiërs met Saksers en Denen de opkomst der steden ten gevolge had, en dat ook op het platteland de oude Mark zelden geheel vernietigd werd. Men staat verbaasd, zegt MAINE, niet slechts van de sporen van vroeger gemeentelijk grondbezit, maar ook van de groote uitgestrektheid van gronden, waarop nog thans oude Markrechten worden uitgeoefend. In hoofdzaak heeft de Driejaarsbouw (Dreifelderwirthschaft) zich op vele plekken tot op onze eeuw gehandhaafd. De theorie van den oorsprong der grondrechten van de „commoners" wordt door de Engelsche rechtswetenschap aan de *Normandische Verovering* vastgeknoopt, maar het staat vast, dat niet alleen de heerlijke, maar vooral ook de gemeentelijke grondrechten somtijds ouder zijn. Voor Engeland vooral is waar, wat MAINE zegt van het overwicht dat enkele familiën, van oudsher tot de Markgenooten behoorende, door hunne afstamming en steeds aangroeiende macht over de geheele Mark verkregen. Uit zulke familiën kwam de Angelsaksische en Deensche adel met zijne Maneria voort, om later door de Normandische overweldigers geheel overvleugeld te worden. Na de verovering gevoelden zich deze Angelsaksische en Deensche baronnen aanvankelijk inniger verbonden met hun oude dienaren en grondhoorigen, die met hen grootendeels uit éenen bloede stamden, dan met de trotsche Fransch sprekende vreemdelingen, die hen in alles, zelfs in den wapenhandel, in de schaduw stelden.

De versmelting der beide rassen had zeer langzaam plaats [1] en eerst sinds de koalitie van Saksischen, Deenschen en Normandischen adel in verbond met de steden tegen JAN II, die volgens MACAULAY de Engelsche nationaliteit voor het eerst wakker schudde, begon de scherpe afscheiding van Normandiërs en Engelschen te verminderen.

---

(1) MACAULAY. History of Engeland Chapter I passim.

Men kan zich nu verschillende gevallen denken van vestiging van nieuwe of wijziging van bestaande rechten door de Normandische verovering, die het Leenstelsel tot de basis maakte van het Engelsche grondbezit.

I. Een Normandisch of Engelsch edelman ontvangt van den Vorst een uitgestrektheid gronds in leen, waaronder veel bosch-, gras- en andere onbebouwde gronden. Hierop bouwt hij zijn Manerium, laat het omliggende land door zijn krijgsmakkers of villeins of door reeds op den grond gevestigde villeins ontginnen, en staat aan laatstgenoemden een beperkt deel van den bouwgrond en daarmee evenredig aandeel in veld en bosch af, onder verplichting om op de *„demesne lands"* (terra dominica) die hij voor eigen gebruik bewaart, en door andere villeins laat bewonen, zekeren tijd in het jaar te werken en hem de opbrengsten, die de gewoonte aan dergelijke boeren oplegde, daarenboven te leveren. Dit heet dan *„base tenure."* De pachters zijn onvrij en hun grondbezit drijft geheel op de willekeur van den Lord. Liggen er reeds dorpen in het hem in leen gegeven gebied, waarin geen groote Maneria bestaan, dan zal het den nieuwen grondheer gemakkelijk vallen, zijn soevereine rechten op den *woesten grond* dier dorpen krachtdadig uit te oefenen door beweiding met *zijn* kudden, *„enclosures"* (afsluitingen) van ongebruikten grond, enz. en ook langzamerhand de *„free tenures"* der Markgenooten, tot *„base tenures"* te doen ontaarden. Is hij eenmaal zoo ver, zoodat alle grondrechten, vooral op onbebouwden grond, der vrije Markgenooten geacht worden op zijn lankmoedigheid te berusten („by sufferance of the lord") dan ligt het voor de hand, met enclosures, pacht- en tiendheffingen en de vordering van heerendiensten steeds vrijmoediger door te gaan. ([1]) Sinds

([1]) Zoo werd van de commoners betreffende de Gemeene Weide het bewijs tegenover den lord gevorderd „quod non habent sufficientem pasturam quantum attinet ad tenementa sua." (Statutum van Merton 1286).

lang is men vergeten, dat het recht op een aandeel in den bouwgrond in de Mark van oudsher berust heeft op de persoonlijke eigenschap, van uit een rechthebbende familie geboren te zijn; de verhouding is omgekeerd en thans is de hoedanigheid van Markgenoot afhankelijk van het bezit van Huis en Erf in de Township, 't welk doorgaans *„by copy of the court role,"* d. i. met bemoeienis van den grondheer of een zijner ambtenaren moet worden verkregen. Willen de commoners eenig recht tegenover den Lord bewijzen, dan moeten zij de stukken van overtuiging gewoonlijk in de archieven van Manor zoeken, waar ze in zoodanig geval *wellicht* niet zullen gevonden worden. De feodale theorie, die den lord als goedgunstig gever van alle grondrechten binnen zijnen Manor voorstelt, schenkt zoo haar zedelijken steun aan allerlei aanmatiging en afpersing. Zooals ik boven reeds zeide, begon de verdrukking van den landbouwstand in Engeland in een tijdperk, waarin op het vasteland van Europa de derde stand welvaart en invloed verkreeg. Vooral toen weideland kostbaar geworden was door de prijsverhooging der wol, nam de wederrechtelijke onteigening der commoners door de „inclosers, graziers and rentraisers" op onrustbarende wijze toe. Zoo amalgameerde de toestand der oorspronkelijke hoorigen (villeins) en die der oorspronkelijke vrijen (commoners), op een eigenlijk Leengoed gevestigd, en wordt het moeielijk te bepalen waar van oudsher vrijheid, en waar slavernij bestaan heeft.

Vragèn wij ons af, hoe de verschijnselen van grondbezit in zulk een Manor rechtskundig gewaardeerd moeten worde, dan zien wij een geheele omkeering der vroegere verhoudingen.

Sinds de verovering huldigt het Engelsche Recht de theorie, dat de Koning is: *eigenaar van den Engelschen grond.* Daarop berust het Leenstelsel, dat nog thans de basis uitmaakt van het Engelsche grondrecht. Meer dan

elders werd in Engeland van dat opperrecht des Konings ernst gemaakt en men zou dus uit dat oogpunt de „*land-„tax*" kunnen beschouwen als de voorwaarde, waarop de leenheer den grond aan zijne leenmannen afstaat. Heeft deze theorie in den tegenwoordigen tijd minder beteekenis doordat de dichtheid van bevolking bijna allen grond in privaat bezit heeft gebracht, MAINE kan er toch zijn overtuiging op vestigen, dat de bizondere grondeigendom van den tegenwoordigen tijd, waarvan het recht des leenmans op den bouwgrond van zijn Manerium (*demesne land, terra dominica*) de inkarnatie is, slechts de vrucht mag heeten van de feodalisatie van Engeland en dus niet de *basis*, maar de *top* van het stelsel der grondrechten uitmaakt, welks grondslag integendeel de beschikking van den Soeverein is. Zeer sterk treedt dus in het Engelsche recht de wil van het Staatsgezag als faktor van het grondrecht op den voorgrond. Evenzeer wordt het koninklijk gezag daar geacht te zijn „the fountain of all justice." Dat de Koning hier niet als autokraat, maar als vertegenwoordiger van den staat beschouwd wordt, behoeft geen betoog. Stapt men over deze theorie heen en beschouwt men gemakshalve den Lord als eigenaar van zijn Manor dan brengt deze delegatie mede, dat binnen den kring van dien Manor van geen ander eigendomsrecht op den grond sprake is dan van het zijne. Het Engelsche woord „tenure" geeft den tusschentoestand tusschen huur en eigendom, waarin de gronden der commoners verkeeren, eigenaardig weer. Hoofdzakelijk wordt de tenure in *free* en *base* tenure onderscheiden; de eerste is afkomstig van het grondbezit der vroegere vrije Markgenooten, de laatste van dat der hoorigen van den grondheer. Het gezag over de agrarische aangelegenheden van den Manor berust theoretisch op den „Manorial Court," waarin de free tenants, die aan zekere voorwaarden voldoen, zitting hebben. „The bond," (zegt MAINE p. 139) „which kept the Manorial

„group together was evidently the Manorial Court, presided „over by the lord or his representative. Under the name „of Manorial Court three courts are usually included, „which legal theory keeps apart, the Court Leet, the Court „Baron, and the Customary Court of the Manor. *I think „there cannot be reasonable doubt of the legitimate descent „of all three from the assembly of the Township.* Besides „the wide criminal and civil jurisdiction, which belonged „to them, and which, though it has been partly abolished, „has chiefly lost its importance through insensible decay, „they long continued in the exercise of administrative or „regulative powers, *which are scarcely distinguishable from „legislation.* Other vestiges of powers exerted by the collec- „tive body of free owners at a time, when the concep- „tions of legislation and judicial authority had not yet „been separated, remained in the functions of the Leet „Jury; in the right, asserted for the free tenants, of sitting „as Judges in the Court Baron; and in the election of „various petty officers." En wat verder: „Even in the „last extremity of decline, the Manorial Courts have not „wholly ceased to be regarded as the tie, which connects „the common interest of a definite group of persons engaged „in the cultivation of the soil. Marshall („Rural Economy „„of Yorkshire" 1. 27) mentions the remarkable fact, „that these Courts were sometimes kept up at the be- „ginning of the century by the voluntary consent of the „neighbourhood in certain districts, where, from the „disappearance of the servile tenures, which had enabled „the Customary Courts to be continued, the right to hold „them had been forfeited. The Manorial group still suffi- „ciently cohered for it, to be felt some common authority „was required to regulate such matters as the repair of „minor roads, the cleansing of rivulets, the ascertainment „of the sufficiency of ring- fenees, the assessment of the „damages of impounded cattle, the removal of nuisances,

and the stocking of commons." De *Manorial Court* was de band, welke de commoners aan den lord en *daardoor* aan elkander verbond. Van *onmiddelijke* betrekkingen van grondrechtelijken aard tusschen de commoners onderling is geen sprake meer. Zij zijn alle ondervazallen, pachters van den Lord, leveren hem in het eerst vooral hand- en spandiensten, later vooral pacht (zij 't soms dan ook slechts in naam) en vinden den grens hunner grondrechten in dien van de zijne, welke vrij uitzetbaar is. Voor het begrip van Manor is de aanwezigheid van free tenures even onmisbaar als die van base tenures.

„Both kinds of land („*Tenemental lands*" en het „*Lord's* „*Domain*") are essential to the completeness of the Manorial „Group. If there are not Tenemental lands to supply a „certain minimum number of free tenants to attend the „Court Baron, and, according to the legal theory, to sit with „the lord as its judges, the Court Baron can no longer in „strictnefs be held, if it be continued under such circum- „stances as it often was in practice, it can only be upheld „as a customary Manorial Court, sitting for the assessment „and receipt of customary dues from the tenants of the „Domain. On the other hand if there be no Domain, or „if it be parted with, the authority of the Lord over the „free tenants is no longer Manorial; it becomes a Seignory „in gross, or mere Lordship." (Maine p. 134).

Maine betwijfelt niet of over 't algemeen zijn de free tenants de afstammelingen van de vroegere Markgenooten en zoo rechtvaardig ik de opmerking, die ik boven maakte, dat de volkomen Vrije en volkomen Onvrije Mark in Engeland zeldzaam zijn. De Manor toch is de type van de „separate proprietary societies" welke voor eenige eeuwen „occupied and tilled the soil of England." Beschouwt men nu op grond van de geschiedenis de free tenants naast den Lord als *zelfstandige* subjekten van grondrecht, dan zien wij in hunne *onderlinge* rechten betrekkelijk weinig verandering gebracht. Maine merkt op,

dat zoodra een grondrecht maar behoorlijk gekonstateerd was, het Leenstelsel 't doorgaans wel eerbiedigde, zoodat uit de rechten der free tenants op hunnen bouwgrond die der vroegere Markgenooten nog vrij goed te herkennen zijn. De minste verandering heeft in het bezit en de exploitatie van den bouwgrond plaats gehad; woeste grond en weide was het terrein waarop de meeste aanmatigingen van den grondheer plaats hadden. De gemeenschap van bouwgrond met verwisseling van aandeelen bestond reeds in den Angelsaksischen tijd niet meer; die aandeelen waren vast, doorgaans aan het bezit van een bepaald huis en erf in de gemeente, soms ook aan de uitoefening van een bepaald beroep of ambt verbonden en lagen volgens het stelsel van den driejaarsbouw dat zich handhaafde, om de drie jaren braak. Na den oogst (gewoonlijk omstreeks Lammas Day binnengehaald) werden de afsluitingen omver geworpen en het vee van alle aandeelhebbers op de stoppelvelden gelaten. Het aandeel in het braakland (warectura, fallow land) was voor elk in den bouwgrond aandeelhebbend commoner tot na den maaitijd in privaat bezit, 't zij met, 't zij zonder afsluiting; daarna lag het tot den volgenden zaaitijd (als wanneer een ander deel van den bouwgrond braakland werd), open voor het vee aller commoners. Vraagt men nu of de free tenants (van algemeen rechtskundig standpunt geoordeeld, niet volgens de Engelsche theorie van grondrecht) als *eigenaars* van hunne vaste aandeelen in den bouwgrond kunnen beschouwd worden, dan kan het antwoord bevestigend zijn. Hun plichten en opbrengsten jegens den grondheer zijn vast bepaald, hunne rechten op den bouwgrond hebben die onbepaaldheid, waarin ik de eigenaardigheid van den eigendom heb meenen te vinden. Feitelijk betalen zij weinig of geen pacht; doorgaans zijn zij slechts voor den vorm ondervazallen van den grondheer, en moeten hem als zoodanig *homagium*

bewijzen door kleine jaarlijksche eerbewijzen, als b.v. een stuk wild, een paar handschoenen of een bloem. Hun rechtskundige naam is *socmanni* of *tenentes in libero socagio* en zij kunnen, zegt MAINE, beschouwd worden als de vertegenwoordigers of afstammelingen van de oude Markgenooten. Een zelfstandig zedelijk lichaam maken zij niet meer uit, maar in den Manorial Court vindt men toch de aloude Markvergadering in gewijzigden vorm terug. Hunne gemeenschapsrechten bestaan feitelijk nog in sterke mate, maar rechtskundig zijn zij doorgaans aan het bezit van huis en erf meer dan aan den persoon verbonden, en daarenboven van het oppergezag des lords afhankelijk. Moeielijker is de rechtskundige bepaling van de rechten op „Weide, Wald und Feld" de vroegere Gemeene Mark uitgeoefend. De eigenlijk woeste grond heeft den Lord alleen tot eigenaar; „the Waste is now the lord's Waste; „the commoners are for the most part assumed to have „acquired their rights by sufferance of the Lord and there „is a visible tendency in courts and text-writers to speak „of the lord's rights, not only as superior to those of the „commoners, but as being in fact of greater antiquity."

Omtrent den weidegrond, die doorgaans tusschen bouw- en woesten grond in gelegen was, zijn algemeene beschouwingen onmogelijk. De gebruiken daaromtrent liepen sterk uiteen. „Sometimes the lord encloses for his own benefit „from Candlemas to Midsummer or Lammas (van de lente „tot den maaitijd), and the common right belongs during „the rest of the year to a class of burgesses, or to the „householders of a village, or to the persons inhabiting „certain ancient tenements. Sometimes the lord only „regulates the inclosure, and determines the time of set- „ting up and removing the fences. Sometimes, other persons „enclose, and the lord has the Grass when the several „enjoyment comes to an end, sometimes, his right of „pasture entends to the baulks of turf, which separate the

„common arable fields, and probably there is no manorial „right, which in later times has been more bitterly resented „than this, since it is practically fatal to the cultivation „of green crops in the arable soil."

„Men komt," (om de raadgeving van het „*Eindresumé* „*van het onderzoek naar de rechten van den inlander op* „*den grond op Java en Madoera*" op het Engelsch Weiderecht toe te passen) „het verst, door zich te houden aan „de feiten." De Mark komt in zooverre sprekend met den Manor overeen, dat van beide de rechten op de Weide het verschillendst zijn. Waar vroeger de Mark in haar geheel als subjekt van grondrecht optrad, kan men in 't algemeen zeggen, dat zij thans door den Lord is vervangen. Sommige bezitrechten der Markgenooten zijn bepaalder geworden, andere geheel te niet gegaan, weer andere worden met den Lord in gemeenschap uitgeoefend.

Het resultaat van mijn onderzoek van de verschijnselen van grondrecht en de ontwikkeling van den grondeigendom in den Manor, zooals die zich op den bodem van het Leenstelsel, dat na de Normandische Verovering werd ingevoerd, hebben gevormd, is dus als volgt:

I. De *Staatswil*, die machts- tot rechtsverhouding maakt, bestaat in zake grondbezit gedeeltelijk in het *Koninklijk Gezag*, waarop alle recht en dus ook alle grondrecht berust, en gedeeltelijk in den *Manorial Court*, van waar meer bizondere bepalingen omtrent grondrecht uitgaan, en die de plaats heeft ingenomen van de vroegere Markvergadering. In onderscheiding van den toestand in de Vrije Mark, bezitten thans bijna alle machtsverhoudingen een formeele sanktie, berustende op Koninklijke en andere Staatswetten en de bizondere Wetgeving des Manors voor zichzelven. De handhaving van de grondrechten wordt echter meer dan vroeger door een zelfstandig orgaan van het Staatsgezag, de rechterlijke macht, en minder door de gezamenlijke commoners zelven gewaarborgd.

II. *Subjekten* der eigendomsbetrekking zijn theoretisch de *Koning*, praktisch de *Lord* en sommige *Commoners*. De onvrije Commoners (*tenentes de dominico, base tenants, cotmanni*, *villeins*, oorspronkelijk slaven en dus rechteloos) waren in den bloeitijd van den Manor te veel van den Lord afhankelijk, om naast hem als zelfstandige rechthebbenden beschouwd te kunnen worden.

Later stegen zij tot den stand van copyholders, en ging de slavernij te niet, zoodat hun positie vrij gelijk werd aan die van de free tenants, maar toch altijd daarin onderscheiden, dat zij van ondsher *pachters,* geen *eigenaars* waren.

III. *Objekten* van de eigendomsbetrekking zijn evenals in de Vrije Mark *Huis en Erf, Bouwgrond*, *„Weide, Wald und Feld"* en *Woeste grond;* hun uitgestrektheid is onderling nauwkeuriger bepaald, de weide heeft een grooten omvang verkregen, en de bouwgrond is voor goed in vaste aandeelen gesplitst. Huis en Erf zijn in bizonderen eigendom van de free tenants. Voor de base tenants bestaat ook daarop slechts een recht van pacht, van gebruik. Nu is de bouwgrond ook grootendeels in bizonderen eigendom, op welks uitoefening echter door de aloude gebruiken van den driejaarsbouw inbreuk gemaakt wordt. Toch kan men

IV. de *Machtsverhouding*, die bestaat tusschen den Lord en zijn Domein en die tusschen de free tenants en hun Huis, Erf en Bouwgrond *Eigendom* noemen. De inhoud van die macht toch is *onbepaald*, terwijl die van de macht der gemeenschap den aard van *uitzondering*, inbreuk op dien eigendom gekregen heeft. Hierin zien wij dus een omwenteling, die echter meer voor de theorie, dan voor de praktijk van gewicht is, omdat de overblijfselen van de aloude rechten der gemeenschap een willekeurige *uitoefening* van dien eigendom in sterke mate belemmeren.

Dikwijls overschreed de Lord den grens zijner bevoegdheden, vooral ten opzichte van het Weideland, waarop

de onderlinge rechten van hem en zijne Commoners het onbepaaldst zijn, maar zorgde dan altijd, om 't zij door vernietiging van de oorkonden, die ten voordeele zijner Commoners getuigden, 't zij door een nakomende Parlementsakte zijn daad een rechtmatigen tint te geven. Op de „*Waste*" den woesten grond heeft de Lord een leenrechtelijk eigendomsrecht, dat door niets dan de rechten der Kroon is beperkt.

Veel van de resultaten waartoe ik betreffende deze soort van Manors (welke op formeele beleening door den Vorst berustten) ben gekomen is ook op de beide andere toepasselijk, waaromtrent ik dus korter mag zijn. Immers de Heerlijkheid kan ook anders dan door formeele beleening ontstaan zijn.

II. De Angelsaksische of Deensche edelman die reeds in een bepaald Township het overwicht verkregen had, wordt door den Vorst na de verovering in het bezit van zijn landgoederen gelaten. Hij is alzoo feitelijk geen leenman; zijn recht is van geen *feudum* afkomstig en hij heeft geen opperrecht over het *bocland* zijner landbouwers, dat met het zijne volkomen gelijk staat. Tegenover deze laatsten zal hij zelden even despotisch optreden als de Normandier tegenover zijne Villeins; integendeel spijzigen alle bedienden van zijn huis en alle pachters van zijn Manerium aan zijne tafel, terwijl de vrije boeren van zijn Township op zijn bescherming rekenen en hem ongeveer als hun patriarch beschouwen. Maar de groote Saksische grondbezitters komen toch meer dan hunne arme rasgenooten met Normandische denkbeelden en Normandische zeden in aanraking; sommigen zijn verplicht eenigen tijd van het jaar aan het Hof door te brengen, waar zij zich door het aanschouwen van de steekspelen en het medemaken van de gastmalen der veroveraars met dezen leeren verbroederen. Zij zien de aanmatigingen hunner

nieuwe buren misschien eerst met verontwaardiging, maar toch later ook met een ontkiemend gevoel van afgunst, zij gaan tegenover de onbeschaamdheid en den gelddorst der Normandiërs eigen onbeschaamdheid en eigen gelddorst stellen, hun positie in de Township verwijdert zich al meer en meer van die der vrije boeren, al was het maar door de taak, die hun spoedig wordt opgelegd, om steeds voor de rechten der gemeente in de bres te springen; zij worden, wanneer zij zeer machtig zijn, door de Koningen gevleid en begunstigd uit vrees voor het ontwaken van het Angelsaksisch nationaliteitsgevoel, na verloop van tijd slijt de rassenhaat uit, en wordt het op den duur onhoudbaar de rol te spelen van den roepende in de woestijn en smachtend uit te zien naar afstammelingen uit het Huis van Alfred als eenige bevrijders van Engeland. Kortom, alles werkt samen om den machtigen grondbezitter tot feodalen baron te doen opklimmen. Daarenboven maakt de feodale geest zich meester van alle rechtsverhoudingen, en dringt de oorspronkelijke Saksische grondbezitters, om hunne pachters en boeren te gaan beschouwen en behandelen als villeins, een andere en lagere soort van wezens. Zoo maakt de patriarchale verhouding tusschen groote en kleine grondbezitters allengs voor een feodale plaats, en beschouwt de autochthone adel zich gaandeweg als vazallen van den veroveraar. Dikwijls worden zij door een Koninklijk Diploma in hun bezit bevestigd, en wat eerst als beleediging van de hand zou zijn gewezen, wordt later als gunstbewijs dankbaar aangenomen. 't Is denkbaar, dat bij zulk een bevestiging van reeds bestaande, doch formeel door het nieuwe gezag nog niet erkende grondrechten, ook nieuwe rechten op nog onbebouwden grond werden verleend, zoodat somtijds daarop een nieuw Manerium verrees, door den Sakser of Deen op de wijze der Normandiërs door middel van lijfeigenen gesticht. — Zoo loopt de ontwikkelingsgang

van beide soorten van Manors langzamerhand gelijk en klimmen ook hier de Villeins tot Copyholders op, terwijl soms de Yeomen tot Copyholders afdalen. De Vrije Mark was vóor de verovering reeds verdwenen, slechts miste het heerlijk recht, dat reeds bestond, wettelijke sanktie en deze verkreeg het spoedig. Stelt men het geval dat in een bepaalde Township geen grondbezitter tijdens de verovering eenig bepaald overwicht bezat en dat er tal van kleinere *maneriola* naast elkander bleven bestaan, dan kunnen de gewone oorzaken van ongelijkheid nog later een „Lordship" hebben voortgebracht, welks karaktertrekken met die der boven geschetste overeenkomen, of zulk een Township zich tot onafhankelijke stad of dorp hebben ontwikkeld, zooals dikwijls geschied is. Zelfstandige grondbezittende Gemeenten met het gemeenschappelijk grondbezit b.v. van de Zwitsersche Allmenden hebben in Engeland waarschijnlijk nooit bestaan; reeds in de Angelsaksische periode had het bocland grooten omvang; aan den anderen kant hebben sommige gemeenschapsrechten een bizonder taaie levenskracht bezeten, die hen tot op heden in leven heeft gehouden. De *Yeomanry* van de 14de en 15de eeuw moge welvarend en machtig geweest zijn, Vrije Marken vormde zij niet. Formeel bleven de Commoners steeds vazallen van den Lord.

Als III^de^, minst gewichtig, geval noem ik nog de stichting eener Heerlijkheid op woesten grond door *„Settlement „of Villeins."* Evenals op het gebied der Duitsche *„Frohnhöfe,"* ontstond dikwijls op dat van zulk een nieuwen Manor een soort van Markgenootschappelijk recht der hoorigen of lijfeigenen.

„But evidence (zegt Maine p. 138) supplied from quarters, „so wide apart as British India and the English Settlements „in North-America, leads me to think that, at a time, when „a system of customary tillage widely prevailed, assemblages „of people planted on waste land would be likely *to copy*

„*the system literally;* and I conjecture, that parts of the „great wastes undoubtedly reclaimed by the exercise of „the right, afterwards called the lord's „right of approvement" „*were settled by servile colonies, modelled on the ancient* „*Teutonic township.*" Zoo sloten zich ook deze pasgeboren Manors, waarin ook dikwijls later vrije boeren werden opgenomen, die Copyholders werden, terwijl de oorspronkelijke Villeins zich tot Copyholders opwerkten, in uiterlijk en innerlijk bij hunne oudere broeders aan, namen dezelfde gebruiken omtrent braak liggen, bemesten en beweiden in acht en kwamen ook onder heerschappij van dezelfde rechtstheorie.

Een afzonderlijke waardeering van den rechtskundigen aard der verschijnselen, op het gebied van grondbezit in de beide laatste soorten van Manors bestaande, zou mij tot nuttelooze herhaling voeren. Ik verwijs voor mijne meening, dat die verschijnselen grootendeels dezelfde waren, naar MAINE's uitspraak, dat de „Manorial Group" zooals hij dien zelf beschrijft, de maatschappelijke eenheid was „by which the soil of England was occupied and „tilled." (p. 133). Verklaring van deze eenvormigheid wordt door MAINE elders gegeven, waar hij zegt, dat buiten- en binnenlandsche invloeden van groote gelijkvormigheid, waaronder een sterke centralisatie van wetgeving en rechtspraak de voornaamste was, den ekonomischen toestand van Engeland hebben bepaald.

Een enkel woord over de ekonomische gevolgen van de feodalisatie van Engeland. Dat deze den landbouw in het bizonder meer bevoordeeld dan benadeeld heeft, blijkt uit talrijke feiten. Veel onnutte en drukkende gewoonten zijn terzijde gezet, de ontginning van woesten grond is bevorderd, nieuwe landbouwprodukten zijn aangekweekt, de veeteelt is ontzachelijk uitgebreid, de handel en het verkeer zijn toegenomen en Engeland is het rijkste land geworden der wereld. Dat dit alles niet door de feodalisatie

is veroorzaakt, spreekt vanzelf, maar men gaat te ver door te beweren, dat het *niettegenstaande* die feodalisatie geschied is. Vrije Markgemeenten zijn zeker bevorderlijk aan vrijheid en gelijkheid, maar even zeker *niet* bevorderlijk aan ondernemingsgeest en krachtigen vooruitgang. Dat de ruïnen van de Mark in Engeland niet de faktoren geweest zijn, die de vrijheid en gelijkheid het meest hebben gewaarborgd, blijkt uit het bovenstaande voldoende. Het Engelsch grondbezit gelijkt veel op een monopolie der adellijke families en er is geen ander land ter wereld, waar de grond nog thans zoo geheel is onttrokken aan den eigendom der eigenlijke bebouwers. Het toppunt van de individualisatie van den grondeigendom is er bereikt (de wettelijke theorie kent slechts éen volstrekten grondeigenaar, den Koning) en toch is de persoonlijke vrijheid er minstens even hecht als elders in de wetgeving bevestigd. De herstelling der Vrije Mark althans zou, ware zij uitvoerbaar, niet in staat zijn de maatschappelijke kwalen van Engeland te genezen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het Grondbezit in de Javaansche dessa.

EERSTE AFDEELING.

Het Javaansche Grondbezit in het laatst der vorige en het begin van deze eeuw.

In de Eerste Afdeeling van het vorige Hoofdstuk gaf ik een schets van de ontwikkeling der maatschappelijke verbanden als grondslag van de ontwikkeling van het grondbezit. Als uitgangspunt nam ik daarbij aan de Patriarchale Groep, welker levenswijze en instellingen de eerste rechtsbegrippen doen ontstaan. De vervorming van die Groep tot die van den Stam, welke, nadat hij gevestigd is, Mark genoemd kan worden, bracht ik vooral in verband met aanwas van bevolking, daaruit voortgesproten oorlogen en verandering van levenswijze. De vraag is nu of dit overzicht, zelfs maar in den meest algemeenen zin, op de vorming van het Staatsverband en grondbezit ook op Java toepasselijk is. Men zal, wanneer men de ons bekende Javaansche geschiedenis raadpleegt, geneigd zijn een ontkennend antwoord te geven. Immers bijna alle grondslagen van de Patriarchale Groep ontbreken, hoever men ook in de geschiedenis teruggaat. Het zwervend leven, gepaard met jacht en veeteelt als hoofdbronnen van bestaan, ontbreken. De oudste overleveringen spreken van den stand der *landbouwers* als van hen, wier arbeid in de volksvoeding voorzag en die dus in hooge achting stonden. (1)

---

(1) De naam Java (Jawa-dwipa) wordt soms zelfs verklaard als: Gierst-eiland. „De oude Javaansche geschiedenissen melden," zegt Prof. VETH „Java," Tweede Deel, pag. 5, „dat PRABOE DJAJA BAGA, afstammeling van ARDJOENA in het „vijfde geslacht, in het eerste jaar der Javaansche tijdrekening, op Java landde. „Hij vond, dat een zeker graan, Djawawoet geheeten, het hoofd-

De eerste Europeanen, die den Javaanschen bodem betraden, vonden overal een bevolking, die in talrijkheid voor geene op Europeeschen grond onderdeed. Beschikbaarheid van groote uitgestrektheden gronds, voor jacht- of weidevelden geschikt, ontbrak destijds volkomen. Voorts berustte het hoogste gezag in geen der Javaansche rijken bij de Patriarchen, hoofden van gezinnen, maar overal bij den Vorst, wiens macht geenszins in vertegenwoordiging des volks (zooals oorspronkelijk die van den Germaanschen Koning) maar in zuivere autokratie bestond. De kleinste maatschappelijke groep was toen reeds het dorp, niet de familie. Vrijheid en gelijkheid waren onbekend. De onderdanen werden praktisch beschouwd als eigendommen van den Soeverein. Over hun lijf en goed werd op de meest willekeurige wijze beschikt. Het stelsel van gezag, waaraan zich later dat van onze regeering zou aansluiten, was volledig ontwikkeld. Op de patriarchie (in dien zin waarin ik dit woord in mijn vorig Hoofdstuk gebruikt heb) kon recht of grondrecht onmogelijk berusten. Moet men nu aannemen, dat aan dezen toestand, die ook in Engelsch-Indië bestaat, een grootere zelfstandigheid van familie en later van stam is voorafgegaan? Of sluit de slaafsche, aanhankelijke aard van den Oosterling de zelfstandigheid van die groepen onvoorwaardelijk uit?

Spreken wij van de Hindoe-periode, welke volgens Prof. VETH waarschijnlijk reeds in het begin onzer jaartelling op Java is aangevangen, dan kunnen wij niet anders dan bevestigend antwoorden. Maar zijne beschrijving [1] van de vermoedelijke levenswijze der stammen, die vóór de verovering door de Hindoes den Archipel

„voedsel der bevolking uitmaakte, en veranderde daarom den naam Noesa „Kendeng, dien het eiland tot dusverre gedragen had, in dien van Noesa „Djawa," enz. En wat verder „.... ook tot Chineesche Schriften, maar van „later tijd, heeft zich de verklaring van den naam Java door Giersteiland een „weg gebaand."

[1] T. a. p. pag. 18.

bewoonden, komt eenigszins overeen met die, welke ik van de patriarchale toestanden heb gegeven.

„Van die volksmassa, waartoe dan ook de bevolking van „Java vóor de kolonisatie der Hindoes behoorde, krijgen „wij langs den weg der bedoelde vergelijking ongeveer „de volgende voorstelling. *Hare levenswijze was de noma-„dische;* de grondslag der maatschappelijke inrichting was „de stamverdeeling; het bestuur dat van vaders van huis-„gezinnen en stamhoofden. De jongeling die een vrouw „zocht, moest een koopsom voldoen, aan hare ouders te „betalen, een gebruik, dat de anders niet onwettig geachte „veelwijverij binnen enge grenzen beperkte. De leden van „denzelfden stam woonden bijeen in groote huizen, in af-„deelingen gesplitst, naar het getal der gezinnen en door-„gaans op palen gebouwd. De bamboe-bosschen en alang-„velden, de rotan-halmen en de schors en bladeren van „sommige boomen leverden daartoe het meest gebruikelijke „materiaal. . . . . Jacht en visscherij leverden dierlijk „voedsel in overvloed. . . . . Dit ongeveer, (1) meen „ik is de voorstelling, die wij ons van Java's bewoners „vóor de komst der Hindoe-kolonisten te vormen hebben. „Een onmetelijke afstand scheidt hen van de tegenwoordige „Javanen, en toch worden de disjecta membra van het „geschetste beeld nog overal op Java, ofschoon in mindere „mate dan op de meeste andere eilanden van Insulinde, „weergevonden."

De beschrijving welke in Bijlage B van het Tweede Gedeelte van het „Eindresumé" door den heer A. J. Spaan gegeven wordt van den „landbouw in Zuid-Bantam," doet ons een ontwikkelingstrap van de kultuur kennen, die wij ook elders bij den overgang van het zwervend tot het gevestigd leven hebben aangetroffen. „De plaats," (zegt zijne Nota: pg. 20 i. f. van de Bijll.), „waar de landbouw „nog in haren meest primitieven toestand verkeert, is de

(1) Pag. 21.

„vestiging der zoogenaamde Badoewi in het district Lebak.” En wat verder: (pg. 21) „Hardnekkig hebben zij zich tot „nog toe aan hunne oude gebruiken en instellingen vast- „geklampt, en dit is juist hun kracht geweest, dat zij „zich met hand en tand tegen de invoering van alles „wat voor hen nieuw was, als afkomstig van het Moham- „medanisme, hebben verzet. Ik houd het evenzeer voor „zeker, dat de bepaling, dat de stam nooit meer noch „minder dan zes huisgezinnen mocht bevatten, alleen een „staatkundige maatregel is, om verraad te voorkomen, dat „lichter mogelijk is bij een meer uitgestrekte bevolking. — „Ik had alleen noodig het vorenstaande te vermelden om „te doen zien, *dat de landbouw bij de stam der Badoewi „stationnair is gebleven, sedert het oogenblik dat de invoering „van het Mohammedanisme in Bantam heeft plaats gehad. „Gebruik van patjol en ploeg is hun verboden, evenzoo de land- „eigendom.*” En pg. 22: „Wij zien dus hier den landbouw in zijn „meest primitieven vorm; de landbouwer kiest een stuk „grond ter bebouwing, hij ontwoudt het, door de groote „boomen, die zich daarop mochten bevinden, van hunne „takken en de slingerplanten die er zich aan vastgehecht „hebben, te ontdoen, het kleinere hout kapt hij weg en „wordt daarin bijgestaan door zijne naburen, daarna steekt „hij het struikgewas en het lange gras of alangalang in „brand, dan gaat hij met een krommen gepunten stok „naar het veld, waar hij met dat eenvoudige werktuig, „zooveel mogelijk op geregelde rijen en afstanden, gaten „in den grond steekt, waarin zijn vrouw het zaad poot, „en daarmede is de beplanting afgeloopen en blijft niets „meer te doen over dan het schoonhouden en bewaken „van het veld, en zonder groote tegenspoeden is weder „zijn toekomst en die van zijn gezin voor een jaar verzekerd.”

Genoeg om te betoogen, dat de toestand van patriarchie en de zwerfkultuur aan Java niet geheel vreemd zijn. Voor de periode echter, vanwaar mijn schets haar aanvang

moet nemen, heeft de patriarchie als maatsch. verband weinig waarde. De Hindoes brachten met de meeste hunner instellingen de rijstkultuur en hoogstwaarschijnlijk ook de dorpsgemeente op Java over. De vorm van den Staat werd en bleef sinds hunne verovering de despotische, en wanneer de dorpsgemeente zelfstandigheid bezat, was dat een afgeleide, geen oorspronkelijke. De wijze van haar ontstaan is hoogstwaarschijnlijk tegenovergesteld geweest aan die van de Germaansche Marken, en dit onderscheid moet verklaard worden uit het onloochenbaar verschil van het volkskarakter der Germanen en Indiërs. De behoeften van den landbouw en het daaruit voortgekomen gewoonterecht moeten in Indië altijd buigen voor den wil van den Soeverein. Demokratie is daar iets ondenkbaars, en een stelsel van gezag de eenige grondslag, waarop de regeering kan worden gevestigd. Daaromtrent is de toestand van Java in de elf eeuwen, die sedert den bloeitijd van het Hindoesche Rijk van Madjapahit tot den aanvang der 19[de] eeuw verloopen zijn, waarschijnlijk weinig veranderd. De inskripties, welker inhoud prof. VETH in het tweede Hoofdstuk van zijn Derde Boek vermeldt, getuigen van een maatschappelijken toestand, in het rijk van Madjapahit, die in het rijk van den Soesoehoenan, volgens de onderzoekers van RAFFLES, werd weergevonden. Koninklijke of keizerlijke beschikkingen over landstreken met den arbeid hunner bewoners ten gunste van Staatsdienaren, die in dat in leen gegeven grondgebied dezelfde betrekkelijke soevereiniteit verkregen als de middeleeuwsche Vazallen door de immunitas, welke hun door den leenheer werd toegestaan, oplegging of vrijstelling van heerendiensten en belastingen of leveringen in natura, indeeling van de bevolking des rijks in scherp gescheiden klassen, waarin door sommigen het kastenwezen der Hindoes wordt teruggevonden, deze verschijnselen, welke zoo sterk aan die van het Europeesche Leenstelsel herinneren, worden zoowel in het Java der

9de, als dat van het laatst der 18de en het begin der 19de eeuw aangetroffen. Over het algemeen schijnt de komst en latere vestiging der Europeanen op Java het despotisme der Vorsten eer gerugsteund dan tegengewerkt, en den ekonomischen toestand van de landbouwende klasse eer verachterd dan verbeterd te hebben. De invloed onzer O.-I. Compagnie op den staatkundigen en maatschappelijken toestand der Javaansche rijken was in het algemeen slechts middelijk; zij bemoeide zich met de inheemsche instellingen niet meer dan noodig was, om ze tot haar financiëel voordeel te benuttigen. Ook in de streken, waarover zij de soevereiniteit verkreeg, liet zij stelselmatig de bevolking onder gezag harer eigene hoofden en sloot al hare instellingen zoo nauw mogelijk bij de reeds bestaande aan. Voor de bevolking was het hoofdverschil van den toestand onder de Compagnie met dien onder hunne vroegere Vorsten, dat zij meer moest opbrengen en verplicht werd tot den aanplant en de levering van sommige produkten. Dank zij de weinige belangstelling in den inwendigen toestand der aan de Compagnie schatplichtige landen, was de kennis van dien toestand bij de dienaren der Compagnie dan ook bizonder gering. Betreffende het grondbezit ging men steeds uit van de stelling, welke verkeerdelijk geacht werd op den Islam te berusten, *dat de Soeverein is eigenaar van allen grond binnen zijn gebied.* Eerst omstreeks het midden der vorige eeuw schijnt daaromtrent bij de Nederlandsche gezaghebbers twijfel gerezen te zijn. De meest aangenomen opvatting op dit punt was die, welke de verhoudingen van de Compagnie tot de Vorsten, van die tot de regenten, van die tot de distrikts- en dessahoofden en van die weer tot de landbouwers verklaarde uit de beginselen van het Leenstelsel. Kortom, de invloed van de hoogheidsrechten door onze O.-I. Compagnie langzamerhand over alle Javaansche rijken verkregen, was zeer bevorderlijk voor de strenge opvatting en toepassing

der reeds bestaande autokratie der Vorsten. Er kon dan ook geen sprake zijn van een vrije ontwikkeling van landbouw en grondrecht. De oudste stichtingen van dessa's, waarvan in het „Eindresumé" melding gemaakt wordt, hadden doorgaans plaats op last of met behulp van hoofden van hoogeren of lageren rang. De natte rijstkultuur werd oorspronkelijk meer aan de bevolking opgedrongen daar door haar vrijwillig toegepast, en eerst toen de groote voordeelen van die kultuur boven die op droge velden uit de feiten gebleken waren, volgde de bevolking uit eigen beweging het voorbeeld na, dat haar door hare hoofden was gegeven. Bizonderheden hieromtrent zijn het meest bekend uit de geschiedenis der rijstkultuur in Bantam, waar de sawah's van betrekkelijk laten oorsprong zijn.

Een vrije ontwikkeling van het gemeentewezen werd daarenboven belemmerd door de wijze. waarop de belastingen werden geheven. D. VAN HOGENDORP geeft in zijne „Schets of proeve van den tegenwoordigen staat van Java „en ontwerp tot verbetering van dies bestier", vermoedelijk van 1799, (opgenomen in het „Eindresumé" II[de] gedeelte Bijll. p. 125) de theorie, waarop deze wijze van belastingheffing (die eigenlijk niet als zoodanig, maar eenvoudig als het genieten van huur of pacht beschouwd werd) berustte. „Het Leenroerige Systhema, daar Europa zoo „vele eeuwen onder gezugt heeft en daar nog nimmer, „eenig Land onder gebloeid heeft, was over geheel Java „onder derzelver Vorsten ingevoerd, en toen de Maatschappij „meester der stranden is geworden, heeft ze de zaaken zoo „gelaten als ze ze gevonden heeft. Ik zal thans geene aan„merkingen maken op het gedrag van 's Compagnie's „Dienaren in vroeger tijden, de oorzaken opspeuren, waarom „ze de zaaken zo gelaten hebben, waarom geene verande„ringen ingevoerd, en veele andere vragen meer; dit „zoude van geen nut zijn, maar ik zal trachten, aan te

„toonen al het nadeelige van de tegenwoordige Inrichting „en Beheering van deze rijke gewesten enz." En wat verder. „Volgens eene grondstelling van den Leenroerigen Regeerings- „vorm *behoort het land of de grond in eigendom aan den Vorst „of Landheer;* en terwijl de stranden door Vorsten aan de „Maatschappij afgestaan zijn, zoo komt haar ook de grond „der stranden in eigendom toe. Deze grond in groote „districten afgedeeld, staat ze weder af aan de Regenten, „onder de namen van ADIPATTIJ's, TOEMONGONG's, enz., op „voorwaarden, die men gemeenlijk contracten noemt, en „waarbij deze Regenten zich verbinden, eenige producten „gedeeltelijk voor niet, gedeeltelijk voor een bepaalde „betaling te leveren, als ook heerendiensten te verrichten, „en in geval van oorlog, de Maatschappij met gewapend „volk bij te staan. Daarentegen staan deze Regenten den „grond weder af aan den gemeenen Javaan, om dien te „bebouwen, en van de vruchten en voortbrengselen een „gedeelte aan hen op te brengen en af te geven, om „hunne contingenten aan de Maatschappij te kunnen voldoen, „en ook hen zelven te onderhouden, moeten deze gemeene „Javanen dan ook voor de Regenten heerendiensten ver- „richten. *Op deze wijze kan men de Regenten als groote pagters „aanzien, die de gronden van de Maatschappij gepagt hebben, „en weder in kleinere verdeelingen aan den gemeenen man „verpagten.*" Zoowel voor kleine als groote „verpachters" was het zaak, zooveel mogelijk van hunne „pachters" te halen, en zoo stond van den aanvang af het dessahoofd, de loerah of bĕkĕl, in vijandige houding tegenover zijne dessalieden. Elk oogenblik kon hij door zijn principaal, den Regent, worden afgezet, wanneer zich bij dezen een ander aanbood, die kans zag, meer belasting van die dessa te heffen, zoodat het voor den eerst aangestelde zaak was, zich zoo spoedig mogelijk ten koste van de dessa te verrijken. De theorie van verpachting der gronden aan de bezitters, een der zuiverste voortbrengselen van het

despotisme, werd op de meest krachtdadige wijze in praktijk gebracht. Op dezelfde theorie berustte het latere landelijk stelsel, door RAFFLES ingevoerd: alleen drong hij de Regenten en andere hoofden als hoofdpachters meer naar den achtergrond, waartoe hem de weg gebaand was door DAENDELS, die deze en andere hoofden tot gewone ambtenaren der Kroon had vernederd. En *nog heden* komt het Leenstelsel aan velen de grondslag voor, waarop ons grondrecht in Indië is gevestigd. Tegenover dit absoluut despotisme, reeds in het rijk van Madjapahit aangetroffen, stond nooit op Java die geest van vrije vereeniging over, waarin de levenskracht der Germaansche Mark grootendeels bestaan heeft. Overigens zijn de uiterlijke oorzaken, die tot een gemeenschappelijk bezit voeren, altijd in sterke mate aanwezig geweest. De natte rijstbouw vordert een stelsel van besproeiing, waarmeê de aanleg van groote waterwerken en gemeenschappelijken arbeid dikwijls gemoeid is. De uitgestrektheid van den woesten grond is niet onbelangrijk. De geringe grootte der dorpen (doorgaans 200—600 zielen) leidt tot een nauwe betrekking der dorpsbewoners onderling, die het dragen van de keten der gemeenschap aanmerkelijk moet verlichten. Onderlinge hulp neemt bij bijna alle hoofdwerkzaamheden van den landbouw: ploegen, planten en snijden, een aanzienlijke plaats in.

Het dorp vormt een eenheid, scherp onderscheiden van de buitenwereld en bezit uit den aard der zaak een soort van autonomie over die aangelegenheden, welke het alleen betreffen. Toch was het gemeenschappelijk, het gemeentelijk (kommunaal) grondbezit geen hoofdtrek van den maatschappelijken toestand der rijken, achtereenvolgens door de Compagnie onderworpen.

De geest van vereeniging onderstelt een geest van vrije aansluiting, van overleg, van zelfvertrouwen, en juist deze ontbrak en ontbreekt nog doorgaans bij den Javaan, die gewoon is, eerst te vragen wat hij doen *mag*, alvorens

te beproeven wat hij doen *kan*. Ik ben onbevoegd te beoordeelen, of het oorspronkelijk gemeentelijk grondbezit op Java zich al of niet aan dat van de Hindoedorpen aansluit, en leg mij gaarne neêr bij de uitspraak van Prof. VETH („Java" Deel I, Hoofdstuk 2).

„Het gemeentelijk grondbezit is op Java oud en is vermoedelijk reeds in de Hindoe-periode hier en daar ingevoerd, in navolging van hetgeen ook in vele streken van Hindostan bestond. Het is waarschijnlijk sterk bevorderd door de noodzakelijkheid, om de waterwerken, voor de natte rijstcultuur vereischt, door vereenigde krachten tot stand te brengen. De geassocieerden voor gezamenlijken arbeid vormden met elkander eene dessa en verdeelden de velden bij jaarlijksche verwisseling, opdat ieder op zijne beurt genot zou hebben van de beste stukken." Echter is het waarschijnlijk dat de dessa's, op die wijze gesticht, zeer spoedig tot bizonder (individueel) bezit zouden gekomen zijn, ware het niet, dat juist het despotisme, dat in Europa zoo vele gemeenschapsbanden losmaakte, op Java de gemeenschap soms in de hand werkte. Ik spreek nu nog niet over het tegenwoordig kommunaal grondbezit, dat grootendeels een *onmiddellijk gevolg* is van landrente, heerendienst en kultures, maar slechts over het gemeentebezit in de rijken die in den aanvang dezer eeuw nog niet onder het onmiddellijk Nederlandsch gezag waren gebracht. Wel is waar bedong de bĕkĕl, loerah of petingi van elken landbouwer *afzonderlijk* de opbrengst eener pacht voor een bepaald stuk gronds, en handelde hij niet met de gezamenlijke gemeenteleden dan bij uitzondering, maar wanneer de pacht te laat, onvoldoende of in het geheel niet inkwam, werd de bezitter onteigend en door een ander vervangen, die aannam het bepaalde bedrag in geld of produkten te leveren. Zoo had er feitelijk een verwisseling van bebouwers van hetzelfde grondstuk plaats, en nooit was iemand zeker,

zijn aandeel te zullen behouden, wanneer zich iemand opdeed die een hooger pacht wilde voldoen. De gewoonte, om elke dessa in haar geheel aan éen persoon te verpachten, die over hare hulpbronnen zoo lang naar believen beschikken kon tot zij geheel waren uitgeput en de verpachter in zijn eigen belang tusschenbeide moest komen, leidde er toe, de individueele rechten binnen het dorp zeer licht te tellen. Het gemeenschappelijk bezit, dat op deze wijze ontstond, verdient dien naam eigenlijk niet te dragen. De band tusschen de landbouwers bestond formeel in hun aller pachtkontrakt tot hetzelfde dorpshoofd; evenals in de Onvrije Mark onder het Leenstelsel de band tusschen de Markgenooten formeel berustte op hun aller afhankelijkheid van denzelfden grondheer. Tot zoover bestaat er overeenkomst, maar een aanmerkelijk verschil bestaat tusschen beide soorten van dorpsgemeenten ten opzichte van de wijze, waarop de heerlijke rechten, waaronder zij gebukt gingen, zijn *ontstaan*. Immers terwijl er in Europa bijna altijd een tijdperk van groote vrijheid aan dat van de leenroerigheid is voorafgegaan, is er op Java van zulke voorafgaande vrijheid zelden eenige sprake. Doorgaans wordt de stichting der dessa's in verband gebracht met het bevel van een Hoofd, die den arbeid van zijn volgelingen tot den aanleg van de zelden ontbrekende waterwerken bezigde, en op wiens bewilliging alle grondbezit berustte; de geheel vrijwillige stichting van dessa's is vooral een verschijnsel van onze eeuw. Zooals ik reeds zeide, werkte de wijze van belastingheffing nadeelig op de handhaving der individuëele rechten, door vrijwillige ontginning verkregen, en de zware heerendiensten, vooral sinds den tijd der Compagnie den kleinen man opgelegd, bevorderden de verwarring en minachting van alle grondrechten, door den gewonen landbouwer uitgeoefend, in sterke mate. Toch spreken alle gezaghebbende getuigenissen, omtrent het grondbezit op Midden-Java „in den

„Javaanschen tijd" (d. i. tijdens de onafhankelijkheid van de Javaansche rijken) eenstemmig van het individueel grondbezit als het heerschende verschijnsel, al bestaat er ook minder eenstemmigheid omtrent den aard en den oorsprong van dat bezit. Wij kunnen aannemen, dat de neiging van de meeste dienaren der Compagnie, om zich het grondbezit van den kleinen man als volkomen leenroerig en afgeleid voor te stellen, den werkelijken toestand in een eenigermate valsch licht heeft voorgesteld, en dat VAN HOGENDORP's schildering van de Landen der Compagnie als eene groote pachthoeve het toen bestaande stelsel niet volkomen trouw teruggeeft. Men heeft den heerlijken rechten van de Oostersche Vorsten over de dorpsgemeenten dan ook denzelfden oorsprong willen toeschrijven als die van de Westersche Vorsten gehad hebben. De schrijver van den „Blik" enz. (*Van Deventer.* Bijdragen enz. Dl. II pag.) vindt in de dorpsinstellingen van Midden-Java in 't begin onzer eeuw die van Hindostan terug: „In der Vorsten rijken, waar sedert de scheuring van het Mataramsche rijk in 1756, maar vooral na den val van het Djokjosche rijk in 1811 zoo vele grove misbruiken in de heffing der grondlasten, vooral van die landen welke als apanages of onderhoud aan de grooten en ambtenaren aan het rijk werden afgestaan, zijn ingeslopen, bewaart het dorp *zijne oorspronkelijke rechten* en *is alleen het despotismus in staat geweest, het recht om derzelver eigene hoofden te kiezen, hetwelk van oudsher in de dorpsbewoners gevestigd was, te verkrachten,* door die waardigheid aan den eersten den besten te schenken, welke aanneemt de grootste belasting, aan den leenheer op te brengen." Boven bleek reeds, dat de resultaten van Prof. VETH dezelfde zijn, en ik waag het niet, deze beide uitspraken te beoordeelen, vooral omdat er weinig verschil van meening bestaat omtrent den toestand waarin zich de dorpsinstelling en 't zij ze al of niet van Hindoeschen oorsprong waren, „in den Javaanschen

„tijd” op Midden-Java bevonden. Dat de stand der landbouwers op het oude Java in hooger achting stond dan in de als een stelselmatig gedreven pachthoeve door VAN HOGENDORP geschilderde strandresidentien schijnt uit tal van bronnen te blijken. Maar van die hooge achting is even zeker in het begin onzer eeuw op Midden-Java geen spoor meer te vinden. De toestanden in West-Java, waarover ik beneden zal spreken, waren eenigszins verschillend, maar in het rijk van den Soesoehoenan en dat van den Sultan waren willekeur en afpersing de grondslagen van het regeeringsstelsel.

De handhaving van de individuëele rechten was dan ook weinig gewaarborgd. Uit de voorstelling, die Crawfurd in zijn Rapport aan Raffles omtrent het dorpshoofd geeft als ware deze de Grondbezitter, blijkt al aanstonds dat van de beschikking van dezen alle handhaving van het grondrecht der landbouwers afhankelijk was; en zijne mededeelingen zijn door het onderzoek, in 1868—'69 van regeeringswege ingesteld naar het Javaansche grondrecht en zijn geschiedenis, volkomen bevestigd. Zelfs in de kontroverse tusschen den G. G. VAN DEN BOSCH en het Raadslid MERKUS, naar aanleiding van de uitbreiding van het kultuurstelsel, omtrent den aard van het oud-Javaansche grondbezit gevoerd, bestaat er geen twijfel of verschil omtrent het feit, dat willekeur en afpersing in de kortelings ingelijfde Montjonegoro der Vorstenlanden vóor die inlijving aan de orde van den dag waren. Eenstemmig zijn ook alle getuigenissen omtrent den ellendigen toestand der landbouwende bevolking.

In de bovengenoemde Schets van DIRK VAN HOGENDORP, aangehaald in Bijl. L L van het Tweede Gedeelte Eindresumé, en voorts in de Bijll. M, N, O, P, Q, en S, H H, J J, K K, M M en N N van hetzelfde, vindt men de opsomming van een aantal belastingen welke in den door mij bedoelden tijd op de Javanen drukten, en hunnen

toestand volkomen ondragelijk moesten maken. De vindingrijkheid dier Oostersche despoten was in zake belasting zoo buitengemeen, dat dikwijls voorwerpen werden aangeslagen die niet bestonden. Landbouwers zonder grond moesten padjeg (landrente) betalen. Zij die spillebeenen hadden, vielen in de belasting die op de kuiten geheven werd. Dikwijls werd een dorpshoofd, nadat hij zijn quotum van de landbouwers geïnd had, afgezet en moest de dessaman den nieuwen bĕkĕl nog eens hetzelfde opbrengen. De kleine man betaalde niet slechts zijn belastingen, maar ook nog het salaris van dengeen die de belasting hief; leveringen in natura werden door hoogere en lagere hoofden gevorderd — kortom, wanneer alle lasten, die in de boven aangehaalde stukken worden vermeld en in hoofdzaak ook in stukken van ouderen datum voorkomen, *werkelijk geheven werden*, begrijpt men niet hoe er van eenige welvaart nog sprake kon zijn. Trouwens de praktijk der vorsten werd hier door de theorie gesteund. Merkwaardig is b.v. de konklusie, waartoe W. H. VAN IJSSELDIJK, een hooggeplaatst ambtenaar in dienst der Compagnie, geraakt in zijn „Bedenkingen van den staat van Java's huishouding" enz. van 24 Juni 1800, waarvan een extrakt wordt medegedeeld in Bijl. M M, van het Eindrésumé II^de^ Gedeelte. Na een levendige schildering van de afpersingen, waarvan de Javaan destijds onder den naam van belastingen was blootgesteld, te hebben opgehangen en de vermaning ten beste te hebben gegeven, dat: „men „vóór alles bedacht moet zijn op dat geene wat ter op„beuring van den gemeenen man dienen kan", vervolgt „VAN IJSSELDIJK: „Dan, verre zij het van mij, dat ik daar „door zoude willen verstaan, dat men hem den teugel al te „veel vieren, of een te groot denkbeeld van zich zelven, „van zijne vrijheid, veel min van zijn onafhanke„lijkheid geven moet. Zoo schadelijk en bedenkelijk „als het voor het vervolg zoude zijn, dat alle de verhan-

„delde misbruiken op den ouden voet bleven voortloopen, „is het nadeel dat daaruit zoude resulteeren op verre na „niet te vergelijken *met de pernitieuse gevolgen, die er voor „Java zouden te voorzien zijn, als den gemeenen man te veel „licentie en rijkdom wierd toegelaten.*" En wat verder: „en om „van een man te spreken, die alle mogelijke presumptie „voor zich had om zulks te weten en zelve een groot en „verstandig Inlander was, mag ik alhier van den overleden „Sultan aanmerken, dat hij steeds gewoon was te zeggen: „al wat een Javaan meer heeft als zijn kris met een goude „of sawasse pondok, een zijden kleedje, en het weinige „dat tot zijn huisgebruik noodig is, *gebruikt hij ten nadeele „van den Vorst of hem die hem gebieden moet*, nimmer van „den stelregel afgaande, dat het in deese asiatische ge- „westen *over een arm volk het beste en gemakkelijkste te „regeeren is*" *enz.* Uit VAN IJSSELDIJKS gezichtpunt is de vraag eenvoudig: Wat konvenieert den soeverein het best? en komen daarna eerst de belangen van de onderdanen in aanmerking. Dit gezichtspunt was zelfs dat van hervormers zooals D. VAN HOGENDORP, die tot aanbeveling hunner voorstellen van hervorming altijd wezen op de geldelijke voordeelen die de Compagnie er van genieten zou.

Dit praktisch en theoretisch despotisme was echter niet de eenige kwaal waaraan de Indische Maatschappij destijds moest lijden. De behandeling der Staatsinkomsten in natura, in geld en in arbeid, als het persoonlijk eigendom van den Vorst, die men ook in het Europeesch Leenstelsel aantreft, werkte minstens even nadeelig. Volgens CRAWFURD was het aandeel van den Vorst in de opbrengst van den grond op Java $^1/_2$ van het produkt der sawah's en $^2/_5$ van dat der tĕgals. Dit bedrag is betwist en de rapporten der Engelsche Residenten aan Raffles staan te nauw in verband met het landelijk stelsel, dat op de heffing van een belangrijk aandeel in de vruchten, van den grond als landhuur berustte, om in dit opzicht volkomen

vertrouwbaar te zijn. Maar de hoofdzaak is hier, dat de Vorst zijn aandeel, hoe groot dan ook, in de opbrengst van de akkers zijner onderdanen, de zoogenaamde padjeg, gebruikte ter bezoldtging van alle diensten, aan den staat of hem persoonlijk bewezen. Afstand van de opbrengst van geheele landstreken geschiedde aan de hoogere staatsdienaren of leden van het Vorstelijk huis, pangerans en adhipatti's, afstand van de inkomsten uit enkele dessa's had plaats aan de lagere hoofden, ngabei's, toemenggong's enz. en de begunstigden moesten zich jegens den Vorst, die hierin volkomen met den Europeeschen leenheer gelijk staat, verbinden tot krijgsdienst met hunne volgelingen en de prestatie van heerendiensten, terwijl de hun afgestane grond aan het onmiddellijk beheer en gezag van den leenheer onttrokken werd. Zulke beleeningen werden bekrachtigd door „*nawolo's*," akten van cesse, waarin de oude Hindoesche *sunnud's* worden teruggevonden. Onderdrukking van den landbouwenden stand was het gewoon gevolg. Evenmin als de Europeesche leenen was dit „ambtelijk landbezit" oorspronkelijk erfelijk; waar het dit geworden is, berustte dat op misbruik of vorstelijke bewilliging; natuurlijk trachtte de begiftigde dus in den kortst mogelijken tijd het grootst mogelijke voordeel uit zijn landen te trekken en behoefde daarbij de hulp van petingi's en bĕkĕls, die deze hulp goed lieten betalen en slechts zoolang zeker waren van hunne betrekking, als zij aan de hooge eischen van hun principaal konden voldoen. Deze instelling vinden wij op West-Java in denzelfden vorm terug en zien daar hetzelfde streven van die begiftigden, om de afgestane landerijen als „*poesaka*", erfgoed te doen beschouwen. Deze grondbezitters bemoeiden zich weinig meer met het bestuur hunner ambtenaren dan noodig was, om de geregelde opbrengst van hunne belastingen te verzekeren. De vorm van de beleening was de afstand van een bepaald getal tjatja's

d. i. huisgezinnen, en deze vorm is minder overdrachtelijk op te vatten dan het schijnt, omdat inderdaad mèt den grond ook over de daarop woonachtige landbouwers beschikt werd. De heerendiensten namen dan ook altijd een belangrijke plaats in onder datgene, wat de kleine man zijnen hoofden verschuldigd was. Met de diensten aan het Hof des Soesoehoenans waren een groot aantal dorpen belast, die daartoe uit hunne inwoners de zoogenaamde *Sikep's* (meest ongehuwden) aanwezen, welke dus tijdelijk aan den veldarbeid werden onttrokken. Tijdens hunne afwezigheid bebouwden hunne dessagenooten hunnen grond, welks opbrengst hun ten goede kwam. Men kan dit ook als een soort van ambtelijk grondbezit opvatten, te meer, daar het grondbezit dier *Sikep's* gewoonlijk een viertal bouws bedroeg en dus meer dan dat der gewone landbouwers ([1]). Dat dit ambtelijk landbezit zeer verderfelijk zijn moest voor de rechten, uit ontginning voortgesproten, behoeft geen betoog. Het stelsel van uitzuiging bracht overal mede, dat hij die weinig opbracht, naar het oordeel van zijn pachtheer, plaats moest ruimen voor hem, die beloofde, meer te zullen opbrengen.

De gronden van een dessa werden soms op bevel van een hoofd opnieuw onder alle landbouwers verdeeld. Maar het gemeenschappelijk bezit, dat hiervan de vrucht was, geleek al bizonder weinig op dat der Vrije Europeesche Marken: „C'est l'égalité encore mais l'égalité „dans la misère." De aandeelhebbers zelven konden moeielijk eerbied hebben voor de rechten hunner deelgenooten, die op zoo willekeurige wijze waren ontstaan. Daarenboven waren de aandeelen in zulke dessa's zelden

---

([1]) Merkwaardig is het, dat bij sommige Germaansche stammen van Caesar's tijd dezelfde gewoonte bestond; wanneer een aanzienlijk deel van de weerbare mannen ten strijde toog, bebouwden diegenen, welke achterbleven, zoolang de veldtocht duurde, hunnen grond en deelden met hen de opbrengst.

gelijk. „Maar dat gemeentelijk bezit in den Javaanschen tijd" (zegt de heer W. F. VAN ANDEL in zijne „Nota over het verloren gaan van het individueel bezit en het ontstaan van het gemeentelijk bezit in het district Poerworedjo" Bijl. M. van het Eindresumé II[de] Ged.) „had een geheel anderen vorm dan die, welke daaraan gegeven werd door ons bestuur, in den eersten tijd na de bevrediging van Java, samenvallende met de invoering der indigo-cultuur. In de laatste halve eeuw van het vorstenbestuur bekwamen de Sikep's ([1]) een zekere uitgestrektheid gemeentegrond, overeenkomend met hun werkkrachten (ploegvee en rajat) ([2]) tegen betaling van den bedongen pachtschat. In een zelfde dessa kon het zich dus voordoen, dat een landbouwer 2, 3 of zelfs 4, een ander slechts éen of minder dan een bouw bewerkte. *Van periodieke verdeeling was geen sprake.* Nam een landbouwer dezelfde gronden, die hij een vorig jaar bewerkt had, opnieuw voor zijne rekening, dan wel meer of minder, dit hing slechts af van de overeenkomst, getroffen tusschen hem en het dessahoofd, wiens pogingen, om een hoogeren pachtschat te bedingen, vanzelf hare grenzen vonden en de mogelijkheid voor de bebouwers, om de van hen gevergde geldelijke offers te brengen." Deze soort van gemeen bezit sloot zich zeker niet bij het aloude Hindoedorp aan en was de vrucht van het zuiverst despotisme. Het werd bevorderd door de talrijke verhuizingen, waartoe de mishandelde landbouwers waren genoodzaakt. Kwam er zoo een stuk grond binnen het dorp open, dan verhuurde de bĕkĕl dat aan den meestbiedende, en het josorecht des verdreven landbouwers had voor het prekaire pachtbezit plaats

---

([1]) De heer v. A. gebruikt hier dat woord in den zin waarin ook v. D. BOSCH het verstaat in zijn kontroverse met Merkus, n.l. als: h o o f d v a n e e n g e z i n. De heer v. DEVENTER schijnt mij toe te hebben bewezen, dat dit woord veeleer door: d i e n s t p l i c h t i g e moet worden vertaald, wat dikwijls verschil maakt.

([2]) Dienstbaren.

gemaakt. Van een recht der gemeente op haar grondgebied in den zin, waarin de Germaansche Mark dat bezit, kon dus geen sprake zijn. Wel is waar, werd een stuk gronds, buiten het oorspronkelijk dorpsgebied door een der dorpelingen ontgonnen, sinds de ontginning tot haar territoir gerekend, maar dit had slechts betrekking op belasting en rechtspraak. Eigenares van dien grond werd de gemeente niet, en gaf de ontginner zijn bezit op, dan verviel zijn grond niet aan de dessa zijner inwoning, maar aan die welke het naast aan zijn grond grensde. De bizondere rechten waren, hoe zwak ook, dus nog sterker dan de gemeenterechten, die op de boven beschreven wijze waren ontstaan, wat gemakkelijk daaruit te verklaren is, dat laatstgenoemde slechts afgeleide, die uit ontginning voortgekomen daarentegen oorspronkelijke waren.

Men ziet, dat ik de gemeenterechten, in den laatsten tijd van het vorstenbestuur uit allerlei misbruiken ontstaan onderscheid van die, welke op de op Java overgebleven aloude dorpsinstellingen van Hindostan berustten. Waarschijnlijk zal het uiterlijk onderscheid dier beide soorten van gemeenterecht in het begin onzer eeuw zeer gering geweest zijn.

Men zou nu de vraag kunnen stellen, waarom die aloude dorpsinstellingen in Engelsch-Indië soms een zoo veel taaier levenskracht hebben bezeten dan op Java, terwijl despotisme en afpersing daar evenzeer in den regel de voornaamste regeeringspraktijken zijn geweest, en de slaafsche onderwerping van den met de wapenen onbekenden landbouwer die van den Javaan doorgaans evenaarde. Ook de andere oorzaken van den ondergang der dorpsgemeenten zijn daar in werking geweest. „All „oriental sovereigns (zegt Maine Ibid. Lect. II. The early „history of price and rent) feed their courts and armies „by an unusually large share of the produce of the soil, „which their subjects till. The Indian monarchs of whose

„practices we have any real knowledge *took so much of* „*the produce* in the shape of land — revenue *as to leave to* „*the cultivating groups little more than the means of bare* „*subsistence.* There is no discernible difference in this „respect between the Mahometan Emperors of Delhi, the „Mahratta princes, who were dividing the Mogul Empire „between them, when the English first appeared, or the „still more modern Hindoo sectaries, called the Sikhs, from „whom we conquered the Punjab. *Such nobility as existed* „*was supported not by rents, but by assignments of the* „*royal revenue*, and the natural aristocracy of the country „would have differed in little from the humbler classes „but for these assignments or for the money, which stuck „to their fingers as the tax-gatherers of the king." Men ziet, ook het ambtelijk landbezit in den Javaanschen vorm was een heerschend verschijnsel. Hoe konden zich de gemeenterechten in veel streken tegen dezen stroom van willekeur staande houden? Het antwoord vinden wij gedeeltelijk in een ander Hoofdstuk van de leerrijke „Village Communities," (1) waar Maine wijst op de betrekkelijke zelfstandigheid, die de Hindoesche dorpsgemeente onder alle verdrukking bleef handhaven. „India, from the earliest „ages till the Birtish entered it, was under the dominion „of comparatively powerful kings, who swept away the „produce of the labour of the village communities and „carried of the young men to serve in their wars, *but* „*did not otherwise meddle with the cultivating societies.* „This was doubtless the great cause of their irregular „development. Intertribal wars soon gave way to the „wars of great kings leading mercenary armies, *but these* „*monarchs* with few and doubtful exceptions *neither* „*legislated nor centralised. The village communities were* „*left to modify themselves separately in their own way.*" Aanstonds moet ik hier bijvoegen wat Maine op bladz.

(1) Lect. V. The process of feudalisation, pag. 157-158.

154 zegt, dat er in Indië geen enkel stadium van ontwikkeling van de vrije Mark tot de Heerlijkheid ontbreekt, zoodat men zich niet moet voorstellen, dat die *ongestoorde* gang van ontwikkeling altijd op *vrijheid* is uitgeloopen. En ook zelfs dit ontbreken van centralisatie moet niet volstrekt worden opgevat. In Hoofdstuk III van zijn „Modern India" (the Institutions and Situation to which we succeeded) geeft CAMPBELL een overzicht van den toestand in het rijk der Mogols omstreeks denzelfden tijd waarover ik betreffende Java handel. Van het Mohammedaansche regeeringsstelsel in tegenstelling met de voorafgegane Hindoerijken zegt hij het volgende: (p. 75) „The Mohammedan polity is distin-„guished from the Hindoo *as altogether wanting the* „*republican element,* and to a great extent the disposition „to hereditary succession, of the Hindoos, *and their ten-*„*dency has always been to the formation of great empires,* „*having nothing feudal in their composition, but everything* „*centralised*, the only aristocracy being official, and the „officials the creatures of the sovereign. They had not, „like the Hindoos, local ties and local strength. Under „their system the only hereditary offices were those held „by Hindoos or people of Hindoo race. . . . . The „ministers were the servants of the sovereign, raised „by court favour, and often falling as suddenly as they „rose." Denkt men hierbij aan den tijd van Akbar, die een reorganisatie van bestuur en wetgeving trachtte tot stand te brengen, dan kan men zich moeielijk neêrleggen bij MAINE's uitspraak, dat „these monarchs neither legislated „nor centralised." Maar evenals den Bantamschen Agoeng kan men den Bengaalschen Akbar vergelijken met Karel den Grooten; zijne rijksindeeling berustte op hetzelfde stelsel, vervanging van half onafhankelijke vorsten door volkomen afhankelijke onderkoningen, die Bengalen, Bahar, Oude, Punjab, Malwa en Deccan regeerden in naam des Mogols, die hen naar eigen goedvinden kon afzetten,

evenals KAREL zijne graven en hen evenals de Frankische vorst door bepaalde ambtenaren controleerde; doch evenals het Frankische rijk viel ook dat des Mogols na het verlammen van de krachtige hand, die het bijeengehouden had, uiteen, en verwierven 'tzij de nieuwe onderkoningen, 'tzij de oude inheemsche vorsten een betrekkelijke zelfstandigheid. Voorts waren er altijd landen, waar de onafhankelijkheid van de inheemsche vorsten van den beginne af aan althans in schijn werd geëerbiedigd, en waar dus een onmiddellijke centralisatie moeielijk viel, of waar een klasse van aanzienlijke Hindoes tot het peil van inheemsche vorsten werd opgeheven. „There „was another class of instruments," zegt CAMPBELL (t. a. p. pag. 78) „of which the Moguls availed them- „selves, and which they in fact themselves created or „revived in pursuance of that system of conciliation „towards the Hindoos, which they adopted. I have said, „that when they conquered India, they exercised an „*indirect authorithy* in the hills and poorer districts through „tributary Hindoo chiefs. To them was applied the Persian „term *Zemeendar*" (ook dikwijls gespeld: Zemindar), „or „landholder, probably to show, that they were not „sovereign princes, but native subjects exercising a certain „authority." Het Mohammedaansche stelsel van centralisatie leed dus van den aanvang af zekere uitzonderingen Ook oefende het wegens den reusachtigen omvang van het rijk geen sterk nadeeligen invloed uit op de dorpsgemeenten Integendeel erkende het haar rechtmatig bestaan, door de grondbelasting van de dorpen in haar geheel te heffen. De centralisatie van Akbar had vooral betrekking op het *opperbestuur* der onderworpen provinciën, en een eeuwenlange volharding zou noodig geweest zijn, om overal de autonomie der gemeenten op te heffen. Dat deze na Akbar's dood ontbroken heeft, verklaart dus voldoende, hoe de plaatselijke verscheidenheid, die vóor

zijn regeering bestond, zich daarna heeft gehandhaafd en verder ontwikkeld. Deze plaatselijke verscheidenheid is het, die een algemeene vergelijking van Hindoesche met Javaansche dorpsgemeenten en het in beide bestaande grondbezit onmogelijk maakt. Tot een juiste vergelijking moeten we het onderscheid in 't oog houden, dat MAINE en CAMPBELL beiden maken tusschen twee hoofdsoorten van dorpsgemeenten, waarvan de eene vooral in Noord- de andere in Zuid-Hindostan werd gevonden. De eerste noemt CAMPBELL „democratic community." Zij is ook die, waarop MAINE's vergelijking met de Germaansche Mark vooral doelt en zij is het, welker toestand ook op 't einde der vorige en het begin van deze eeuw zoo sterk van die der dessa in de Vorstenlanden op Java verschilde. „. . . . . . . I shall therefore more particulary notice this „democratic form (zegt CAMPBELL Ibid pg. 86) The old „reports clearly show, that it generally obtained among „the Vellallers, and other tribes of the south, previous to „our rule; and in the North it is still [1] universal among „the Jats, Rajpoots, and kindred tribes. In fact in the „part of India, where I have lately been employed „about the Upper Sutly, and east and west, to the Junma „on one side and far into the Punjab on the other, *no „other form of village community or landed tenure is known.*" CAMPBELL's beschrijving van de samenstelling en inrichting dezer dorpsgemeenten komt in hoofdtrekken met die van MAINE overeen. Het sterke gevoel van gemeenschappelijke afstamming, de scherpe afscheiding tusschen het gebied der verschillende gemeenten, de wetgevende en rechterlijke werkkring van den raad der oudsten en hunne vrije verkiezing door de gemeenteleden, het gemeenschappelijk recht op allen grond, die gedeeltelijk in gemeen, gedeeltelijk in bizonder bezit van de aandeelhebbers is, de vasthoudendheid van de krachtige gemeenten aan hunne

[1] CAMPBELL schrijft in 1852.

aloude gebruiken en de daaruit voortgesproten taaie levenskracht van het gemeentewezen — dat alles vinden wij bij beide schrijvers. CAMPBELL bevestigt voorts MAINE's uitspraak, dat zelfs in het altijd despotisch geregeerde Hindostan grondrechten, die goed bewijsbaar en goed verdedigbaar zijn, door den Soeverein meestal worden geëerbiedigd.

Zoo vinden wij een antwoord op de vraag, hoe de geschiedenis van vele Hindoesche dorpsgemeenten van die der dessa's in de Javaansche Vorstenlanden ten eenenmale verschillend is geweest. De gelijkheid van velerlei oorzaken bracht elders, vooral in Zuid-Hindostan (Deccan) gelijke gevolgen teweeg als op Java, en met eenige wijziging, kan men de beschrijving van de „aristocratic communities", door CAMPBELL elders „simple municipalities" genoemd, en van die dorpen, waar „village Zemeendars" bestonden, op de Midden-Javaansche dessa van den bedoelden tijd toepassen. Toch is het niet waarschijnlijk, dat in Hindostan ooit zulk een heirleger van uitzuigers van den kleinen man bestaan heeft als ons wordt beschreven in de boven aangehaalde bijlagen van het „Eindresumé," vooral in de „Bedenkingen over den staat van Java's huishouding" enz. van W. H. VAN YSSELDIJK.

De volgende aanhaling moge hier nog een plaats vinden: (1) „En bepaalde sig dit alles nog tot het op„brengen van geld hetwelk, als den Javaan daarom meester „van sijne producten en het voortbrengsel van sijn eigen „arbeid en ijver bleef, en op een redelijke wijze van hem „gevordert wordende, soude te beschouwen sijn als een „pligt en gewoonte, die hij met alle onderdaenen gemeen „heeft, dan waere dit te passeeren', maar neen! — soude „men niet mogen vraegen: waer is den Javaan, die sig „maar even boven een gemeen man verheven rekent, „die sig niet laet voeden en voorsien van alles wat hij

(1) Eindresumé. Tweede Gedeelte. Bijl. pag. 159.

„nodig heeft, en dus van articulen te veel om hier te „noemen, die niet om de geringste oorsaeken sig geregtigd „reekent, om die lieden onder allerlei voorwendsels te doen „boeten, en desen dit niet willende doen hen op andere „wijze te plaegen, of indien hij er al niet voor durft „uitkomen met onverschilligheid aansiet, sodat die menschen „haar haven en goed verlaten en elders een goed heen- „komen soeken."

Oorlogen en daaruit voortgekomen volksverloop beletten almede de rustige ontwikkeling der Javaansche dorpsgemeenten. Deze werden dus van boven door het despotisme en van onder door de erkenning van het individueele recht, uit ontginning voortgesproten, gedrukt en van de grondgemeenschap van het Hindoedorp was „in den Javaanschen tijd" op Midden-Java dan ook zoo goed als niets meer over.

Tijdens het onderzoek van 1868—'69 en de statistische opneming van 1868—'78 bleek er algemeen heugenis te bestaan van het verdwijnen van het josobezit tengevolge van landrente, heerendiensten, oorlog en dwangkultuur, maar werd nergens gewag gemaakt van een daaraan voorafgegaan of daarmee gelijktijdig kommunaal bezit van de soort der Hindoedorpen. Ook van de andere instellingen dier dorpen was weinig overgebleven. De eigen wetgeving beperkte zich tot regelingen van het grondbezit, welke van het dessahoofd uitgingen, die eigenlijk minder als vertegenwoordiger van het dorp dan als die van den Soeverein moet beschouwd worden, terwijl de oudsten der dessa, die niet altijd voorkwamen, slechts zijne bijzitters waren; hetzelfde kan gezegd worden van de rechtspraak, die voor eenigszins belangrijke zaken door priesterraden en rijksgerichten werd uitgeoefend, terwijl de invloed van het Europeesch gezag zich daarin hoe langer hoe meer deed gevoelen; geschreven recht bestond sinds lang en beheerschte ook de betrekkingen

van familieleden onderling; eindelijk trok de geestelijkheid, evenals in middeleeuwsch Europa, rijke inkomsten uit grondbezit en oefende een krachtige werking uit op het dagelijksch leven der bevolking. Kortom, de vrijheid en zelfstandigheid der dorpsgenooten ontbrak ten eenenmale. Met deze uitspraak is volkomen in overeenstemming wat in Hoofdstuk IV van de Tweede Afdeeling der „Handleiding" van Prof. DE LOUTER omtrent de Geschiedenis der Javaansche Gemeentebesturen wordt opgemerkt. „Vol-„gens de heerschende meening zou een zekere mate van „administratieve zelfstandigheid der dessa's, d. w. z. kleine „groepen van hoofden met onderhoorigen, van oudsher „op Java bestaan hebben en aan de Hindoes ontleend zijn. „In Bengalen treft men inderdaad dergelijke instellingen „aan. Overigens zijn de bewijzen voor de juistheid dezer „voorstelling moeielijk te leveren en geeft de geschiedenis „van Java, niet minder dan het karakter zijner bewoners, „overvloedige aanleiding tot twijfel en voorzichtigheid. „Velen, die door studie en ervaring een meer dan opper-„vlakkige kennis van den inlandsche maatschappij hebben „verkregen, zien daarom in de dessa-inrichting geenszins „een oudbolwerk tegen vorstelijk despotisme, maar veeleer „*een schepping van het Britsche tusschenbestuur,* dat in den „ijver voor eenmaal opgevatte denkbeelden de werkelijk-„heid wel eens meer uit het oog verloor." Even goed als het kommunaal bezit, *zooals dat thans op Java bestaat,* een vrucht is van de omstandigheden *dezer eeuw*, even goed is het dorpsbestuur, zooals dat thans is ingericht, daarvan een voortbrengsel. Te midden van al die feiten, waarvan ik de voornaamste aanduidde, bleef voor een vrij gemeentewezen *geen ruimte over.* Volgens het Eindresumé, Tweede Gedeelte (Algemeen Overzicht) „hebben de agrarische toestanden op Midden-Java zoodanige vervorming ondergaan *dat de oorpronkelijke Staat van het grondbezit in het geheel niet meer is te traceeren* en van

de geschiedenis van dat bezit alleen het voorgevallene in het laatst der achttiende en deze eeuw, en dan nog maar in zeer algemeene trekken kan worden medegedeeld." Aan den toestand van dien tijd nu beantwoordt de voorstelling van D. van Hogendorp, van het gebied der Compagnie als éene groote pachthoeve, welker inkomsten tusschen vier of vijf klassen van aandeelhebbenden moesten worden verdeeld. Het josobezit had gewoonlijk slechts een korten duur en na een drie- of zestal jaren maakt de bĕkĕl zich van den nieuwen bouwgrond meester.

Ware het mogelijk, een drietal eeuwen in de geschiedenis van Midden-Java terug te gaan dan zou dit onderzoek voor de kennis van de ontwikkeling van het grondbezit misschien toch onvruchtbaar zijn en het is gelukkig dat wij daarvoor een bron bezitten in *de geschiedenis van den Bantamschen landbouw*, die met veel grooter nauwkeurigheid bekend is. Twee hoogst leerzame bijdragen leverden daartoe I. het „Rapport van de H.H. controleurs A. J. Spaan en Mr. H. C. Valck, omtrent de apanagevelden der inlandsche hoofden en omtrent de rechten door de bevolking op de sawah negara of kedaleman in de Residentie Bantam uitgeoefend," waarvan Bijl. A, Tweede Gedeelte van het Eindresumé een uitvoerig Extract bevat, en II. de „Nota over den Landbouw in Zuid-Bantam" die ik boven reeds aanhaalde, van den Heer Spaan, in Bijl. B, Ibid. opgenomen. Deze beide stukken geven een helder denkbeeld van de vorming van het grondbezit vóor en na de invoering der natte rijstcultuur en ik zal trachten den inhoud kortelijk terug te geven.

Wat in de Nota van den Heer Spaan geschilderd wordt als de wijze van landbouw in de weinig bevolkte streken van *Zuid-Bantam*, zal waarschijnlijk wel in hoofdzaken toepasselijk zijn op den landbouw *in geheel Bantam* vóor de invoering der natte rijstkultuur, die door de overlevering vermoedelijk terecht aan den onmiddelijken invloed van

het Sultanaat en de verbreiding van den Islam wordt vastgeknoopt. De Mohammedaansche veroveraars brachten den aanleg der waterwerken, die voor sawahkultuur onmisbaar zijn, van Midden-Java in het Bantamsche rijk over; de tweede „Moelana" Joesoef zou de eerste sawah's te Bantam zelf aangelegd ([1]) en ten behoeve der groote moskee *wakaf* gemaakt hebben. Daaraan ging ook volgens het Rapport, dat ik 't eerst vermeldde, de landbouw op tipars of hoema's vooraf. Bij 't geven van een geregeld overzicht van het verloop van den landbouw in Bantam moet ik dus van deze soort van roofbouw uitgaan. Hij herinnert sterk aan de exploitatie van grond door alle half nomadische volken en ging dan ook met een zekere patriarchie gepaard. Alleen was de veeteelt voor de oud-Bantammers en is zij nog voor de Badoewi, wier levenswijze door den Heer Spaan wordt beschreven, geen bron van bestaan. Boven zeide ik reeds, dat de levenswijze dezer Badoewi, die het Mohammedanisme stelselmatig weren en van alle gebruiken, daarmee in verband staande, een hevigen afkeer hebben, wat den landbouw betreft doet denken aan die van de autochthone bevolking van Java, zooals prof. Veth blijkens zijn tweede Deel zich die voorstelt in den tijd vóór de verovering door de Hindoes. Is deze voorstelling van Prof. Veth met de geschiedenis overeenkomstig, dan zou daaruit volgen dat in een achttiental eeuwen de landbouw van de niet-Mohammedaansche stammen op Java geen noemenswaardige verandering heeft ondergaan. In elk geval kunnen de gewoonten der Badoewi beschouwd worden als een overblijfsel van die der geheele Bantamsche bevolking vóor de verovering in de 15de eeuw en ik zal ze dan ook als zoodanig gebruiken. Een enkel woord over dezen stam als zoodanig. Hun woonplaats is de Afdeeling Lebak, die vroeger onbekende uithoek van Java, thans

([1]) Volgens andere berichten bestonden er reeds sawah's bij de overwonnelingen.

sinds een dertigtal jaren beroemd door de lotgevallen van MAX HAVELAAR. In de schoone rede, door den assistent-resident MAX HAVELAAR tot de hoofden van Lebak gehouden, vindt men in poëzie uitgedrukt wat in de Bijlagen van het Eindresumé in proza wordt bevestigd. Zooals in veel andere gevallen was hier MULTATULI de eerste, die de eenvoudige, nuchtere waarheid het eerst heeft uitgesproken. Men vergelijke ter toetsing dezer bewering de volgende fragmenten: (¹) . . . . „Doch ik ontwaarde *dat uwe bevolking arm is*, en hierover was ik blijde in het binnenste mijner ziel.

Want ik weet, dat Allah den arme liefheeft, en dat hij rijkdom geeft aan wien hij beproeven wil. Maar tot de armen zendt hij wie zijn woord spreekt, opdat zij zich oprichten in hun ellende. Geeft Hij niet regen, waar de halm verdort, en een dauwdrop in den bloemkelk, die dorst heeft?

En is het niet schoon, te worden uitgezonden om de vermoeiden te zoeken, die achterbleven na den arbeid en neerzonken langs den weg, daar hun knieën niet sterk meer waren om op te gaan naar de plaats van het loon? Zou ik niet verheugd wezen de hand te mogen reiken aan wie in de groeve viel, en een staf te geven aan wien de bergen beklimt? Zou niet mijn hart opspringen als het ziet gekozen te zijn onder velen, om van klagen een gebed te maken en dankzegging van geween? Ja, ik ben zeer blijde geroepen te zijn in Bantan Kedoel! (Lebak)

. . . .

. . . .

Hoofden van Lebak, *er is veel te arbeiden in uwe landstreken!*

Zegt mij, is niet de landman arm? Rijpt niet uwe *padie* dikwijls ter voeding, van wie niet geplant hebben? Zijn er niet vele verkeerdheden in uw land? Is niet het aantal uwer kinderen gering?

(¹) MAX HAVELAAR. Bladz. 107—110.

„Is er niet schaamte in uwe zielen, als de bewoner van „*Bandoeng*, dat daar ten Oosten ligt, uwe streken bezoekt en „vraagt: *Waar zijn de dorpen en waar de landbouwers?* En „waarom hoor ik den *gamlang* niet, die blijdschap spreekt „met koperen mond, noch het gestamp der *padi* uwer „dochters?

„*Is het u niet bitter, te reizen van hier tot de Zuidkust, „en de bergen te zien, die geen water dragen op hunne zijden? „Of de vlakten, waar nooit een buffel den ploeg trok?*

„Ja, ja, ik zeg u, dat uw en mijn ziel daarover bedroefd „is. En daarom juist zijn wij Allah dankbaar, dat hij ons „macht heeft gegeven om hier te arbeiden.

„*Want wij hebben in dit land akkers voor velen, schoon „de bewoners weinig zijn.*"

met de woorden van den heer A. J. SPAAN in de bedoelde Nota (Bijl. pag. 20):

„Wanneer men de uitgestrekte streek, gelegen bezuiden „de beide afdeelingshoofdplaatsen Rangkas Betoeng en Tjirin„gin, die in den regel aangeduid wordt door den naam Zuid„Bantam, doortrekt, *valt het dadelijk op, dat de bevolking „schaarsch is, en de gronden grootendeels onbebouwd zijn.* Maar „vooral wanneer men die streken doortrekt gedurende den „Westmoeson, treft ons de verlatenheid der dessa's, die „als uitgestorven schijnen, daar de meeste huizen duidelijk „blijken dragen van onbewoond te zijn. Die dessa is dan „ook alleen de officiëele woonplaats van den Soendanees, „zijn eigenlijke woning is een hut, of liever goeboeg, van„waar uit hij het padigewas bewaakt, dat voor een jaar „in de behoeften van zijn gezin moet voorzien. Eerst wanneer „de oogst binnen is gehaald, kan hij weder zijne woning „in de dessa betrekken, om vandaar uit de plek te kiezen, „waar hij een volgenden moeson zal zaaien, *want de be„volking dezer streek is nog niet gevestigd, zij is nog nomadisch.* „De tijd echter nadert, waarin aan dezen toestand een „einde zal komen, want met rassche schreden ontwikkelt

„zich op dit oogenblik de landbouw, met name de natte „rijstcultuur, onder deze bevolking, *met die ontwikkeling „gaat te zamen het ontstaan van den grondeigendom, en het „is deze, die van een nomadisch een gevestigd volk maakt, „dat zich hecht aan den grond, evenals de mensch zich hecht „aan alles wat hij zijn eigendom noemen kan.*" De parallel tusschen deze beide citaten springt onmiddellijk in het oog en het eenige bezwaar dat men tegen MULTATULI's woorden nog zou kunnen aanvoeren, zou waarschijnlijk zijn „dat het te mooi gezegd is en dus niet waar kan zijn."

Ik ga voort, den heer SPAAN te citeeren, wiens beschou„wing ik moeielijk bekorten kan. „Er is dus wellicht op „Java geen streek meer geschikt om den oorsprong van „den grondeigendom na te gaan, dan deze, die gezegd „kan worden, in een overgangsperiode te verkeeren, en het „is om deze reden, dat ik het niet zonder nut acht, in „een nadere beschouwing te treden omtrent den staat van „landbouw van deze streken.

„De plaats, waar de landbouw nog in haar meest primi„tieven toestand verkeert, is de vestiging der zoogenaamde „Badoewi in het district Lebak.

„Deze menschen zijn door het Mohammedanisme, waaraan „zij zich niet wilden onderwerpen, verdreven van de Noord„kust" . . . . . en voortdurend meer Zuidwaarts gedrongen, totdat de Bantamsche Sultan ook een zuidelijke grens in den vorm van den Goegong Kendeng aanwees. „Van dien tijd „af waren dus de Badoewi door het Mohammedanisme „omgetrokken en aan alle zijden ingesloten. Hardnekkig „hebben zij zich tot nu toe aan hun oude gebruiken en „instellingen vastgeklampt en dit is juist hun kracht geweest, „dat zij zich met hand en tand tegen de invoering van „alles, wat voor hen nieuw was, als afkomstig van het „Mohammedanisme hebben verzet. Ik houd het evenzoo „voor zeker, dat de bepaling dat de stam nooit meer „noch minder dan 40 huisgezinnen mocht bevatten, alleen

„een staatkundige maatregel is, om verraad te voorkomen „dat lichter mogelijk is bij een meer uitgebreide bevolking."

Het onderscheid tusschen den gewonen Bantammer en dit wilde bergvolk is dan ook opvallend. Hun kleur is lichter, hun gestalte forscher, hun houding fierder, hun oogopslag vrijer, hun godsdienst ruwer, en hun gevoel van rasgemeenschap sterker dan die van hunne Mohammedaansche buren. Wederkeerige verachting is het gevolg. De Mohammedaan ziet laag neder op den Badoewi, die het half vergaan vleesch van de onreine bantengs en rhinocerossen met graagte nuttigt, geen vaste gebeden verricht en van tal van bijgeloovige begrippen vervuld is; op zijn beurt veracht de vrije bergbewoner den slaafschen oogendienaar der blanken, wien hij zelf als zijns gelijken de hand reikt, vermijdt zorgvuldig alle bloedsvermenging met het donkere ras, en tracht zich daarvan onafhankelijk te houden, door zijn eigen gedorst graan te eten, zijn eigen gemaakte kleederen van bepaalde kleur te dragen, de eenvoudigst mogelijke hutten te bouwen, waarvoor hij niemands hulp behoeft en zich krampachtig aan de overleveringen en gebruiken zijner vaderen vast te klemmen.

De heer Spaan vervolgt: „Ik had alleen noodig, het „bovenstaande te vermelden, om te doen zien, *dat de land- „bouw bij den stam der Badoewi stationair gebleven is, sedert „het oogenblik dat de invoering van het Mohammedanisme in „Bantam heeft plaats gehad.* Gebruik van patjol en ploeg „is hun verboden, evenzoo de landeigendom. Zou dit wel- „licht reeds vóór de invoering van het Mohammedanisme „onder hen hebben bestaan, maar ook uit een staatkundig „oogpunt zijn verboden met het oog op de voortdurende „verhuizingen. Ziedaar een vraag, die ik niet durf beslissen.

„Het natuurlijk gevolg van al deze omstandigheden is, „dat de landbouw in die streken niet anders kan bestaan, „dan in den vorm waarin hij zich hier voordoet, *als eigen- „lijke Gagabouw.*

„Men bebouwt den grond voor een zeker tijdsver-„loop: is hij uitgeput, men verlaat hem weder. *Hier-„bij bestaat de gewoonte dat drie vier of meer huisge-„zinnen gezamenlijk neven of kort bij elkander gelegen gronden „bewerken, ter verlichting van den arbeid, en misschien ook „als veiligheidsmaatregel.* Daardoor wordt ook voor elk de „bebouwing van een grooter veld mogelijk, daar de zware „arbeid met onderling hulpbetoon wordt verricht. *De gronden „worden drie jaar aaneen bewerkt en dan weder voor andere „verlaten, kunnende men aannemen dat bij gebrekkige be-„werking en het totaal ontbreken van bemesting, de gronden „in dat tijdsverloop als uitgeput te beschouwen zijn.*"

Thans volgt de korte schets van de eigenlijke ontginning, bezaaing en den oogst, die ik boven (1) aanhaalde.

Dat er op zulk een lagen ontwikkelingstrap van den landbouw van geen bepaalder Grondrecht sprake is dan hetgeen op het min of meer vage gevoel van betrekking van den geheelen stam tot een zeker grondgebied berust, betoogde ik reeds in mijn eerste hoofdstuk. En werkelijk blijkt hier dan ook schaarschheid van bevolking de hoofd-oorzaak te zijn van het ontbreken dier eigendomsbegrippen, welke anders bij den Soendanees zoo krachtig schijnen te leven, waartoe misschien ook medewerkt dat het milik (mel'k) van den Islam den Badoewi natuurlijk onbekend is. Tijdens de driejarige exploitatie van een bepaald stuk gronds door een zeker getal gezinnen der Badoewi als gaga, handhaven zij natuurlijk een uitsluitend recht daarop, maar is de laatste oogst binnengehaald, dan wordt het veld als uitgeput beschouwd en verlaten; niemand denkt er aan, een waardeloos recht op de thans afgeloopen be-bouwing te grondvesten. De godsdienst werkt hier mede, om de aloude gebruiken van den landbouw te beschermen en onder hen die de levenswijze der vaderen met recht-

(1) Bladz. 103.

zinnige gestrengheid handhaven, zal niemand op het denkbeeld komen, een waterleiding aan te leggen en patjol en ploeg te gaan hanteeren.

„Intusschen," zegt prof. Veth (Ibid. pag. 133), „achten de „Badoewi's het niet noodig dat de strenge eischen van „hunnen godsdienst en hunne eigenaardige gebruiken door „alle leden van hunnen stam worden in acht genomen. Zij „zijn tevreden, wanneer zij slechts door een kleine kern „volkomen zuiver en ongeschonden bewaard worden, en „gunnen aan de overigen een veel groote mate van vrij-„heid. Hierop berust de onderscheiding tusschen de djélema „dalem in de djélema loewas, d. z. de binnen- en buiten-„menschen." De eersten zijn natuurlijk de rechtzinnigen, de tweeden de vrijzinnigen, soms tot den Islam overgegaan.

Onder laatstgenoemden nu begint met den godsdienst ook de landbouw van het voorgeslacht in onbruik te geraken. De heer Spaan geeft een zeer levendige beschrijving van de geleidelijke manier, waarop de sawahkultuur onder de Zuid-Bantammers wordt gepopulariseerd.

„Elke schrede, die de landbouw op den weg der ont-„wikkeling gedaan heeft, is als met den vinger aan te „wijzen. Eerst vinden wij de dessa's waar pas in de laatste „25 jaren sawah's zijn aangelegd (de nota dateert van „Maart 1868), waar een dessahoofd, waarschijnlijk op „aanmoediging van boven hem gestelden ambtenaar, door „een aannemer van waterwerken (malim, eene klasse van „ambachtslieden" enz.) een zeer eenvoudig waterwerk liet „daarstellen, een dam van riviersteenen en een kleine „leiding, zoo eenvoudig, dat de bevolking verklaarde, dat „zij al zeer kort daarop met eigen handenarbeid en vol-„gens eigen idee twee dergelijken had aangelegd *„omdat „zij zagen dat het zoo gemakkelijk was.*" Zoo werd dus „voor het eerst water benuttigd voor dien landbouw, *en „hij, op wiens kosten het waterwerk was aangelegd, eigende „zich den daardoor bewaterden grond toe, tot dat oogenblik*

„als betrekkelijk zonder waarde beschouwd, zoodat niemand „daarop aanspraak maakte. Daar die toeëigening geschiedde „op grond van een verkregen recht, werd hij eigenaar van dien „grond, thans had die grond ook waarde in de oogen van „anderen en wie de noodige middelen, doorzicht en ijver bezaten „volgden hem na; de eerste stap op een nieuwen weg was gedaan"

Het aanhalen van deze plaats in extenso kan ik op twee gronden verdedigen.

I. Blijkt daaruit, dat even goed als bij de Westersche volken bij de Javanen de *arbeid eigendom verschaft*, en dat het dus een woordenspel is, hun alle gevoel van zelfstandig recht ook tegenover den Soeverein te ontzeggen. Het groote verschil is maar, dat de Javaan spoediger *bukt voor geweld*, omdat alle omstandigheden, die op zijn karakter van invloed zijn, er toe leiden, dat zooveel mogelijk te onderdrukken.

II. Blijkt daaruit, dat de gewone Javaansche landbouwer zelden het initiatief neemt tot eenige hervorming al ligt het voordeel, dat die zou afwerpen ook nog zoozeer voor de hand. Maine maakt dezelfde opmerking omtrent Hindostan. De dessaman moet het voordeel niet maar kunnen *berekenen*, hij moet het *zien en tasten*, opdat het indruk make op een gemoed, dat langzaam indrukken opneemt, maar als het die eenmaal ontvangen heeft, ze lang bewaart.

Deze algemeene waarheid wordt nader bevestigd door de beschrijving door de heeren Spaan en Valck gegeven, van de wijze waarop een drietal eeuwen geleden de natte rijstkultuur in Noord- en Oost-Bantam is ingevoerd. Het land is bergachtig en daardoor waterrijk; de bodem bezit een voldoende diepte van teelaarde, om natte rijstkultuur produktief te maken, zeer weinig arbeid en van de eenvoudigste soort is dikwijls voldoende om de laaggelegen valleien in sawah's te herscheppen; men kon zich dan op een bepaalde plek vestigen, behoefde niet voortdurend nieuwe bosschen te ontginnen en zou een grootere welvaart bereiken, maar het oog der oude Bantammers schijnt tot

op de 15[de] eeuw voor al deze voordeelen blind geweest te zijn, en werd daarvoor eerst geopend door het goede voorbeeld, dat de Mohammedaansche veroveraars en vooral hunne Sultans en Moelana's hun hebben gegeven. De kennis van de natte rijskultuur brachten deze overweldigers uit het Oosten mede en verzuimden niet die op groote schaal in praktijk te brengen. Aanleg van waterwerken van aanzienlijke afmetingen viel den machtigen Sultans van Bantam niet moeieijk. Zij hadden over de werkkrachten der overwonnelingen te beschikken, en verrichten in eigen oogen dikwijls een godgevallig werk, door de inkomsten van de in 't leven geroepen sawah's, aan de moskeeën, (mesigits) die zij stichtten, af te staan. Natuurlijk begonnen zij met de gunstigste plekken; „in het eerst vond men slechts „hier en daar in de verdiepingen tusschen de heuvels en „bergen, in de geulen, door stroomen en beekjes gegraven, „de op last van den vorst gemaakte sawah's. De laagst-„liggende, veelal tevens de vruchtbaarste gronden, waren „dus ook de eersten die zich met het frissche groen der „sawahpadi tooiden en wier rijke voortbrengselen de „schuren van den Sultan vulden." (Rapport van de heeren SPAAN en VALCK Bijl. pg. 3.) Men ziet, in Noord-Bantam geschiedde voor een drietal eeuwen hetzelfde wat thans in het Zuiden is op te merken. Ook daarom heeft de uitvoerige beschrijving, die ik boven aanhaalde, haar nut, daar zij bewijst, dat de vestiging van grondrechten in half ontgonnen streken driehonderd jaren geleden op volkome dezelfde wijze plaats had als thans. Immers ook nu nog behoeft de vrijzinnige Badoewi het voorbeeld van zijn hoofd of van een Europeesch ambtenaar om met den aanleg van sawah's te beginnen, zooals de Bantammer dat van zijne nieuwe heerschers behoefde.

„Deze sawah's" zegt het Rapport verder (betreffende „die, welke de Sultan door rijksslaven of dienstplichtigen „deed aanleggen en sawah negara werden genoemd) *„werden*

„*waarschijnlijk onmiddelijk na haren aanleg in erfelijk* „*gebruik afgestaan aan de ontginners* op voorwaarde, dat „zij een zeker gedeelte van het produkt of een zekere bij „overeenkomst vastgestelde hoeveelheid per bouw als „huur, *lelandjan* aan den Soeverein zouden opbrengen."

Volgens de opvatting der rapporteurs hief de Sultan deze *lelandjan* niet krachtens eenig privaat eigendomsrecht op den grond, maar eenvoudig als vertegenwoordiger van den Staat, wiens inkomsten hij administreerde. De Muzelmansche gemeente was de eigenlijke rechthebbende op die schatting en de Sultan moest haar dus ten haren dienste besteden. „De belangen van den Muzelmanschen „Staat, der Muzelmansche Gemeente konden, dat spreekt van „zelf, niet door één persoon behartigd worden, daartoe „had de Sultan helpers noodig. Daar nu de inkomsten „van den Staat grootendeels in natura binnenkwamen, „was het in een staat der maatschappij, als die der „Bantamsche het eenvoudigste: *de inkomsten van zekere* „*gedeelten van het rijk, van een of meer dessa's aan die* „*helpers, die ambtenaren, die poengawa's, zooals ze genoemd* „*werden, af te staan.* De inning dier inkomsten werd zoo„doende tevens tot de grootste eenvoudigheid teruggebracht. „Zoodanige gronden werden gezegd te zijn *petjaton* of „*poesaka ladèn* van de personen, die er de inkomsten van „genoten. Deze afstand van inkomsten van gronden *was* „*geheel overeenkomstig met hetgeen in andere Oostersche* „*Staten, zoowel Mohammedaansche als andere ten allen tijde* „*in toepassing is gebracht en was de daaruit geboren toe-* „*stand geen andere dan die, welke men in de middeleeuwen ook* „*in Europa algemeen aantrof.*"

In beginsel was deze afstand van de inkomsten des rijks niets dan belooning van bewezen of te bewijzen dienst, maar het verloop der zaak was hier eveneens als op Midden-Java en in Europa, zoodat familieleden en gunstelingen van de Sultans spoedig zonder eenige noe-

menswaardige wederdienst te presteeren groote landerijen in bezit kregen. Erfelijkheid dezer inkomsten onstond eveneens, doorgaans langs onwettigen weg. „Het gevolg „van dit alles was, *dat in de laatste tijden van het Sultans- „bestuur nog slechts weinige dessa's in Bantam's noordelijk „gedeelte waren, waarvan de lelandjan niet aan het een of „ander lid van de Sultans-familie of aan eenig ambtenaar „of gunsteling van den vorst afgestaan waren.*" De dagen van den machtigen Sultan Agoeng, wien Bantam het Sultans-kanaal te danken heeft, waren voorbij en evenals op Karel den Grooten, volgde op dezen despoot een generatie van zwakke, verwijfde alleenheerschers, onder wien het Leenstelsel veilig kon opwassen en zijn gewone ontzenuwende gevolgen dragen. Het viel den Hollanders en later den Engelschen gemakkelijk, de Sultans tot hunne Stadhouders te vernederen, terwijl zij hunnen titel behielden, maar in den aanvang maakte de Compagnie van die macht slechts gebruik, om de dwangkultures b.v. die van peper op te drijven, zonder zich om het lot der gewone landbouwers te bekommeren. De toestand, dien Majoor Yule, de door Raffles aangestelde Resident van Bantam, in dat gewest aantrof, schijnt dan ook het tegendeel van rooskleurig geweest te zijn. De aanmatigingen der poenggawa's, leenmannen van den Sultan, brachten majoor Yule op het verkeerde denkbeeld, dat de landerijen, waarvan zij krachtens afstand van den Sultan de lelandjan hievn, hun in erfelijken eigendom toebehoorden. De naam *poesaka,* die verkeerdelijk op die bezittingen werd toegepast, beteekent trouwens niet anders dan: erf- of familiegoed. Waren deze bezittingen erfelijk, dan berustte dit op misbruik of bizondere bewilliging des Sultans, wat trouwens wel blijkt uit de bizonderheden bij den overgang na overlijden, welke majoor Yule in zijn Rapport aan Raffles nauwkeurig vermeldt. De leenmannen bestonden uit, I, leden der familie van den Sultan (warga's of najaka's) of II

hoogere ambtenaren (poenggawa's), zoodat het domein, theoretisch van de Muzelmansche Gemeente maar praktisch van den Sultan, bestond uit *Sawah Kasoeltanan, Kawargaan en Kanajakan* welke benamingen aan deze soorten van petjaton of poesaka ladèn, bijbleven, onverschillig in wiens handen zij later ook kwamen.

Al deze gronden brachten dus *lelandjan*, grondrente op maar aan verschillende personen of lichamen. Tegenover deze domeingronden nu stond de grond, welke in *bizonderen eigendom* aan de bevolking behoorde. 't Ontstaan van dit zeer bepaald recht moet waarschijnlijk ook vooral aan de verovering worden vastgeknoopt. Op de wijze van ontstaan is min of meer toepasselijk, wat boven uit de Nota van den heer SPAAN is aangehaald betreffende het tegenwoordig ontstaan van sawah-kultuur in Zuid-Bantam.

„De bevolking, zegt het Rapport, „die in den beginne „wellicht onwillig was om van hare oude gewoonten af te „gaan, en althans met den natten rijstbouw onbekend was, „begon weldra de voordeelen daarvan in te zien en met „eigen middelen sawah's aan te leggen. De daartoe het „meest geschikte gronden waren echter veelal reeds tot „domein-sawah's gemaakt, en moesten zij zich dus vergenoegen met die gronden voor deze kultuur geschikt te „maken, welke in de onmiddellijke nabijheid der *kedaleman* of „*negara*-gronden of nog met bosschen bedekt, onbebouwd „overgebleven waren. Van daar, dat de door haar zelve „aangelegde sawah's veelal minder gemakkelijk te bewateren „zijn dan de *sawah negara*, aangezien zij hooger liggen dan „deze of somtijds daarentegen overlast van water hebben, „omdat de gronden waar men ze thans vindt, moerassen „waren, die tot ontginning van Staatswege minder geschikt „gekeurd waren. Die versmade gronden nam de gewone „inlander, de gemeene man, in beslag, *en waren het deze „die zijn eigendom, zijn milik, zijn jasasawah's werden.* „Vandaar, dat men dan eens midden tusschen de *sawah negara*

„dan weder aan den rand daarvan *sawah jasa* en elders „*sawah negara* en *jasa* dooreenliggend aantreft.

„Doch niet alleen sawah's waren eigendom van de be„volking, *ook op tegals en tipars deed zij hare eigendomsrechten „gelden. Al die in eigendom bezeten gronden betaalden aan „den Soeverein eene belasting, die bekend was onder den naam „van pekoekoesoet,* hetgeen ongeveer beteekent een onbe„paalde belasting, dat is een zoodanige bij wier vaststelling „men geen vaste regelen gevolgd heeft." Het onderscheid tusschen lelandjan en pekoekoesoet beantwoordde dus aan dat tusschen domein en privaat gronden, en zoo kan men uit den aard van de geheven belasting konkludeeren tot den aard van het grondrecht.

Maar er bestond nog een *derde* soort van belasting in het Bantamsche rijk, die met den Islam in verband wordt „gebracht. „Nog eene soort van belasting (zegt het Rap„port, pag. 6) die in den Sultanstijd opgebracht werd, was „de *kiras.* Deze, *primitief ontstaan tengevolge van het niet„toetreden der bevolking, die haar opbracht, tot den Islam,* „terwijl het zich toch aan den Muzelmanschen vorst onder„wierp en zich verbond hem die belasting als schatting „benevens een hoofdgeld op te brengen, en later in stand „gebleven, was uiterst licht, en men vond haar algemeen „in de bovenlanden van Bantam, in dat zuiver Soendasche „gedeelte van het rijk dat meer in naam dan inderdaad „den sultan gehoorzaamde. . . . . Al die gronden „waarvan *kiras* opgebracht werd, waren eigendom der „bebouwers." Deze belasting is dan ook een der sterkste wapenen van diegene die de volstrekte heerschappij van het Mohammedaansche recht over de Javaansche instellingen „op grond der geschiedenis" aannemen. [1] Prof.

[1] Vooral prof. S. KEIJZER en zijn leerlingen, waaronder Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN vgl. van den eerstgenoemde: Beschouwingen over het landbezit op Java enz. 's Gravenhage 1858. (Passim) van laatstgenoemde; De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden. Vijfde Hoofdstuk, Derde Afdeeling (de landrenten).

VETH neemt hier een sceptische houding aan. „In „Bantam is een deel der bevolking in de bovenlanden „aan het gezag der Mohammedaansche Vorsten onder-„worpen, zonder terstond den Islam aan te nemen. Aan „die bevolking was in den tijd van het Bantamsche Sul-„tanaat de betaling opgelegd van zekere schattingen, „bekend bij de namen *kiras* en *wang-lawang* (deurgeld). „Men heeft getracht aan te toonen, dat deze belastingen „beantwoorden aan de schatting of *charadj* en het hoofd-„geld of *djizjah*, door Mohammedaansche Vorsten dan in „bescherming genomen ongeloovigen opgelegd, en dat zelfs „de naam *kiras* een verbastering zou zijn van *charadj*. „*Er bestaát inderdaad een zekere algemeene overeenkomst,* „*ofschoon noch de kiras noch de wang-lawang wat de bizon-*„*derheden van aanslag, heffing, bedrag, enz. betreft, over-*„*eenkomen met hetgeen de Mohammedaansche rechtsgeleerden* „*omtrent charadj en djizjah voorschrijven.*"

Of deze overeenkomst in bizonderheden vereischt zou zijn, om den oorsprong van de *kiras* uit de *charadj* waarschijnlijk te maken, komt mij twijfelachtig voor. Al brengen de omstandigheden, waarin een aan den Islam onderworpen land verkeert, mede, dat eenige wijziging moet gemaakt worden in den aanslag en de heffing eener belasting, die de Islam invoert, terwijl de orthodoxe rechtsgeleerdheid een anderen bepaalden regel stelt, kan toch op grond van die wijziging de herkomst van die anders onverklaarde belasting uit den Islam niet worden bestreden. Ik meen mij hier dus bij de uitspraak van de heeren SPAAN en VALCK te mogen aansluiten.

Van de drie belastingen werd alzoo slechts de *lelandjan* in leen gegeven aan de verschillende *poenggawa's*, en bleven de *pekoekoesoet* en de *kiras* vaste rijksinkomsten, onmiddelijk van wege den Sultan, ten bate van den *bait-el-mâl* (huis der goederen of schatkist) van de Muzelmansche Gemeente geheven.

In hoofdzaak bleef de geschetste toestand van grondbezit en belasting tot op onze eeuw en zelfs *in* onze eeuw voortbestaan. Sinds het voormalige Sultansrijk voor goed is ingelijfd en in eene gewone residentie herschapen, is natuurlijk in de plaats van het Mohammedaansche Recht ons Nederlandsch Koloniaal Recht als grondslag van de staatsinrichting getreden, en zijn de „godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken" een bijkomende, aanvullende rechtsbron geworden. Maar ook hier moest de latere wetgeving zich aansluiten bij de van oudsher bestaande toestanden, en is het belangrijk, te weten hoe op den bodem van het grondbezit van het Bantamsche Sultanaat dat van de residentie Bantam gewassen is. Bij de behandeling van het grondbezit der Soendaneesche dessa in een volgende Afdeeling zal blijken, dat er sinds het begin onzer eeuw op West-Java minder ingrijpende veranderingen van het grondbezit hebben plaats gehad dan in de streken waar het tegenwoordig kommunaal bezit sedert ontstaan is.

Als gevolgtrekking toch uit het voorafgaande kan ik de stelling uitspreken, *dat het gemeentelijk, kommunaal grondbezit in het eind der vorige en 't begin van deze eeuw in Bantam onbekend was, en er gedurende het geheele Sultansbestuur onbekend geweest is.* De hoofdvormen van het grondbezit waren er sinds de invoering der natte rijstkultuur: *domein en bizondere eigendom.* Omtrent de oorzaken van dit feit kan men verschillend denken, het feit zelf wordt thans niet meer in twijfel getrokken. In het rapport van den heer SEVENHOVEN, in 1827 belast met eene zending in de residentie Bantam, worden de *sawah negara* de domeingronden, als *eigendom der dessa's* voorgesteld. De heeren SPAAN en VALCK toonen in hun Rapport ten duidelijkste aan, dat deze opvatting zoowel met den naam als met de zaak in strijd is. Dat de inkomsten van die sawah's hetzij van wege den Sultan, hetzij van wege den Poengawa die daarmede beleend was, wel eens dessa's-

gewijze geheven werden, berustte 't zij op hetzelfde misbruik, dat toen ook op Midden-Java bestond, 't zij op den vorm van beleening, die doorgaans slechts de namen der dessa's, niet die der daarbinnen gelegen sawah's vermeldt. Boven zagen wij ook, dat de aanleg der natte rijstvelden doorgaans in het groot had plaats gehad, hetgeen er toe leidde, de grondlasten er van en gros over de bezitters om te slaan. Dat de dessahoofden de grenzen hunner dorpen met nauwkeurigheid kenden, bewijst evenmin iets voor het bestaan van gemeentelijk grondbezit, omdat die grenzen eenvoudig administratieve, politiegrenzen waren. Zelfs schijnt de willekeurige behandeling van individueele grondrechten in Bantam veel minder te zijn voorgekomen dan op Midden-Java. Het gevoel van zelfstandig grondrecht is den Soendaneezen ingeboren, en vandaar ook, dat de Arabische rechtsterm van mel'k bij hen zoo gebruikelijk is.

Het zijn dan ook de grondrechten der gewone landbouwers, die in Bantam de taaiste levenskracht hebben bezeten. Het domein en de *poesaka*-gronden zijn aanmerkelijk geslonken, en het jasabezit der dessalieden is de hoofdvorm van het grondrecht. Noch het leenstelsel tijdens het Sultanaat, noch de talrijke werkzaamheden bij de sawahkultuur die in gemeenschappelijken arbeid moeten worden verricht, noch de dwangkultuur, evenals op Midden-Java door de Compagnie verzwaard, noch de afstand van heerendiensten aan de leenmannen, die ook in Bantam met den afstand van de inkomsten eener bepaalde streek was verbonden, noch de wijze van aanslag en heffing der latere landrente zijn instaat geweest het jasabezit in Bantam te vernietigen. Voor Bantam was de konklusie van Raffles juist, dat er tusschen den Soeverein en de landbouwers van geen anderen eigenaar van den grond sprake was, want de bezitters van petjaton waren niets meer dan rechthebbenden op de inkomsten, en de grond zelf bleef domein.

Met den toestand van Midden-Java in 't laatst der vorige en het begin van deze eeuw levert die van Bantam in dien tijd dit hoofdverschil op, dat het jasabezit er beter gewaarborgd was en meer op den voorgrond trad. Men kan dit of aan de mindere dichtheid van bevolking op West-Java, of aan de minder onmiddelijke inwerking van het Europeesch gezag, of aan de door sommigen beweerde grootere zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van den Soendanees boven den Javaan toeschrijven — het feit zelf is onbetwist en de geschiedenis van Bantam maakt uitzondering op den regel van de ontwikkeling van het grondbezit, die doorgaans een vorm van gemeenschap doorloopt alvorens den trap van bizonderen eigendom te bereiken.

TWEEDE AFDEELING.

Het grondbezit in de Javaansche dessa in den tegenwoordigen tijd.

---

§ 1. *Inleiding.*

In de 19[de] eeuw is de kennis van het Javaansche grondbezit aanzienlijk vooruitgegaan. Dit staat in verband met de groote verandering in het stelsel van bestuur, die van het bestuur van den Maarschalk DAENDELS en vooral van dat des Engelschen Luitenant-Gouverneurs RAFFLES dagteekent en op meer onmiddellijke bemoeiing met de inlandsche aangelegenheden berustte. De O. I. koloniën zijn sedert dien tijd niet meer allen schatplichtige wingewesten, maar de belangrijkste, waaronder Java, met de meer schijnbare dan wezenlijke uitzondering der Vorstenlanden, zijn onder het rechtstreeksch gezag van het Europeesch bestuur gebracht.

Van deze verandering in stelsel van bestuur was grootere belangstelling in de inlandsche toestanden, waaronder die welke met het grondbezit in verband staan een voorname plaats bekleeden, het gevolg.

In zijne *„Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java"* wijst de heer S. v. DEVENTER J.Sz. op de achtereenvolgende schreden, sedert het bestuur van DAENDELS op den weg van het onderzoek der agrarische toestanden in de Javaansche maatschappij gedaan tot op 1864, van welke het onderzoek, door RAFFLES gelast en van 1812—1814 geschied, naar den aard van het grondbezit op Java de voornaamste was. Voor den voortgang van de kennis van dit grondbezit tot op 1864 kan ik volstaan met te verwijzen naar dit veel omvattend werk.

Het stond in verband met de zgn. Ontwerp-Kultuurwet, in 1864 door den Min. van Koloniën FRANSEN VAN DE PUTTE aan onze volksvertegenwoordiging voorgesteld en door deze verworpen. Van de belangstelling in het grondbezit op Java, die de vrucht was van deze mislukte poging tot bevordering van het individueel grondbezit, was een der gevolgen de Proklamatie, afgekondigd bij Indisch Staatsblad 1866 n°. 80, waarbij de „gebruiksrechten," die de inlanders op den grond uitoefenden, tegen alle inbreuk werden gewaarborgd, en waarin ten slotte wordt gezegd: „dat de Koning en zijne regeering zich voorbehouden, „*na een in te stellen plaatselijk onderzoek*, te overwegen, of „de rechten der inlanders op den grond voor uitbreiding „en nadere bevestiging vatbaar zijn." Dit plaatselijk onderzoek werd bij besluit der Indische Regeering van 10 Juni 1867 n°. 2, opgedragen aan drie Residenten welker instruktie bij besluit van 6 November 1867 n°. 34 werd vastgesteld.

Reeds vroeger waren door de Indische Regeering van de Residenten gewestelijke opgaven verlangd en verkregen, maar deze hadden tot geen voldoende kennis geleid. Eene andere methode van onderzoek werd noodig geacht, die de *plaatselijke gebruiken en regelingen omtrent inlandsch grondbezit* met nauwkeurigheid moest doen kennen. In elk distrikt werd één of werden twee dessa's aangewezen, *waar de bevolking zelve omtrent die gebruiken en regelingen zou worden ondervraagd door daartoe aangewezen Europeesche ambtenaren*, (assistent-residenten of controleurs) door een inlandsch hoofd bijgestaan. De lokale verslagen zouden tot gewestelijke, en deze tot een Eindverslag worden omgewerkt. Met den laatstgenoemden arbeid werd de chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, aanvankelijk Mr. W. TH. D. IJSSEL DE SCHEPPER, later Mr. W. B. BERGSMA belast. De eerste maakte een Resumé op van de resultaten van het onder-

zoek in Bantam uit de plaatselijke verslagen, dat in Januari 1870 het licht zag en den Min. De Waal werd aangeboden. Tegen de daarbij gevolgde wijze van behandeling rezen bezwaren, zoodat bij het „*Eindresumé van het bij Goever-„nements besluit van 10 Juni 1867 No. 2 bevolen onderzoek „naar de rechten van den inlander op den grond op Java „en Madoera*", samengesteld door Mr. W. B. Bergsma als chef der Afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, een andere methode is gevolgd dan bij de samenstelling vau het Resumé van Bantam en dat der andere residentiën, welke in 1872 gereed waren. Van dit Eindverslag verscheen in 1876 het Eerste Gedeelte, bevattende „*eene „algemeene beschrijving van de rechten op den grond, gelijk „zij, toen het onderzoek plaats had, op Java en Madoera „werden uitgeoefend,*" m. a. w. eene beantwoording van de vragen: 1, 4 en 25, welke art. 4 van het goev. besluit als hoofdpunten van onderzoek vermeldt, terwijl het Tweede Gedeelte van dit „Eindresumé," in 1880 verschenen, „*den oorsprong van die rechten en hunne plaat-„selijke verscheidenheid*" behandelt, en zoo antwoord geeft op de vragen: 2, 3, 4, 5ᵃ, 8, 9, 12—19, 22, 23, 24 en 26, opgenomen in de instruktie welke dat art. 4 bevat.

Zoo ontstond *de hoofdbron voor de kennis van den tegenwoordigen toestand van het Javaansche grondbezit en de wijze waarop die ontstaan is.* Dit omvangrijk werk, dat nog op zijn voltooiing wacht, maakt nu echter reeds de meeste andere bronnen van kennis van het tegenwoordig grondbezit op Java overtollig en is de belangrijkste schrede van vooruitgang dier kennis in onze eeuw gedaan.

Het onderzoek zelf, waarvan het de uitkomsten geeft, had voornamelijk van 1868 tot 1869 plaats, en wierp een nieuw licht op tal van bekende feiten, terwijl het nog onbekende feiten in menigte aan den dag bracht. Door het Eindresumé zijn wij in staat gesteld de vormen van inlandsch grondbezit in twee hoofdsoorten te onderscheiden,

van de eerste, *het erfelijk individueel bezit*, vooral op
-- en Oost-, de tweede, *het kommunaal bezit*, vooral
Midden-Java wordt aangetroffen. Het Eindresumé be-
lelt den aard en den oorsprong dier beide vormen
grondbezit, toegepast op:

. bouwgronden.
. erven.
. vischvijvers.
d. nipabosschen.
e. zoutpannen.

n wel *binnen de Javaansche dessa*, zoodat het grondbezit p de zoogenaamde *partikuliere landerijen* en in de steden *negoro*) er buiten valt. Eveneens waren van het onderzoek uitgezonderd en blijven dan ook in het Eindresumé onvermeld de grondrechten in de *Vorstenlanden*, terwijl het gewestelijk verslag omtrent de residentie Kedoe geen vrucht is van het onderzoek van 1868—'69, waarvan die residentie was uitgezonderd, maar van de „Statistieke opneming," van 1868—1878 plaats gegrepen. De samenstelling van het Eindverslag werd bemoeielijkt door het groote aantal *plaatselijke verscheidenheden* in den *Adat* omtrent grondbezit en bij een algemeene schets van het *karakter van het grondbezit in West- en Oost-* en *van dien op Midden-Java* treedt die moeilijkheid nog in grooter mate op. Maar onmogelijk wordt zoodanige schets daardoor niet. Een groote voorzichtigheid in het uitspreken van algemeene regels moet echter steeds in acht genomen worden.

Evenals ik in mijn vorig Hoofdstuk bij de bespreking van het grondbezit in de Europeesche Mark alleen over bouw- en weidegrond en grond die, ofschoon woest, geschikt was tot bouw- en weidegrond gemaakt te worden, heb gesproken, zoo zal ik ook voor Java de rechten op vischvijvers, nipabosschen en zoutpannen buiten bespreking laten en behalve die op bouwgronden en erven alleen

kortelijk behandelen die op woesten grond en weide. Dat daardoor de behandeling van het Javaansche grondbezit minder onvolledig wordt als men misschien zou denken, ligt daaraan, dat de landbouw, en wel vooral die op natte rijstvelden, evenals in Engelsch-Indië, ook op Java de hoofdbron van bestaan is. De bevolking is er zoo nauw opeen gedrongen, dat er niet alleen een zwervende klasse, *oran menoempang,* bestaat, maar ook de versnippering van het grondbezit er een zeer hoogen trap bereikt heeft. Vandaar, dat de woeste grond grootendeels bestaat uit terreinen, die voor landbouw bepaald ongeschikt zijn, in een zoo bergachtig land natuurlijk vrij aanzienlijk, zoodat hij voor de dessa van minder beteekenis is dan zij het was in de Germaansche Mark, in welke de veeteelt steeds een belangrijke tak van welvaart geweest is. Met de laatste houden zich de Javanen weinig op; evenals in Engelsch-Indië worden de karbouwen er hoofdzakelijk voor ploeg- en trekdieren, maar niet als voedsel gebruikt, terwijl het dierlijk voedsel van den Javaan vooral bestaat in gedroogde visch. ([1])

Let men op de verschillende soorten van bouwgrond, dan valt het ontzachelijk overwicht, dat de *besproeide rijstvelden* op elk ander soort van bouwgrond bezitten, aanstonds in het oog. De verhouding van de *sawah's* tot de gezamenlijke overige bouwgronden was in 1872 als volgt: ([2]) 1,901,552 bouws *sawah's* tegen 518,067 bouws bouwgrond,([3]) uit *tegal*-velden, *gaga-velden*, gronden, door de Goevernementskultures ingenomen en met andere gewassen beplante gronden samengesteld, terwijl 486,000 bouws onbeplant bleven, zoodat de verhouding ongeveer wordt als

([1]) Vandaar, dat de vischvijvers, die vooral in het Westen en Oosten voorkomen, zulke hooge waarde bezitten.

([2]) Vgl. Prof. VETH „Java" Deel I, blz. 527.

([3]) De gezamenlijke bouwgronden bedroegen in 1883 volgens het Koloniaal Verslag 3,222,855 bouws; sinds 1872 dus een vermeerdering van 317,036 bouws, ongeveer 11 %.

van 4 : $1^1/_6$: 1. Neemt men daarbij in aanmerking, dat vooral de uitgestrektheid der natte rijstvelden, welke de hoofdobjekten zijn, die in de landrente worden aangeslagen, doorgaans te gering wordt opgegeven, dan krijgt men een voorstelling van het belang der *sawah's* voor het Javaansche grondbezit.

Een korte *schets van de natte rijstkultuur* zal dan ook noodig zijn, om de voorstellingen omtrent het recht op den grond helderder te maken. Ik zal trachten zoo kort mogelijk te zijn omtrent die bizonderheden, welke voor de grondrechten van geen belang zijn.

Denken wij ons een bergstreek, door tal van riviertjes doorsneden, die gewoonlijk door de groote helling een vrij sterk verval hebben, met zware bosschen, zooals Java die overal bezit, bedekt, waar onder de groote woudreuzen een tropische overvloed van kruip- en slingerplanten tiert, die den weg dikwijls geheel versperren, terwijl de bodem aan de hellingen der bergen door de natuurlijke bemesting van afgevallen bladeren en aanhoudende regens in de moessons een groote vruchtbaarheid heeft verkregen, die hij in de valleien, waar de riviertjes sinds eeuwen voor aanvoer van alluvium gezorgd hebben, niet op die wijze behoefde te erlangen. Op drieërlei wijze kan men nu die maagdelijke wouden in bouwland herscheppen. Is de streek zoo weinig bevolkt, dat de ontginner tot geen bepaalde plek beperkt is, dan kan hij volstaan met een zeker deel van het bosch af te branden, terwijl hij zich de moeite spaart van de wortels der zware boomen uit te graven en in de tusschenruimten voldoende plaats vindt, het zaad uit te werpen. De grootste takken dier boomen kapt hij af, het lagere hout hakt hij om, het zware gras en de lagere struiken en heesters worden in brand gestoken, en zoo krijgt de droge rijst, de *pari tegal* (oryza montana) voldoende lucht en warmte, terwijl het klimaat zelf voor het noodige vocht zorgt. Het

terrein wordt niet omgeploegd of gelijk gemaakt, want voor een gaga of hoema, waar het zaad in gaten wordt geworpen, die met een gepunten stok in den grond zijn gestoken, is dit onnoodig; van bemesting of wieden komt weinig in, het gewas kan grootendeels aan zich zelf worden overgelaten en de bodem is dankbaar genoeg, om nog een drietal jaren zonder noemenswaardige vermeerdering van arbeid een goeden oogst te dragen. Dan evenwel is zij ook tijdelijk uitgeput. Boven zagen wij reeds, dat deze roofbouw nog bij den stam der Badoewi in Zuid-Bantam gebruikelijk is en ook elders op Java wordt hij sporadisch aangetroffen, maar doorgaans heeft de bevolkingsdichtheid hem onmogelijk gemaakt. Door het Goevernement wordt hij tegengegaan, omdat de berghellingen er door ontwoud worden, de humus (teelaarde) door de snellere afvloeiing van het regenwater wordt weggespoeld, en de heffing van geregelde belasting van deze soort bouwgronden ondoenlijk is (¹)

De zoo verbouwde bergrijst is dan ook minder voedzaam dan die, welke op de tegals of tipars, de meer bewerkte droge velden, wordt gekweekt, en die evenzeer *pari tegal* wordt genoemd. Het blijkt uit de straks vermelde statistiek voldoende, dat ook die rijstbouw in vergelijking met dien op natte velden vrij onbeteekenend is. Toch verdient zij ook een korte beschrijving, daar zij bestemd is langer te zullen voortduren dan de landbouw op gaga's of hoema's. Men vindt de tegals ook doorgaans op berghellingen, waar een geregelde bevloeiing door middel van waterleidingen wegens de hoogte van het terrein moeielijk valt. Zij worden zelden als de sawah's jaren achtereen bebouwd, maar liggen gewoonlijk om de drie of vier jaren braak. Zij worden gedurig met verschillende gewassen beplant.

(¹) Vgl. de Nota van den heer Spaan omtrent den landbouw in Zuid-Bantam boven aangehaald, en het Eindresumé, Tweede Gedeelte „Gewestelijke overzichten" passim.

Echter worden zij geploegd, geëgd, gewied en bemest en hebben soms even groote waarde als die sawah's, welke van den regen afhankelijk zijn. In doorslag staat hun opbrengst echter ver bij die der natte velden achter. Hun bezit wordt dikwijls beschouwd als toegift op het aandeel in de sawah's van de dessa. De kultuur verschilt van die der sawah's, omdat het gewas, eenmaal gezaaid en opgeschoten, niet meer verplant wordt, wat met de natte rijst wel het geval is. De tegals zijn doorgaans sinds lang in bebouwing; aan hun bewerking gaat zelden die boschontginning vooraf, die ik boven als verbonden met den gagabouw heb voorgesteld. De grenzen worden soms door kleine dijkjes ook ter afvoering van overtollig water aangeduid, die echter niet met de *galengan's* der sawah's moeten verward worden. Hoofdverschil met den gagabouw maakt dus bij den tegalbouw minder de aard van den grond en het gewas, dan de bewerking. Dat een tegal meer oplevert dan een gaga van dezelfde grootte, is gemakkelijk daaruit te verklaren, dat het zaad er in geregelde rijen wordt uitgeworpen, terwijl het op de gaga in overal verspreide gaten wordt uitgestrooid. Voorts stelt de bezitter van een tegal meer belang in de toekomst van zijn grond dan die van een gaga, en zorgt dus voor bemesting en wieding, die de zwervende proletariërs, welke van den gagabouw leven, doorgaans verwaarloozen.

Zoo kan men met Prof. VETH den tegalbouw als een tweeden ontwikkelingstrap van den landbouw aanmerken, (¹) die echter sinds lang heeft moeten onderdoen voor zijn meer ontwikkelden mededinger *den sawahbouw.* Zooals Prof. VETH meedeelt, is de *oryza sativa*, de beste en meest voorkomende soort van natte rijst, oorspronkelijk een moerasplant, en behoeft als zoodanig gedurende een belangrijken tijd van haren groei een

---

(¹) Vergelijk hiervoor en tot staving der boven gemaakte opmerkingen zijn „Java," Deel I. Hoofdstuk VI.

buitengewoon groote hoeveelheid vocht. Deze kan haar op verschillende wijzen gegeven worden, in bizonder laag en afgesloten gelegen streken zal het toevloeiende regenwater voldoende zijn, om de plant haar eerste levensbehoefte te verzekeren: daartoe moeten de omstandigheden echter bizonder gunstig zijn, en een droog jaar doet den oogst mislukken: evenwel vallen deze soort van rijstvelden, welke van den regen afhankelijk zijn, toch onder het begrip: *sawah* en vormen de minst talrijke en minst winstgevende soort, waartoe men ook de moerassawah's kan rekenen.

Voor zijn hoofdvoedsel kan de Javaan zich niet aan de grillen der natuur onderwerpen en dwingt haar dus, zijn oogmerken te dienen, door den aanleg van rijstvelden, die op kunstmatige wijze worden bewaterd. De arbeid, die tot dezen aanleg gewoonlijk vereischt wordt, kan in moeielijkheid met de zwaarste werkzaamheden van den Europeeschen landbouw wedijveren. Het terrein, dat in de terrasvormige velden, die thans den hoofdtrek van het Javaansche landschap uitmaken, moet worden herschapen, is meestal golvend en beantwoordt in zijn oorspronkelijken toestand dikwijls aan de beschrijving, die ik boven gegeven heb. De eerste werkzaamheden van de ontginning loopen gelijk aan die voor den roofbouw, maar waar de laatste eindigen is men hier slechts een enkele schrede gevorderd. De glooiende velden, waarin de Badoewi zijn rijst poot, zijn volkomen ongeschikt om het regenwater een tijd lang op te houden; de talrijke beken, die in den regentijd tot bruischende riviertjes aanzwellen, zouden den landbouwer geen nut maar alleen schade aanbrengen, wanneer het gewas eenmaal was opgeschoten, door het neer te slaan in plaats van het te voeden; het hellend terrein kan zonder overmatige krachtsinspanning niet worden beploegd en het moet derhalve een anderen vorm krijgen. Vandaar dat na het omhakken van het kleine hout en het verbranden van het struikgewas en de

alang-alang, de van zijn tropischen plantengroei ontbloote grond eerst geheel van alle wortels enz. wordt gezuiverd en daarna gelijk gemaakt. Welk een arbeid dit in het klimaat van Insulinde zijn moet, ligt voor de hand, en begrijpelijk wordt het, hoe een half zwervende bevolking, als die van Java waarschijnlijk vóór de komst der Hindoes geweest is, geen sawah's gekend heeft. Dat er veel gunstiger gegevens voor den aanleg van sawah's kunnen bestaan, blijkt o. a. uit de boven aangehaalde Nota van den Hr. SPAAN, over den landbouw in Zuid-Bantam, waar hij de zgn. *tebasans* beschrijft.

Heeft de ontginner nu een zekere uitgestrektheid vlakken en open grond verkregen, dan wacht hem de taak, om de dammen en dijken aan te leggen, die het water in zijn macht moeten brengen. Denkt men zich de ontginning in een geheel woeste bergachtige streek, dan moet hij een riviertje zoeken, het afdammen, daaruit een leiding graven naar zijn veld, 't laatste met een dijkje omringen zoodat hij den toevloed van water naar willekeur kan regelen, voor een opening in den dijk zorgen aan den benedenkant, waardoor hij het water op de gestelde tijden kan doen wegloopen, en eindelijk nog kleine dijkjes aanleggen rondom de vakken waarin zijn veld waarschijnlijk verdeeld is. Maar het zal dikwijls voorkomen, dat het water niet van boven, maar van beneden moet worden aangebracht, en voor de daartoe noodige waterwerken is samenwerking op groote schaal vereischt, welke zelden geheel vrijwillig tot stand komt.

Nog heden is het een bizonder feit, wanneer een landbouwer met eigen werkkrachten en op eigen initiatief tot de schepping van sawah's in woeste streken overgaat, en liever vergenoegt hij zich met een kleiner stuk in de velden van de dessa zijner geboorte dan de spade op te nemen, en den arbeid te verrichten, waarvan ik de hoofdbestanddeelen vermeldde. Heeft hij zich daartoe echter vermand, en een getal kameraden verzameld, groot

genoeg, om een dessa te vormen, dan moet het gevoel van bizonder recht op het terrein, dat herschapen uit zijn handen is gekomen, wel zeer sterk zijn onder een volk, zoo afkeerig van ongewone inspanning. Slaat men het Eindresumé na, dan ziet men, hoe merkwaardig een dergelijk geval geacht wordt, en hoe zwaar het den ontginner moet vallen, van zulken grond te scheiden. Toch wordt hij daartoe dikwijls gedwongen, zooals beneden blijken zal. Het valt niet moeielijk, te begrijpen, waarom bij een beperking van het recht der ontginners tot een drie- of vierjarig gebruik, waarna zijn grond in de dorpsgemeenschap valt, een krachtige uitbreiding van de natte rijst-kultuur onmogelijk wordt, al vindt men ook hier en daar op Java een zwervende klasse, die van de ontginning in zekeren zin een beroep maakt, wat met die beperking van het ontginningsrecht in verband staat.

Aan den invloed van de Mohammedaansche rechtsbegrippen behoeft men het blijkens het voorafgaande niet toe te schrijven, dat de band tusschen den tot sawah gemaakten grond en den aanlegger bijna overal op Java niettegenstaande de talrijke tegenwerkende faktoren zoo bizonder hecht is. Vooral in het Westen zijn sprekende feiten aan het licht gekomen, die dit bewijzen. Zoo vind ik in het Eerste Gedeelte van het Eindresumé, Inleiding blz. 6 't volgende: „Onbeheerd geraakte gron„den komen in het Westen van Java zelden voor; waar „zulks het geval was, werd verklaard dat zij steeds door „de rechthebbenden konden worden opgevorderd, „ „*ook* „ „*al gebeurde het, dat de achter-kleinkinderen de gronden* „ „*huns overgrootvaders terug verlangden,*" " en onder aan dezelfde bladzijde: „Hoe gestreng men zich ook op midden „Java houdt aan het begrip, dat eenmaal onbeheerd „geraakte gronden nimmermeer het voorwerp van individueele „rechten kunnen worden, bleek uit een paar gevallen, „waarin sawah's, wier bezitters reeds lang de dessa

„verlaten hadden, en die weder woest geworden waren, „*opnieuw in ontginning waren gebracht.* Hoewel in dezelfde „dessa ook zelfontgonnen sawah's aangetroffen werden, van „welke werd verklaard, dat zij in erfelijk individueel bezit „zouden blijven, waren die herontgonnen sawah's nochtans „in gemeen bezit. Dit behoorde zoo, zeide men, *want de „eigenlijke rechthebbenden waren de eerste ontginners, en die „waren er niet meer.*" (1)

En zelfs bij den aanleg van waterwerken en sawah's op last ontstond van oudsher een krachtig recht van diegenen, welke daaraan gearbeid hadden, op den ontgonnen grond, ofschoon het bezit met zwaardere opbrengsten was bezwaard dan dat der vrijwillig aangelegde sawah's.

De eigenlijke landbouwwerkzaamheden op de sawah, die wij nu als aangelegd voorstellen, zouden tot een uitvoerige beschrijving kunnen leiden, ware het niet dat zij op de vorming van het grondrecht van betrekkelijk geringen invloed zijn. Boven zeide ik reeds dat, ofschoon verscheidene van die werkzaamheden in gemeenschap worden verricht, zij toch geen gemeenschappelijk bezit veroorzaken, dat op andere grondslagen berust. Het Eindresumé (2) waarschuwt dan ook tegen de dwaling, alsof de tegenstelling van individueel en kommunaal grondbezit gepaard zou gaan met een evenredig verschil in wijze van bewerking van den grond, en zoo ontbreekt op Java dan ook ten eenenmale de driejaarsbouw, die in Europa samenhing met den „Flurzwang", de verplichting voor iederen landbouwer, zich naar het landbouwstelsel der dorpsgemeente te voegen. Zelfs waar jaarlijksche verwisseling van aandeelen in den bouwgrond plaats heeft, bestaat voor den aandeelhebber op Java geen de minste dwang om

(1) Ik moet hier bijvoegen dat de invloed van den Islam, die den ontginners een eeuwigdurend grondrecht toekent, op West-Java het sterkst is.

(2) Tweede Gedeelte, Algemeen Overzicht, § 50.

eenig bepaald gewas op eenige bepaalde wijze te verbouwen op zijn eigen aandeel, en wordt de natte rijst niet geteeld uit plichtgevoel, maar eenvoudig uit gewoonte. Het is hierom, dat een uitvoerige schets van den eigenlijken sawahbouw voor het begrip van de grondrechten in de Javaansche dessa niet onmisbaar is; ze wordt dan ook in het Eindresumé gemist, dat op het punt van ontginning zeer uitvoerig is. Bizonderheden ontleen ik hiervoor vooral aan het Hoofdstuk, door Prof. VETH in het Eerste Deel van zijn „Java" aan de „middelen van bestaan" des Javaans gewijd, waaruit ik enkele plaatsen zal aanhalen, wier inhoud ik niet korter kan weergeven.

Met den aanvang der werkzaamheden wordt doorgaans gewacht totdat de natte moesson „doorstaat." „Zoodra nu de „rivieren genoegzaam gezwollen zijn om de leidingen van het „noodige water te voorzien, gaat de landbouwer, doorgaans in „overleg met zijn buren, tot de bewerking van zijn rijstveld „over. . . . .

„Het aanleggen van de vakken, voor de *bibit* of zaailingen „bestemd, — want bij de natte rijstteelt wordt de rijst „nooit dadelijk gezaaid op het veld, waarop zij rijp wordt, „is nu het eerste werk. De grond wordt goed geploegd „en nat en fijn gemaakt. Daarna laat men dien één dag „uitdampen en dan wordt het water in de vakken binnen„gelaten, waarop men tot het zaaien overgaat. Vijf dagen „later laat men de kweekbedden droogloopen, doch om na „2 of 3 dagen de bevloeiing te herstellen. . . . . In af„wachting, dat de bibit voor de verplanting geschikt „wordt, gaat de landbouwer thans tot de bewerking der „eigenlijke rijstvelden over. De ploeg, voor de natte velden „gebruikt *(wloekoe* of *loekoe sawah)* verschilt van de Chi„neesche ploeg *(loekoe tjina)* die voor de tuinen en tegals „gebruikt wordt, en minder diep insnijdt, maar beide zijn „hoogst eenvoudige werktuigen, die de landman na vol„brachte dagtaak, zonder moeite op zijn schouders naar

„huis draagt. De sawahploeg wordt doorgaans door een „koppel buffels, de tuinploeg door een' enkelen buffel „getrokken. Het beploegen der modderige velden is een „vermoeiende taak, daar de bestuurder van den ploeg, „terwijl zijn buffels met langzamen tred al plassende „vooruitstappen, bij elke schrede diep in het slijk zakt."

De vakken waarin de zaailingen uit de kweekbedden na eenige maanden zullen worden overgeplant, worden nu verscheidene malen onder water gezet en ook geëgd. Daarna heeft de overplanting plaats, wat met wederkeerig hulpbetoon vooral door de vrouwen geschiedt, en een zeer omslachtige arbeid is. Hierin zijn in den laatsten tijd vele verbeteringen voorgesteld, die echter nog weinig ingang vinden bij den Javaan. Één voor één moeten de jonge plantjes uit de kweekbedden getrokken en in den modder van de eigenlijke sawah overgeplant worden. Het gewas staat dan te velde.

„De herstelde bevloeiing duurt nu voort, totdat tegen „de naderende rijping, het water voor goed wordt afge- „laten, dat inmiddels, naarmate de plant hooger opschiet, „meer en meer aan het oog wordt onttrokken." De kleur der padi is langzamerhand van geelgroen, zuiver lichtgroen geworden. De halmen worden langer en de vruchtzetting begint. Den vlijtigen Javaan (die niet overal gevonden wordt) wachten nog tal van beslommeringen, hij moet een drietal malen wieden, wanneer de rijping nadert het water aflaten, wanneer die geschied is het gewas beschermen tegen de aanvallen van vogels en wilde varkens, en daartoe een wachthuisje betrekken, intusschen de noodige hulde bewijzen aan *déwi Sri*, de Javaansche Ceres, en eindelijk vóor den oogst: „de halmen „zoeken, die de rijstbruid en den rijstbruidegom zullen „voorstellen. Zijn zij gevonden, dan worden zij samen- „gebonden, met boreh besmeerd, met bloemen versierd „en met arenbladeren tegen de zon beschut. Het bruilofts-

„feest wordt gevierd met een maaltijd en onmiddellijk „daarna neemt het snijden een aanvang."

„Aan het padisnijden neemt in de meeste streken de „geheele bevolking deel; alleen in Madioen en Kediri wordt „dit werk slechts door de vrouwen verricht, of springen „de mannen alleen bij, als de taak haar te zwaar wordt." De padi wordt doorgaans halm voor halm met een vrij primitief werktuig afgesneden. „Het verbazend tijdverlies, „aan deze omslachtige wijze van oogsten verbonden, wordt „door den Javaan niet in rekening gebracht tegenover „de gunst van déwi Sri, die hij door een meer roekelooze „en onverschillige behandeling van het graan zou verbeuren." De rijstoogst is een gewichtig oogenblik in het leven van den Javaan. Niet alleen geniet hij dan in volheid de vruchten van zijn langen arbeid, die hij gewoonlijk voor eigen levensonderhoud behoeft en betrekkelijk zelden in den handel brengt op de *pasars* (markten), niet alleen komt hij dan het meest in aanraking met het bestuur, dat sinds onheugelijke tijden op een belangrijk aandeel in zijn oogst aanspraak maakt, niet alleen wachten hem en zijn gezin nog tal van werkzaamheden, voordat de rijst gereed is verbruikt te worden, maar de gewichtigste levensverbindtenis, het huwelijk staat daarmede doorgaans ook in nauw verband.

Prof. Veth toont aan hoe met minder arbeid in korter tijd een beter opbrengst zou kunnen worden verkregen, wanneer de werktuigen, bij het snijden, en later bij het stampen van de rijst gebruikt, beter waren ingericht. Den Javaan hierin een verandering smakelijk te maken eischt zeer veel geduld, daar het geloof aan de oude gebruiken zijne wijding heeft gegeven, en de Javaan evenveel van de gunst zijner beschermgeesten als van doeltreffende maatregelen bij planten en snijden verwacht. Omdat zeker gebruik oud is, acht hij het a priori goed en zeer sprekende bewijzen zijn noodig, om hem iets beters te doen begrijpen.

Boven zeide ik, dat op Java nergens het gedwongen landbouwstelsel, de „Flurzwang" bestaat. In de keus, welk gewas hij verbouwen wil, is de Javaan aan niets dan zijn eigen voorkeur gebonden. Vandaar zekere verscheidenheid in de kultuur. Sommigen oogsten van hun sawah eenmaal per jaar rijst en verbouwen op het drooggeloopen veld daarna maïs (*djagoeng*) of eenig ander gewas, anderen telen een mindere soort van natte rijst (*oryza praecox*) en kunnen zoo, zonder den grond uit te putten, drie oogsten in twee jaar trekken, weer anderen gebruiken hun sawah na een twee- of driejarige exploitatie een jaar als tegal, door er dan droge rijst op te zaaien, maar over het algemeen behoeft de sawah, die kunstmatig bevochtigd wordt door levend water, om haar vruchtbaarheid te behouden, niet geregeld en zeker niet om de drie jaar braak te liggen. De mest van het ploegvee wordt nog niet algemeen gebruikt tot vermeerdering van produktiviteit; de eenige algemeen gebruikte mest bestaat in de stoppels van de padi, die tamelijk lang op het gemaaide veld blijven staan en die later worden ondergeploegd. Tegenover de voortdurende produktiviteit van de sawah's, die uit de groote vochtigheid van het klimaat in verband met de geringe voedingskracht van de rijst verklaard moet worden, staat het feit, dat zij eerst na twee- of driejarige bewerking een goeden oogst leveren, als hoedanig wordt beschouwd een 25-voudige opbrengst bij de *oryza sativa* en een 18-voudige bij de *oryza praecox*, welke laatste dan ook slechts 5 à 6 maanden tot rijping behoeft, terwijl de eerste 8 à 9 maanden op het veld staat.

In het voorafgaande gaf ik reeds enkele bizonderheden omtrent den landbouw op de tegals, waartoe in 't algemeen niet alleen de droge rijstvelden, maar ook alle gronden gerekend worden, die met éénjarige gewassen worden beplant en niet vallen in de rubriek van tuinen

of boomgaarden. In het Eindresumé worden met de laatsten alleen diegene bedoeld, welke buiten den bewoonden kring van het dorp gelegen zijn, evenals de rijstvelden.

Omtrent de exploitatie van deze gronden en van de erven geeft het Eindresumé in zijn Eerste Gedeelte ([1]) bizonderheden, waarheen ik hiervoor verwijs. Die, welke voor het grondrecht van belang zijn, hoop ik in de volgende §§ te bespreken, en beperk mij thans tot de opmerking, dat de opbrengst van de erven, tegals, tuinen en boomgaarden dikwijls een belangrijk aandeel vormt in het levensonderhoud van den Javaan.

---

§ 2. *Midden-Java.*

Het regeeringsonderzoek, van 1868—1869 ingesteld, was blijkens art. 1 van het besluit van 6 November 1867, N°. 34, opgedragen aan drie residenten, die respektievelijk in West- Midden- en Oost-Java werkzaam zouden zijn. Tot Midden-Java werden hiervoor gerekend te behooren de residentiën *Japara, Samarang, Pekalongan, Bagelen, Banjoemas* en *Tegal,* met uitsluiting van de residentie *Kedoe,* welke door de statistieke opname reeds was onderzocht.

De beteekenis, die ik in deze § aan het woord Midden-Java hecht, is ruimer en beantwoordt aan *dat gedeelte van Java, waarin men het gemeen (kommunaal) bezit van bouwgronden als hoofdverschijnsel aantreft.* Als zoodanig geeft § 1 van Titel II, Hoofdstuk I, Eerste Deel, Eerste Gedeelte van het Eindresumé op het volgende gebied: ([2]) „I de afdeelingen van *Cheribon, buiten Indramajoe,* II *Tegal,* „III *Banjoemas, behalve de districten Madjenang en Djaja-* „*loehoer,* IV *Pekalongan,* V *Bagelen,* VI *Semarang,* VII

([1]) Inleiding, bladzijden 12 en 13.

([2]) Blz. 59. Ik mag hier in 't algemeen van gemeen bezit van bouwgronden spreken, ofschoon de aangehaalde § slechts op sawah's betrekking heeft, daar de aard van het bezit der tegals in den regel met het sawahbezit samenhangt. Vergelijk hiervoor Hoofdstuk II. Ibid. passim.

„*Kedoe*, VIII *Japara,* IX *Rembang,* X *Madioen*, XI *Kediri*,
„XII *Soerabaja*, XIII *Pasoeroean*."

Hiervan behoort I tot de residentien, in het besluit van 1867 tot West-Java gerekend, en behooren IX, X, XI, XII en XIII tot die welke in dat besluit tot de Oost-Javaansche gebracht werden, terwijl Midden-Java, zooals dat in het besluit is opgevat *overal* gemeen bezit van bouwgronden vertoont. (1) In *dertien residentiën* van Java, waaronder de meest bevolkte en bloeiende, is het gemeen bezit van bouwgronden in de dessa's dus een heerschend verschijnsel. Volgens het Koloniaal Verslag van 1883 Bijl. P. staat de uitgebreidheid van het kommunaal tot het individueel bezit op Java als 4 : 3.

Dit resultaat is wel zeer verschillend van de vroegere voorstellingen, alsof het gemeen bezit de schier uitsluitende vorm van grondbezit op Java zijn zou, maar toch helt de verhouding niet onbelangrijk ten gunste van het gemeen bezit over, en kan dit als de voornaamste vorm beschouwd worden, vooral wanneer men hierbij in aanmerking neemt, dat de rechten op woesten grond, die in zekeren zin gedeeltelijk tot het gemeen bezit kan gerekend worden, in 1868/69 geen voorwerp van onderzoek hebben uitgemaakt. Met het *grondbezit op Midden-Java* bedoel ik derhalve voor den bouwgrond *het gemeen*, *kommunaal bezit en* ga voortaan ook uit van de onderstelling, dat deze beide termen elkander dekken.

Bij de verdere behandeling is het mij vooral te doen

---

(1) Prof. VETH rekent in zijn Derde Deel tot West-Java: Batavia, Banten, Krawang, Tjeribon en de Preanger-Regentschappen, tot Midden-Java: Tegal, Pekalongan, Banjoemas, Bagelen, Semarang, Kedoe, de Vorstenlanden, (welke ik onbehandeld laat, en waar het aloude pachtstelsel nog heerschende is,) Madioen, Kediri, Djapara, Rembang, en Soerabaja, zoodat er voor den Oosthoek slechts overblijven: Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki en Banjoewanggi, welke dus 4 residentien minder bevat dan het „Oost-Java" van het besluit van 1867. Thans zijn Besoeki en Banjoewanggi tot ééne residentie vereenigd.

om het karakter van dat gemeen grondbezit evenals ik in de volgende § het karakter van het „*erfelijk individueel*" grondbezit ter sprake zal brengen, en wel *volgens het bestaande recht.* Na de uiteenzetting daarvan in korte trekken zal ik de vraag trachten te beantwoorden, hoe die tegenwoordige toestand sinds het begin onzer eeuw ontstaan is, en intusschen de punten van vergelijking aanstippen met agrarische toestanden in de Vrije en Onvrije Europeesche Marken. Achtereenvolgens behandel ik dus de volgende punten:

I. Het Rechtsverband, waarbinnen het grondbezit in de Midden-Javaansche dessa zich beweegt.

II. *Het karakter van dat grondbezit* binnen dat Rechtsverband met het oog op de verschillende subjekten en objekten van grondrecht (van de laatsten bespreek ik slechts *bouwgronden, erven* en *woeste gronden.*)

III. *Het historisch ontstaan van dat grondbezit sinds 't begin onzer eeuw.*

I. Daar alle tot Midden-Java behoorende residentiën behalve de Vorstenlanden deel uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden, is het Rechtsverband, waarin zij bestaan dat van Nederlandschen Staat. Men kan alzoo het Regeerings-Reglement als eerste rechtsbron voor het grondbezit der dessa beschouwen, en vindt daarin dan ook de hoofdbeginselen, waarop haar instellingen zijn gegrondvest. Als hoofdbepalingen, die meer onmiddellijk op het gemeentewezen betrekking hebben, breng ik de volgende in herinnering:

Art. 67. (Vierde Hoofdstuk: „*Van de gewestelijke en* „*plaatselijke besturen*"): „Zooveel de omstandigheden het „toelaten, wordt de inlandsche bevolking gelaten onder de „onmiddellijke leiding van hare eigene, van regeeringswege „aangestelde of erkende hoofden, onderworpen aan zoo„danig hooger toezicht, als bij algemeene of bijzondere „voorschriften door den Goeverneur-Generaal zal worden „bepaald."

En de toepassing van het in dit art. gehuldigd beginsel op de gemeenten (dessa's) in:

Art. 71. „*De inlandsche gemeenten verkiezen, behoudens de* „*goedkeuring van het gewestelijk gezag, hare hoofden en bestuur-* „*ders.* De Goeverneur-Generaal handhaaft dat recht tegen „alle inbreuken.

„*Aan die gemeenten wordt de regeling harer huishoudelijke* „*belangen gelaten met inachtneming der van den Goeverneur-* „*Generaal of van het gewestelijk gezag uitgegane verordeningen.*

„Waar het bepaalde bij de alinea's 1 en 2 van dit „artikel niet overeenkomt met de instéllingen des volks of „met verkregen rechten, wordt de invoering daarvan achter- „wege gelaten."

Hetzelfde regeeringsbeginsel als in art. 71 alinea 2 wordt uitgedrukt vinden wij ook o. a. in:

Art. 75. (Vijfde Hoofdstuk: „*Van de Justitie*") Alinea 3 zegt: „Behoudens de gevallen, waarin zoodanige verklaring" (van den Goeverneur-Generaal, in overeenstemming met den Raad van Indië, dat nl. de bepalingen van eenige algemeene verordening betreffende burgerlijk- of handels- en strafrecht voor Europeanen op de inlandsche bevolking of een gedeelte daarvan toepasselijk zijn) „of waarin zich „inlanders vrijwillig hebben onderworpen aan het voor „de Europeanen vastgesteld burgerlijk- en handelsrecht, „*worden door den inlandschen rechter toegepast de gods-* „*dienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken der inlanders,* „voor zoover die niet in strijd zijn met algemeen erkende „beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid," terwijl verschillende artikelen van het Tweede Hoofdstuk *(„Van* „*de bevoegdheden en de plichten van de Regeering van* „*Nederlandsch-Indië")* als artt. 56, 57, 59 en 62 meer onmiddellijk op het grondbezit betrekking hebben en dus later ter sprake zullen komen.

Het hoofddoel, waarmee ik deze bepalingen citeer, is, om uit het stellige recht te bewijzen dat de hoofdbron

voor het Javaansche grondrecht *minder is de Europeesche wetgeving dan de inlandsche dessaregeling,* die op hare door de wetgeving gewaarborgde autonomie berust, en dat de studie van het „Eindresumé", dat de gewoonten omtrent grondbezit beschrijft, zooals die vooral in 1868—'69 op geheel Java werden gehandhaafd, ons de kennis moet verschaffen, die wij uit het Regeeringsreglement en de andere Algemeene Wetten en Verordeningen voor Ned.-Indië vergeefs zouden willen putten. Een sterke centralisatie van het gewestelijk- en afdeelingsbestuur gaat op Java gepaard met doorgaande eerbiediging van plaatselijke gebruiken, en vandaar, dat die gebruiken minder eenvormig zijn dan men zou verwachten, als men slechts dacht aan den grooten invloed, dien het Europeesch gezag op bijna elk onderdeel van het Javaansche volksleven uitoefent.

Deze invloed speciaal op het dorpsbestuur wordt gesanktioneerd in Art. 71 R. R. alin. 2 door de woorden: „met „inachtneming der van den Goeverneur-Generaal of van het „gewestelijk gezag uitgegane verordeningen." Hieruit blijkt, dat de autonomie der dessa ondergeschikt is aan den wil van het bestuur, 't zij die zich in het voorschrijven van een algemeenen gedragsregel openbaart, 't zij die slechts een bepaalden maatregel gelast. Vandaar dan ook de voorstelling der inlanders, alsof er van een zelfstandige wil der dessa als zoodanig geen sprake kon zijn, welke bij het onderzoek van 1868—'69 aan den dag kwam, toen men op de in Soerabaja gedane vraag, of de Javaan zijne dessa gerechtigd achtte, regelingen omtrent haar eigen grondbezit te maken, eenmaal ten antwoord kreeg, *dat zij dat recht miste.* Deze meening van den inlander is in strijd met de letter van het Reg. Reglement, maar minder met de bestaande toestanden en zij vindt een soort van bevestiging in het K. B. van 12 April 1885 omtrent de konversie, welke deze in hoogste instantie van den wil van den resident afhankelijk maakt. Al moet dus de

autonomie der dessa in beperkten zin worden opgevat, rechtens berust het grondbezit binnen haar gebied voor een groot deel op haar eigen regelingen en zijn deze het, waarin de door 't R. R. genoemde „godsdienstige wetten, gebruiken „en volksinstellingen" haar voornaamste uitdrukking vinden. Wordt eenig voorschrift van den Islam feitelijk niet toegepast, (1) dan heeft het ook geen verbindende kracht. Dat het evenzoo gesteld is met de voorschriften van het oude niet Mohammedaansche bijgeloof der Javanen en in het algemeen met datgeen wat in tegenstelling met den Sarat tot den Adat gerekend wordt, volgt uit hetzelfde beginsel. Noch de Adat noch de Sarat zijn zelfstandige rechtsbronnen tegenover de dessaregeling, die beide op zijde kan zetten. Beide oefenen echter op die dessaregeling, evenals de verklaarde of ondersteld wil van het bestuur, een gewichtigen invloed uit. Vooral op den invloed door den laatsten faktor uitgeoefend, moet men den nadruk leggen, want voor Java geldt MAINE's opmerking volkomen, dat de wil van den Soeverein (op Java *Negara* of *Negoro* genoemd) gewoonterecht scheppen en vernietigen kan. De eerbied voor den Adat, als met het geestesleven der Javanen samengegroeid en soms onuitroeibaar gewoonterecht werd dan ook van oudsher meer *verkondigd* dan *feitelijk in acht genomen.*

Voor den wil van het Goevernement wijkt alles, en de slaafsche onderworpenheid daaraan mag niet worden voorbij gezien bij den rechtskundigen uitleg, te geven aan tal van antwoorden op de vragen van de onderzoekers van 1868—1869. „De wil der negoro geschiede" ziedaar de leus van den dessaman, vooral wanneer hij met een Europeaan of een zijner hoofden te doen heeft.

---

(1) Ik kan hier opmerken, dat uit het geheele Eindresumé blijkt, dat de voorschriften van den Islam b. v. omtrent erfrecht bij de bevolking weinig bekend en waar zij bekend zijn, weinig in tel zijn, zoodat zij dikwijls met opzet buiten toepassing gelaten worden.

Het spreekt echter van zelf, dat er te midden van alle bestuursmaatregelen nog ruimte overblijft voor de dessaregelingen, om zich plaatselijk zeer verschillend en in zekeren zin zelfstandig te ontwikkelen.

De hoofdfaktoren, die den inhoud van de dessaregeling omtrent grondbezit bepalen, kan ik als volgt opgeven:

I. De verklaarde of onderstelde wil van het Inlandsch of Europeesch Gezag (de negoro).

II. De eigen belangen van den landbouw.

III. De godsdienstige begrippen van den inlander, die van zijne rechtsbegrippen moeielijk zijn af te scheiden.

Thans de wijze, waarop zich de dessaregeling uit al die faktoren vormt, waarop m. a. w. het gewoonterecht der dessa's formeel ontstaat. Zij hangt samen met de staatsrechtelijke inrichting van het dessabestuur, dat, om de woorden der *Handleiding* van Prof. De Louter [1] over te nemen, „op geheel andere grondslagen rust," (nl. dan het bestuur der gewesten, afdeelingen en distrikten) *„en een democratisch element bevat, dat men op Java niet „zou verwachten."* Dit element bestaat in de *keuze van het dorpsbestuur* (doorgaans uit het hoofd en de „oudsten der dessa" bestaande) *door de ingezetenen,* welke slechts half vrije keuze door velen eene schepping van het Britsche tusschenbestuur wordt geacht. Het boven geciteerd art. 71 alin. 1 van het Regeerings-Reglement waarborgt haar als rechtsinstelling en zooals zij thans bestaat (althans volgens de verordeningen *heet* te bestaan) kan zij met die in de Engelsch-Indische *„aristocratic village communities"* worden vergeleken.

Immers het zwaartepunt van het dorpsbestuur ligt geheel in het dorpshoofd en deze kan evenzeer als vertegenwoordiger van het Goevernement tegenover de dessalieden als omgekeerd beschouwd worden. Ten bewijze diene een aanhaling uit de Inleiding op het Eerste Gedeelte

[1] Bladzijde 97.

van het Eindresumé, dat op bladz. 4 handelt over den aard van het grondbezit:

„Het recht van het Goevernement is voor den inlander „geen abstractum, maar belichaamd in den persoon van „zijn dessahoofd, waar dit namens het gezag handelend „optreedt, achter hem ziet hij het districtshoofd, daarachter „den regent, daarachter eindelijk den resident, voor hem „de hoogste uitdrukking van het gezag."

Het Javaansch dorpsbestuur gelijkt niettegenstaande zijn formeel demokratischen grondslag dan ook zeer weinig op de Markvergadering in middeleeuwsch Europa of de *„village council"* van de Engelsch-Indische *„democratic village communities."* Immers waar van gewichtige dessaregelingen sprake is, handelt òf *het dessahoofd alleen,* slechts in *overleg* met de „bestuursleden" òf de *gezamenlijke dessalieden* in gemeen overleg, en doorgaans treden de „bestuursleden" meer als getuigen dan als handelende partij op. De regeering heeft met hen dan ook niets te maken, en alle maatregelen, door haar gelast, devolveeren op het dessahoofd. „In officiëele stukken" zegt prof. De „Louter (Handleiding blz. 100), „wordt gesproken van *de „hoofden en oudsten der desa*, maar de eenige persoon, „waarmede de regeering rechtstreeks en veelvuldig in aan„raking komt, is het desahoofd, dat onder verschillende „namen (¹) in de verschillende deelen van het eiland tegen„over haar de desa vertegenwoordigt en onmiddelijk onder „het districts- of onderdistrictshoofd geplaatst, door tus„schenkomst van dezen alle hoogere bevelen ontvangt." (²)

De dessaregeling nu kan òf uitdrukkelijk door bepaalde afspraak, òf stilzwijgend door voortdurende toepassing eenig gebruik rechtsgeldigheid verschaffen. Een bepaalde

(¹) Vooral loerah en bekel.

(²) Uit de Nota over het dessabestuur op Java, gevoegd bij het Kolon. Verslag van 1876, bestaan de eigenlijke „oudsten" nog slechts hier en daar op West-Java, als raad van bijstand van het dessahoofd, in onderscheiding van de „bestuursleden," zijne handlangers (b e b a o e.)

vorm is daarvoor niet voorgeschreven. Doorgaans zal bij de gewone jaarlijksche bijeenkomst ten huize van het hoofd, waarop de regeling van bijna alle gemeentebelangen, de verdeeling van den bouwgrond, die van de heerendiensten en de landrente en dikwijls de beslissing van geschillen plaats heeft, eenig gebruik, oud of nieuw, als Adat erkend en gehandhaafd kunnen worden, maar tot deze gelegenheid beperkt zich dat feit niet, en bij overlijden, volksverloop, uitbreiding of inkrimping van dwangkultuur, aanleg van nieuwe sawah's enz., zal het zich evenzeer kunnen voordoen.

Op de vraag, welke den ambtenaren als 3de in Art. 4 van het goevernementsbesluit van 1867 voor hun onderzoek in de dessa's was opgelegd, luidende: „*Welke waar-„borgen heeft de inlander voor de handhaving dier rechten?*" (individueele of gemeentelijke op bouwgronden, erven, vischvijvers, nipabosschen en zoutpannen) m. a. w. *waarin is de sanktie van zijn grondrecht gelegen?* was het doorgaande antwoord, dat van de dessalieden verkregen werd: *In de onderlinge eerbiediging door de dessalieden* en de erkenning door het bestuur." (¹) Het laatste had vooral betrekking op de waarborging der grondrechten in het algemeen door het goevernementsbesluit van 1866, maar in de praktijk lag de rechtskracht van eenige gewoonte eenvoudig in haar getrouwe toepassing door het dessahoofd, tegen wiens beschikkingen men alleen in geval van ergerlijk ambtsmisbruik in verzet pleegde te komen.

Op dit punt komt dus de toestand der dessa met dien in de Vrije Mark en het Hindoedorp overeen, waar geschillen omtrent grondbezit ook meestal aan het oordeel van een hoofd, een raad der oudsten of in laatste instantie alle grondbezittende leden der gemeente werden onderworpen. Een billijke beslissing is doorgaans te verwachten, omdat in de kleine dessa's, die zelden meer dan 600 zielen

---

(¹) Zie omtrent deze punten het Eindresumé, Tweede Gedeelte, Algemeen Overzicht, § 48–50.

tellen, een ieder met de rechten en plichten zijner buren nauwkeurig bekend is, zooals tijdens het onderzoek van 1868—'69 bijna overal is verklaard.

Bemoeiing van het dorpsbestuur met de aangelegenheden van de dessalieden komt bij zeer vele gelegenheden te pas. Vandaar dat het verband tusschen alle instellingen van de dessa en het grondbezit zoo bizonder nauw is en zoo streng wordt gehandhaafd. De Adat is bij de gewone dessalieden beter bekend dan de inhoud van eenig wetboek bij onzen meest beschaafden stand, en dit verschijnsel is minder beschamend voor de Europeesche maatschappij dan het schijnt, omdat de Adat de dagelijksche levensregel is, waarnaar de Javaansche landbouwer zijn handelingen heeft in te richten, en een veel geringeren omvang heeft dan de Europeesche rechtsstelsels, daar hij over minder talrijke en ingewikkelde betrekkingen tusschen personen en zaken behoeft te heerschen.

Ik herhaal hier nogmaals MAINE's opmerking, dat de rechtskennis van den Oosterling hem minder zegt, wat *behoort te geschieden*, dan wat *altijd geschied is*, en vandaar zijne vasthoudendheid aan gebruiken, vooral bij den landbouw, eenvoudig omdat zij *oud*, niet omdat zij *goed* zijn.

De bron, waaruit de dessaregeling voortspruit, zijn dus de talrijke werkelijke of denkbeeldige behoeften van staat en maatschappij; haar waarborg is de getrouwe toepassing door het bestuur en de inwoners der dessa en de eerbiediging door het hooger gezag.

Het rechtsverband, waar binnen het grondbezit der dessa leeft, is in het algemeen derhalve het *Koloniaal Recht* onzer overzeesche bezittingen en in het bizonder de *eigen gebruiken der afzonderlijke dessa's*.

II. Ik kom thans tot het tweede en belangrijkste punt, dat in deze § ter sprake wordt gebracht, namelijk: *het karakter van het grondbezit*. Dat men hierover niet spreken kan zonder op de verschillende subjekten en objekten van

het grondrecht afzonderlijk het oog te slaan, spreekt wel van zelf en een goede onderscheiding daarvan is bepaald onmisbaar om de verwarringen te vermijden, waartoe de behandeling van het Javaansche grondbezit zoo spoedig aanleiding geeft. Ik moet het onderwerp dus weer splitsen en zal achtereenvolgens de grondrechten behandelen van

A. Den Staat, het Nederlandsche Goevernement;

B. De Gemeente, de Javaansche dessa;

C. De ingezetenen van de dessa.

en wel die, welke aan deze drie klassen van subjekten toekomen op:

I. *Woesten grond* (binnen en buiten het dorpsgebied).

II. *Bouwgrond*, onderscheiden in

a. Sawahs.

b. Tegals, tuinen en boomgaarden, en

III. *Erven*, met de zich daarop bevindende woningen en aanplantingen. (1)

A. I. Vóor de Agrarische Wet (2) en de daarmeê in verband staande verordeningen (3) was het recht van het Goevernement op woesten grond binnen den politiegrens der dessa een der meest twijfelachtige en onbepaalde, vooral in verband met de onbepaaldheid der rechten, op zoodanigen grond door de inlanders zelven uitgeoefend. De moeielijkheid lag vooreerst in de kwestie, of het territoir der dessa's, zooals dat ten behoeve der politie nauwkeurig was bepaalt, niet alleen grond*gebied*, maar ook grond*bezit* dier dessa's was, en vervolgens in de geringe kennis van ons

(1) De aard van het onderwerp leidt mij er echter toe, sommige rechten van deze verschillende subjekten gezamenlijk te behandelen; welke, zal uit het vervolg blijken.

(2) Wet van 9 April 1870, Stb. No. 71 ter aanvulling van art. 62, R. R.

(3) K. B. van 20 Juli 1870, (Ind. Stb. No. 117) K. B van 16 April 1872 (Ind. Stb. No. 118) K. B. van 3 December 1873 (Ind. Stb. 1874 No. 78), Indisch Besluit van 30 October 1871 (Ind. Stb. No. 163) Indisch Besluit van 27 December 1872 (Ind. Stb. No. 237a) aangevuld 25 December 1875 (Ind. Stb. No. 297) Indisch Besluit van 31 December 1872 (Ind. Stb. No. 237b) laatstelijk 't K. B, van 12 April 1885 (Stb. No.) en eenige anderen omtrent de buitenbezittingen.

bestuur omtrent het gebruik dat van onbebouwde gronden ten behoeve van veeteelt, houtkap enz. door de bevolking feitelijk gemaakt werd. Omtrent dit laatste punt werd in 1863 aan de hoofden van gewestelijk bestuur om inlichting verzocht en de uitkomsten van hunne rapporten worden door Prof. VETH in de volgende woorden saamgevat. ([1])

„In ieder gedeelte van Java, dat niet volstrekt onbe„woond is, en uit maagdelijk bosch bestaat, zijn ook over „de onbebouwde gronden grenzen getrokken, die aanwijzen, „welke gedeelten daarvan tot iedere dessa gerekend worden. *„Doch deze gronden worden, in verband met de rechten van „den Soeverein, in hoofdzaak slechts opgevat als bepalende de „grenzen der jurisdictie*, of van den omtrek, binnen welken „de dessa voor de handhaving der politie aansprakelijk is. *„Toch vinden wij, mijns inziens, de duidelijke sporen van „de gemeene mark der oude dorpsgenootschappen in het „gebruik, dat de dessabevolking maakt van de in den poli„tiekring gelegen weidegronden,* om er haar vee op te doen „grazen of gras te snijden, en van de met bosch en ruigte „begroeide gronden, om er hout, bamboe en andere „boschproducten in te zamelen. Dit gebruik is toch in „vele gevallen aan de dessabewoners voorbehouden *met „dien verstande, dat vreemdelingen, die op die gronden „willen weiden of hout kappen, verplicht zijn daartoe ver„gunning te vragen aan het dessabestuur, en een deel der „opbrengst of een geldelijke vergoeding aan de dessa, soms „ter verdeeling onder de ingezetenen uit te keeren.* Ook voor „ontginningen op zulke gronden moeten vreemdelingen in „vele streken verlof vragen en een kleine schadeloosstel„ling geven, hetzij in natura of in geld."

Deze resumtie van de uitkomsten van het onderzoek van 1863 komt met de resultaten van dat van 1868, voor zoover die in het Eindresumé omtrent dit punt te vinden zijn, grootendeels overeen.

([1]) „Java," Eerste Deel, pg. 662.

Tot op dien tijd en ook later blijkens de getuigenis van het Eindresumé werden de rechten der inlanders op woesten grond, ofschoon het Reg. Reglement reeds ze tegen inbreuk beschermde, zeer licht geteld, wanneer zij met de belangen van het Goevernement in strijd kwamen. En deze praktijk verkreeg in zekeren zin wettelijke bekrachtiging door art. 1 van het Kon. Besluit van 20 Juli 1872 ter uitvoering van de Agrarische Wet, 't welk aldus luidt: „Behoudens opvolging van de tweede en derde bepaling „der vermelde Wet (de Agr. Wet) *blijft het beginsel ge-„handhaafd, dat alle grond waarop niet door anderen recht „van eigendom wordt bewezen, domein van den Staat is.*" Hiermede was de vraag ten nadeele van de inlanders beslist, want dat de rechten, die zij op de bedoelde gronden uitoefenden, niet vielen binnen het begrip van eigendom, veel min bewijsbaren eigendom, spreekt wel van zelf.

Die algemeen theoretische vraag is dus sinds 1872 in eene praktische veranderd, en men zal ingeval van twijfel moeten uitmaken, of de inwoners van eenige gemeente op den betwisten grond recht van eigendom uitoefenen.

Ik herhaal hier de opmerking, die ik boven reeds maakte, dat in geval van twijfel, of op zeker onontgonnen gebied eene dessa of het Goevernement meer recht heeft, de eerste steeds gewoon is, voor het laatste te wijken. Het recht van beschikking door het Goevernement derhalve over woesten grond, niet tot eenige dessa behoorende, kan geacht worden, vast te staan.

A. II en III. Nog moeilijker en nog meer bestreden is de vraag, welke rechten het Goevernement heeft op de andere soorten van grond, *bouwgrond en erven*, die ik hier samen bespreken kan. Sedert het Regeerings-Reglement, de proklamatie van 1866, de Agrarische Wet en de daaruit voortgekomen verordeningen, laatstelijk het K. B. van 12 April 1885, is ook deze vraag meer van wetenschappelijk dan van praktisch belang. De omvang van de

wederkeerige rechten van bevolking en Goevernement is vrij nauwkeurig bepaald en de rechtskundige waardeering van die rechten hangt af van het oogpunt, waaruit men die feitelijke toestanden beschouwt. Moest men zich hierin neerleggen bij de verklaringen, door de Javanen zelf bij het regeeringsonderzoek afgelegd, dan zou het recht van het Goevernement, de negoro, verreweg het krachtigst en meestomvattend zijn.

Maar ik meen, dat men zich wel aan de door de inlanders opgegeven *feiten*, maar, niet aan hunne opvattingen omtrent die feiten te houden heeft.

Voorloopig bepaal ik mij hier tot het uitspreken van de meening, die ik beneden hoop te bewijzen, dat de Goevernementsrechten op bouwgrond en erven ook in de dessa *met gemeen bezit* (hetwelk blijkens het Eindresumé Tweede Gedeelte, Algemeen overzicht § 49 in 1868 door de heerendiensten beheerscht werd) een *bepaalden* inhoud hebben terwijl die der inlanders hoe dan ook uitgeoefend die *onbepaaldheid* bezitten, welke de eigenaardigheid van de *eigendomsbetrekking* uitmaakt.

Hiermee wordt niet gezegd, dat het recht eens aandeelhebbers in de gemeentesawah's op zijn aandeel, dat hij 't zij tijdelijk, 't zij voor zijn leven in gebruik heeft, *eigendom* moet heeten, maar slechts dat het zwaartepunt van de balans der Goevernements-rechten aan de eene en de rechten van de bevolking aan de andere zijde sterk naar de tweede overhelt.

Binnen de Javaansche dessa alzoo zijn m. i. de rechten van het Ned. Goevernement op bouwgronden en erven beperkt tot *a: het heffen van de belasting* I. *in geld* (landrente) *en* II. *in arbeid* (heerendiensten, dikwijls op den grond rustende, welke laatste vooral op het grondbezit in Midden-Java een zeer sterken invloed uitoefenen,) waarbij men voegen kan:

b: het recht van eventueële beschikking ten algemeenen nutte in den vorm van onteigening.

Want ofschoon de vorm der *„piagem's"*, de huurcedullen die jaarlijks aan het dessahoofd voor den aanslag der landrente worden uitgereikt, nog berust op het pachtstelsel, door RAFFLES als grondslag van alle grondbezit op Java gehandhaafd, is de verhouding van het Goevernement tot de landbouwers of tot het dorpshoofd niet meer die van grondheer tegenover pachters. De rechten van de gezamenlijke aandeelhebbers in de dessa met gemeen bezit op hun aandeelen worden door henzelven wel aangemerkt als: „vergoeding voor de heerendienstprestatie" omdat zij „koelies van het Goevernement" zijn, en de grond „aan het Goevernement behoort," maar hunne meeningen zijn geen rechtsbron tegenover de uitdrukkelijke bepalingen der koloniale wetgeving, die van „gronden tot de dessa's behoorende" en van „rechten der bevolking" op grond spreken, terwijl het Kon. Besluit van 12 April 1885 het recht der dessa tot regeling van haar grondbezit onder toezicht van het bestuur heeft bekrachtigd, en vooral zijn hun begrippen krachteloos tegenover de feiten.

De tegenwoordige toestand op Java betreffende het recht van den Soeverein op bouwgrond kan gevoegelijk met dien in Engeland worden vergeleken. Van oudsher is in beide landen het beginsel, dat de Soeverein is: eigenaar van allen grond, gehuldigd en in praktijk gebracht en ligt nog aan verschillende bestanddeelen der wetgeving stilzwijgend ten grondslag, maar heeft zijne grootste beteekenis door de macht der omstandigheden verloren. Beziet men die omstandigheden, dien feitelijken toestand door den bril dier oude en taaie theorie, dan komen zij daarmede nog in tal van opzichten overeen en het is daarom vooral moeielijk, een nieuw standpunt in te nemen, omdat het spraakgebruik der wetgeving steeds van het oude uitgaat. Toch bleek ons uit de schets van de ontwikkeling van de Engelschen *Manor*, dat de leenrechtelijke theorie van den eigendom des Konings op allen Engel-

schen grond tal van historische toestanden in een valsch licht heeft geplaatst en een onjuisten oorsprong toegedicht.

De vraag is nu, of ook op Midden-Java niet hetzelfde geschied is, en of men de verschijnselen van het daar vroeger en thans bestaande grondbezit niet op andere wijze verklaren kan dan uit het regeeringsbeginsel: lever mij arbeid en produkten, en ik laat u den grond. Het antwoord op die vraag zal ik trachten te geven bij de bespreking van *de rechten der bevolking* op bouwgrond en erven, welke mijn hoofdonderwerp uitmaken.

De onbetwiste en onbetwistbare rechten van het Goevernement bestaan hier dus in die, om belastingen te heffen, welke slechts in omvang, niet in rechtsgrond verschillen van de overeenkomstige rechten van elken Europeeschen Staat op de goederen en den arbeid zijner onderdanen, waarbij de laatsten echter sterk op den achtergrond treden.

Op woesten grond, die aan niemand anders toebehoort, *hebben de rechten van het Goevernement dus een onbepaalden*, op *bouwgrond en erven* in het bezit van enkele of vereenigde inlanders dus een *bepaalden* inhoud.

B. Ik kan nu overgaan tot de rechten van de tweede klasse van subjekten: de *gemeenten* (dessa's) en wel:

I. *Op woesten grond.* Als zelfstandig onderdeel van het Koloniaal Staatsorganisme erkend, heeft de dessa, het Javaansche dorp, een eigen rechtskundig bestaan. Als zoodanig wordt zij vertegenwoordigd door haar bestuur, als zoodanig heeft zij een eigen grondgebied, een eigen naam, een eigen bevolking en een eigen geschiedenis.

Hoofdonderscheid van hare beteekenis in de Javaansche maatschappij en die van de Mark in de Oud-Germaansche is dat haar zelfstandigheid en eenheid, zooals die thans bestaat, een *afgeleide*, geen *oorspronkelijke* is, niet slechts uit theoretisch, maar ook uit historisch oogpunt. Niet de dessa's gezamenlijk vormen het distrikt, de distrikten ge-

zamenlijk het regentschap en zoo voort, maar het regentschap is verdeeld in distrikten en elk dezer weer in dessa's. De politieke zelfstandigheid der dessa is haar sinds onze eeuw niet *gelaten*, maar *geschonken*. Men zou haar uit dit oogpunt dus het best vergelijken met die onvrije Marken, welke op den bodem van grondontginningen door een grondheer met behulp zijner lijfeigenen zijn gewassen, en waar alle zelfstandigheid tegenover den grondheer een uitvloeisel is van diens edelmoedigheid of zwakte. Tegenwoordig echter staat de zelfstandigheid, het *eigen rechtskundig bestaan* van de dessa (hoe dan ook ontstaan) vast. Zij kan een wil hebben, dien te kennen geven en in eenige regeling van haar aangelegenheden uitdrukken. Zij kan dus ook rechten op grond bezitten en handhaven, want zij is *rechtsbevoegd*.

Doet zij dit nu ook werkelijk? Bestaan er grondrechten, waarvan de dessa subjekt is? Of komen alle grondrechten op Java 'tzij aan het Goevernement, 'tzij aan afzonderlijke of vereenigde dessalieden toe?

Een vraag, die gemakkelijker te beantwoorden schijnt, dan zij dat is, en ik begin met de behandeling van de rechten op woesten grond, waarbij men slechts te kiezen heeft tusschen het Goevernement en de dessa als rechthebbende. Een onmiddelijke beantwoording van de vragen 10: („Welke rechten meent de bevolking te hebben op „woeste gronden?") en 11: („Hoever strekken de woeste „gronden zich uit, op het gebruik waarvan bepaalde „dessa's meenen recht te hebben?"), die bij het onderzoek van 1868—'69 waren voorgeschreven, is in de twee verschenen Gedeelten van het Eindresumé niet te vinden; dergelijke vragen waren reeds in 1863 gesteld aan de gewestelijke besturen, die daarop uitvoerig antwoordden in rapporten in het Kol. Verslag van 1867 opgenomen, welke van groote plaatselijke verscheidenheid getuigden; de daarin vermelde feiten werden slechts gedeeltelijk be-

vestigd door de beantwoording bij het regeerings-onderzoek van de vraag, hoe *ontginning* van woesten grond plaats had, waarin immers lag opgesloten de vraag, welke rechten de dessa, die bij monde van haar hoofd soms vergunning tot die ontginning geven moest, op den te ontginnen grond meende te bezitten.

Waar woeste grond buiten het gebied eeniger bepaalde dessa is gelegen, bezit zij of haar bevolking, zooals boven gezegd is, daarop geen recht hoegenaamd en ligt de grond ter beschikking van den eerstkomende, die sinds de Kol. Ordonn. van 1874 (Ind. Stb. No. 79) op de ontginning van woeste gronden *buiten het dessagebied* een bepaalde gedragslijn te volgen heeft bij de ontginning. (1)

Er zijn evenwel ook woeste gronden, die wèl binnen het dessagebied gelegen zijn. Vóór de Kolon. Ordonnantie van 1874 was reeds tot ontginning van *zoodanige* gronden en zelfs tot hun gebruik *verplichte vergunning* van het hoofd der betrokken dessa de regel. (2) Er bestond veel

---

(1) „Daartoe is" (zegt Prof. DE LOUTER, Handleiding pg. 374) „op straf van „tenarbeidstelling aan de publieke werken, eene vergunning noodig die verleend „wordt door het gewestelijk bestuur, wanneer de aanvraag meer dan 10 bouws „bevat, of wanneer de grond met djati- of wild hout, bamboe of nipah begroeid „is; door het plaatselijk bestuur, wanneer de aangevraagde grond van 5--10 bouws „bedraagt, of wanneer hij niet aan de dessavelden grenst; door het districtshoofd „in alle andere gevallen: bij weigering van districtshoofd of plaatselijk bestuur is „beroep op het gewestelijk bestuur, bij weigering van dit laatste is beroep op „den directeur toegelaten." Het dessahoofd, waar dit de vergunning geeft, treedt hier dus op als vertegenwoordiger van het Goevernement, niet als die van de dessa. Immers de geheele regeling strekt volgens Prof. DE LOUTER „om het beginsel van Staatseigendom te handhaven."

In 1882 werden volgens 't Kol. verslag van 1883 de volgende vergunningen tot ontginning verleend: Gezamenlijk in alle residentiën op Java 11,528, betrekking hebbende op eene uitgestrektheid van 11000 bouws, dus $^{477}/_{500}$ bouw gemiddeld voor elke ontginning. In 1881 waren 14,164 vergunningen voor 12,823 bouws, gemiddeld dus voor elke ontginning $^{452}/_{500}$, en in 1880 23,866 voor 18,825 bouws gemiddeld dus $^{394}/_{500}$ bouw gegeven. Dit wijst niet op een groote uitgestrektheid van woesten grond, die gemakkelijk te ontginnen is; sinds 1880 immers is de uitgestrektheid der ontginningen belangrijk verminderd.

(2) Volgens de Ord. moet van het distriktshoofd of hoogere autoriteiten vergunning gevraagd worden.

plaatselijk verschil omtrent deze vergunning tot ontginning aan lieden van de dessa, maar voor „buitenmenschen" was zij met zeer weinige uitzonderingen *altijd vereischt.* De dessa als zoodanig handhaaft dus zeker recht op die woeste gronden. Zij zijn naarmate van de verschillende terreinen waarop zij voorkomen, als: begroeide of onbegroeide bergen, onvruchtbare rotsvlakten, moerasgronden (rawa's) enz., beter of slechter in het bereik der dessalieden en daardoor meer of minder in het dessagebied opgenomen, maar gewoonlijk kent men de grenzen van dat gebied met groote nauwkeurigheid. Het gevoel van recht op die gronden spreekt zich uit in de vordering, dat iemand, inlander of Europeaan, die van grond of daarop staande gewassen gebruik wil maken, aan het dessahoofd daarvoor eene schadeloosstelling geve, voorts in de verplichting tot het vragen van vergunning, die aan buitenmenschen zeer dikwijls geweigerd wordt, eindelijk in het gemeenschappelijk gebruik „als gemeene weide „of anderszins" door de dessalieden. Voor eene beschikking door het Goevernement wijkt dat gevoel van recht zeer gemakkelijk, maar tegenover andere dessa's en hun bewoners is het zeer levendig. Dit is evenzeer in Hindostan 't geval blijkens CAMPBELL's en MAINE's eenstemmige getuigenis. Men kan de dessa in haar geheel als subjekt van het door Wet noch gewoonte bepaald omschreven recht op den woesten grond binnen haar gebied aanmerken. Immers in onderscheiding van de rechten op bouwgronden en erven behoort dit niet aan een bepaalde klasse van inwoners in de dessa, maar aan allen gezamenlijk. Voor de afzonderlijke dessalieden is de inhoud van hun recht op de vruchten van dien woesten grond zelden bepaald; dit hangt natuurlijk van de meerdere of mindere uitgestrektheid van het onontgonnen terrein af; in elk geval is die inhoud niet afhankelijk van het bezit van bouwgronden of erven in de dessa, en evenmin

van de afstamming uit eenige bepaalde familie. Het eenige vereischte is, dat men in de dessa wone gedurende zekeren tijd, die ook vereischt wordt voor aanspraak op een aandeel in de bouwgronden en erven, en een ieder, die niet aan dit vereischte voldoet, zal bij het gebruik van den woesten grond der dessa schadeloosstelling moeten geven. Van bepaald tot weidevelden bestemden grond wordt in het Eindresumé niet gesproken.

In die mate, waarin de Europeesche Marken ze bezaten, komen op Java weiden dan ook niet voor, omdat de veeteelt daar geen bron van bestaan is. Voor zoover de weidegrond dus niet onder de rubriek van bouwgrond of erven valt, kan men de dessa als rechthebbende beschouwen.

Dat het hoofd van zijn hoedanigheid als vertegenwoordiger der dessa naar buiten wel eens misbruik maakt, om de schadeloosstellingen, die haar in haar geheel toekomen, zelf op te steken, deelen de gewestelijke rapporten van 1863 mede, maar bevestigt meer mijn meening dan dat het die weerspreekt.

Voordat ik tot de behandeling van het overig grondrecht der dessa overga, een enkel woord over de wijze waarop het gebied eener dessa voor de verschillende doeleinden van bewoning en bebouwing doorgaans wordt gebruikt.

Evenals in de Germaansche dorpen worden de huizen en erven rondom door de bouwgronden ingesloten. Ziet men van uit de hoogte op de dessa neêr, dan is er van huizen of woningen geen spoor te ontdekken; de kruinen van de opgaande boomen, (meestal vooral kokospalmen of bamboestruiken) waarmee de erven beplant zijn, onttrekken de lage daken van de houten of bamboezen woningen volkomen aan het oog; slechts aan de in geregelde vakken verdeelde, bedijkte en waarschijnlijk ook beplante sawah's, die zelden of nooit ontbreken, is het te bemerken, dat de streek niet onbewoond is, want zeer veel beweging ziet men evenmin. Handelsdrukte is

in het binnenland van Java iets ongewoons, en hoogstens bespeurt men hier en daar een landbouwer op den rug van zijn karbouw, een enkel Europeesch rijtuig of inlandsch vrachtkar, die door de golving van het terrein en de overal verspreide boschjes spoedig weer verdwijnen.

„Een woud van palmen en andere vruchtboomen, in „groepen verdeeld en als het ware een eiland vormende te „midden der zee van sawah's, die het omgeeft, — ziedaar „het tooneel dat een Javaansch dorp op een afstand aan „de blikken van den beschouwer biedt," zegt Prof. VETH. (1) De algemeene inrichting van de dessa komt zoo met de in mijn Eerste Hoofdstuk geschetste van het Germaansche dorp overeen. Ook hier is de eigenlijke kom van het dorp door een heg afgesloten; doorgaans van dicht aaneengesloten bamboeboschjes, waardoor slechts enkele openingen naar het eigenlijke dorp voeren. Prof. VETH spreekt van een „dorpsbosch" en bedoelt daarmeê hetzelfde wat het Eindresumé gewoonlijk „de beplantingen van het erf" noemt. Onder de kokospalmen, bamboestruiken, kapas- (katoen)boomen, pisangs en andere vruchtboomen, waarmeê het op zijn beurt „ompaggerde" erf beplant is, ligt de woning van den landbouwer half verscholen, door prof. VETH beschreven als „een kleine vensterlooze hut, „die de bewoner zelf geheel van bamboe vervaardigd en „met alang-gras of atap (waarvoor men doorgaans de „bladeren van den nipa- of van den kiraipalm bezigt) „gedekt heeft." (2) Op Midden-Java staat deze woning doorgaans zonder palen onmiddellijk op den grond. Ze heeft geen andere opening dan de deur en krijgt dus weinig licht, maar dat hindert den bewoner weinig, die zijn huis voornamelijk gebruikt om er in te eten en te slapen, daar hij al zijn werkzaamheden in de open lucht verricht. Het dak springt eenigszins vooruit en zelden

(1) „Java," Dl. I, blz. 568.

(2) T. a. p. blz. 592.

ontbreekt een eenvoudig op palen rustend afdak, waaronder die huiselijke bezigheden plaats hebben, die niet onder den blooten hemel kunnen geschieden.

Voorts bezit de eenigszins welgestelde Javaan nog doorgaans een bijgebouwtje, dat tot keuken dient, een of meer schuren (loemboengs) tot berging van den padi-oogst, evenals het huis voornamelijk uit bamboe vervaardigd, en een „kraal" voor de buffels of runderen, door Prof. VETH kortelijk geschetst als „een met balken omgeven modderpoel." (1)

De dorpen zijn vrij uitgestrekt. (2) In evenredigheid tot de bouwgronden is de grootte der erven vrij onbeteekenend. De opbrengst der erven levert echter, volgens het Eindresumé (3) „een dikwerf hoog noodig toevoegsel voor „het onderhoud van het gezin bij de opbrengst der bouw- „gronden." Toch is de waarde der erven in vergelijking met die der sawahs gering. Het bezit van een erf is voor den landbouwer nog van andere beteekenis dan voor zijn levensonderhoud, want het verschaft hem een zekeren stand en zeker aanzien in het dorp. Het gevoel van recht op de erven is op Midden-Java sterker dan dat op bouwgronden, maar hangt toch ook met dienstplichtigheid samen, vooral betreffende de gemeentediensten. Hierover nader.

Wat de bouwgronden betreft, de natte rijstvelden liggen doorgaans rondom de kom van het dorp, terwijl evenals in het Germaansche dorp de slechts half of volstrekt niet ontgonnen gronden zich meer daaromheen uitstrekken. (4)

---

(1) T. a. p. blz. 597.

(2) Prof. VETH geeft als middellijn van het gebied van sommige dorpen met hun „dorpsbosch" drie palen, 1 uur gaans.

(3) Eerste Gedeelte, Inleiding, blz. 72.

(4) In de bergstreken zullen op dezen regel wel uitzonderingen bestaan en zal soms een eigenlijke kom van het dorp wegens afwezigheid van een voldoende uitgestrektheid vlakken grond ontbreken, maar de hier gegeven schets die zich nauw bij de beschrijving van Prof. VETH en van het Eindresumé aansluit, beantwoordt zooveel mogelijk aan de algemeene trekken van elke Javaansche dessa.

Vooreerst nu: B. III: de rechten van de dessa als zoodanig op: *Erven.*

„Op eenige uitzonderingen na is de algemeene rechts-„toestand der woonerven wat de gewesten betreft, waarover „zich het onderzoek heeft uitgestrekt die van erfelijk indivi-„dueel bezit" zegt het Eindresumé, (1) en somt in een noot op dezelfde bladzijde de dessa's op, die op dezen regel uitzonderingen maken, welke voor geheel Midden-Java slechts 15 in getal, dus volkomen onbeteekenend zijn. Nu zijn het niet voornamelijk de „erven in gemeen bezit" (waarover Titel II handelt) welker rechtstoestand ik bespreken wil, want zij komen verreweg het meest in Bantam d.i. op West-Java, voor. Immers ook op de „erfelijk individueel" bezeten erven, oefent de gemeenschap der dessa rechten uit, die, hoofdzakelijk in dezen Titel en ook in de Inleiding van het Eerste Gedeelte Eindresumé worden behandeld.

De gewone opvatting, door de ondervraagde inlanders bij het onderzoek in 1868 te kennen gegeven, dat de eigenlijke grond aan den soeverein behoort en slechts hetgeen er op gebouwd of geplant is aan den bezitter, werd even goed als op bouwgrond ook op erven toegepast. „Van erven in erfelijk individueel bezit, die verkocht „waren (zegt het Eindresumé Eerste Gedeelte Inleiding „Blz. 4) verklaarde men, dat het eigenlijk de aanplantingen „waren, die men had verkocht," en iets verder deelt het een inlandsch denkbeeld mede: „alle grond behoort aan „de negara, wij noemen hem maar onzen grond, omdat „het anders te lastig zou zijn, om uit te drukken" en op blz. 5: „wanneer hij (het dessahoofd) om een nieuw erf „te vormen, stukken afneemt van de bestaande erven „(gelijk op Midden-Java veelvuldig voorkomt) dan handelt „hij: . . . . . . namens het gezag."

---

(1) Eerste Ged., Tweede Deel, Eerste Hoofdstuk Titel I § 1, blz. 141. Zie over dit punt ook Titel II van dit Deel, dat met den eersten Titel de hoofdbron van het nu volgende uitmaakt.

Maar met deze opvattingen heb ik hier niet te maken, omdat ik I⁰ de door de inlanders opgegeven *feiten* en gehandhaafde *gebruiken* meer gezag toeken dan hunne *meeningen* en II⁰ er hier in geen geval van een zelfstandig recht der *dessa* sprake is, omdat het dorpshoofd „handelt namens „*het gezag*" wanneer hij in het genoemde geval over erven beschikt, en dus niet als vertegenwoordiger der dessa, maar als die van het Goevernement tegenover de dorpelingen optreedt.

In de Germaansche Mark waren Huis en Erf de eerste voorwerpen van bizonderen eigendom. Op Midden-Java, waar de bouwgronden in den regel in gemeen bezit zijn, bevinden zich de erven in „erfelijk individueel bezit." Kan er dan hier zelfs maar van rechten der gemeente *sprake* zijn?

Het eerste, waarop ik hier wijzen moet, is, dat het bezit van alle erven in vele dessa's beschouwd wordt aan de gemeente toe te komen. Ik citeer hier de volgende op Midden-Java afgelegde verklaringen: (1)

In dessa 22 van Banjoemas: „Ieder heeft zijn eigen erf, „waarop hij alleen recht heeft, en dat door vaste grenzen „bepaald is. *De grond echter behoort aan de dessa.* Eigenlijk „behoort bij overlijden het erf aan de dessa te vervallen, „doch de adat brengt mede dat het op de kinderen over- „gaat"; in dessa 13 van *Bagelen: „de grond behoort aan „de dessa;* wij hebben ieder daarvan een gedeelte tot erf"; in de dessa's 35, 36, 38 en 48 van *Kediri: „de grond „der dessa behoort aan de gezamenlijke dessabewoners;* in dessa 47 derzelfde residentie: *„de grond der erven be- „hoort aan de gezamenlijke dienstplichtige ingezetenen."*

De Inleiding op het Eerste Gedeelte van het Eindresumé zegt dan ook op blz. 7: „Elders" (n.l. behalve in het regentschap Poerworedjo in Bagelen en eenige dessa's in Japara en Rembang) „werd algemeen verklaard, dat alle „erven waren in erfelijk individueel bezit, niettegenstaande

(1) Eindres. blz. 142. Noot.

„het veelvuldig voorkwam, dat erven die geabandonneerd „waren door personen die de dessa heimelijk verlieten, „door het dessahoofd waren afgestaan. Dat er niettemin „geen onderscheiding met betrekking tot den aard van het „bezit werd gemaakt, kan daaruit verklaard worden, *dat „het erfbezit op midden Java geheel beheerscht wordt door „de dessaregelingen ten opzigte van de dienstplichtigheid, „waardoor het steeds is een voorwaardelijk bezit.* Het erf, „evenals het aandeel in de sawah's in gemeen bezit, „gaat alleen over op den zoon of schoonzoon als hij den „vader of schoonvader als dienstplichtige vervangt. Een „aantal verklaringen geven hiervan getuigenis, het sterkst „die, welke in eenige dessa's in Soerabaja zijn afgelegd, „alwaar van het erf gezegd is dat het „ „niet tot den „ „boedel behoort, maar het erfdeel is van hem, die den „ „overledene als dienstplichtige vervangt,"" volkomen „als het sawahaandeel in gemeen bezit. De omschrij- „vingen van het bezit der erven, welke in Semarang en „Kediri in vele dessa's gegeven zijn, *waar de grond gezegd „werd aan de dessa of de gesamenlijke dienstplichtigen „te behooren, hoewel op de rechten erfelijke en individueele „rechten werden uitgeoefend,* (Zie § 2 van het II^de^ Deel „1ste titel) zijn als de juiste uitdrukking te beschouwen „van de aldaar bestaande toestanden. Ook beschikt in „midden Java, gelijk hierboven gemeld is, het dessahoofd „over gedeelten van erven ter vorming van nieuwe."

Deze opvattingen zijn hoogst natuurlijk; binnen de gewone omheining van bamboeboschjes ligt doorgaans sinds eeuwen de kom van het dorp in onveranderde gedaante; zelden of nooit gaat men er toe over, de erven in bouwgronden te herscheppen; het „dorpsbosch" is onafscheidelijk aan den naam en de geschiedenis der dessa verbonden en een zeker gevoel van gemeenschappelijk recht op dat terrein is daarvan het gevolg. Maar dat gevoel heeft ook praktische beteekenis en daarop is het dat ik vooral moet

wijzen. Vooreerst moet men bijna overal ingezetene der dessa zijn, om een erf op haar terrein te kunnen bezitten, het dessahoofd zal *namens de gemeente* het tegendeel beletten ([1]) en dit berust op zeker toezicht der gemeente op de bewoning van erven binnen haar gebied, niet op den eisch, dat men in de dessa geboren zij of uit een harer oude families afstamme, zooals in Oud-Germanië en later in vele Marken noodig was om Huis en Erf te kunnen bezitten. — Voorts staat het erfbezit ook met de dienstplichtigheid in verband, die zooals bekend is, dessa'sgewijze aan de bevolking wordt opgelegd en eerst binnen de dessa zelve individueel verdeeld: „Wat de dienstplichtigheid betreft, de bezitters van „erven zijn *als zoodanig* veelal alleen tot gemeente- „dienst, en slechts in enkele gevallen tot eenige lichte „heerendiensten gehouden — en dan nog alleen als zij „werkbare mannen zijn" in deze woorden schetst het Eindresumé, Eerste Ged. blz. 144, kortelijk het verband tusschen erfbezit en heerendienst. ([2]) Diensten ten behoeve der Gemeente, waartoe behooren de aanbouw en het onderhoud van de woning en de bebouwing der rijstvelden van het dessahoofd, het onderhoud der gemeentewegen, enz., zijn dus gewoonlijk aan het erfbezit vastgeknoopt. De niet voldoening aan de beide thans genoemde vereischten, heeft een ontzetting van het erf, door het hoofd (waarschijnlijk doorgaans ter gelegenheid van de jaarlijksche bijeenkomst ten zijnen huize) ten gevolge. Maar nog op andere punten komt de erfbezitter als zoodanig met het dessahoofd als vertegenwoordiger der gemeente in aanraking. Dikwijls mag men niet meer als één erf bezitten; verkrijgt men er dus meer door erfop-

([1]) „Het verkrijgen van erven door personen, niet in de dessa woonachtig, is dan ook bijna overal uitgesloten" zegt het Eindresumé Tweede Ged. bladz. 144.

([2]) Zooals dat in 1868 bestond. Sedert dien tijd is het verband tusschen erfbezit en Goevernements-heerendiensten weer nauwer geworden. Vgl. de Statistiek op blz. 79.

volging (die in het algemeen op erven toepasselijk is) dan vervalt een dier erven aan de gemeente en komt als verlaten erf ter beschikking van het dessahoofd. (1) De overgang bij erfopvolging zelf regelt zich naar het belang der gemeente, ómdat doorgaans hij, die den overledene als dienstplichtige opvolgt, het bezit van het nagelaten erf ontvangt. In alle gevallen waarin het erf „onbeheerd raakt" en dus ter beschikking van het dessahoofd komt, (waartoe ook behoort het geval, dat iemand, die meer als één erf heeft, er een verwaarloost, (2) komt naast het belang van de familie des vroeger rechthebbenden dat der geheele dessa zeer in aanmerking bij de toedeeling aan een nieuwen bezitter. „Wordt een erf onbeheerd, (zegt het Eindresumé, Eerste Ged. blz. 160) „dan hebben „in eenige dessa's de naaste verwanten, die in de dessa „woonachtig zijn, de voorkeur. Overigens komen, gelijk „hierboven reeds vermeld is, nieuwelingen en jonggehuwden „en in het algemeen ingezetenen van de dessa, die nog „geen erf hebben, in aanmerking, voor zoover zij aan de „vereischten voldoen." Twee strijdige beginselen bepalen dus in de dessa het erfbezit. De erfopvolging berust op afstamming, gevoel van nauwen familieband, terwijl de groote mate van invloed, door de gemeente en het bestuur bij monde van het dessahoofd op dit bezit uitgeoefend, integendeel berust op de eenheid der dessa als territoir, deel van den Staat, die alleen met *ingezetenen* en niet met van oudsher op haar gebied gevestigde *burgers* te maken heeft. De verklaringen van inlanders, die ik boven aanhaalde, berusten op het denkbeeld, dat het dorp, *als territoriale eenheid,* zeker hoogheidsrecht op haar gebied heeft, niet als *stamgenootschap.* Dat deze toestand vroeger anders geweest is, blijkt naast den grooten invloed van de erf-

(1) Eindresumé, Eerste Gedeelte, blz. 145.

(2) Eindresumé, Eerste Gedeelte, blz. 160.

opvolging ook nog uit het standenonderscheid, dat in vele dessa's voorkomt. De priaji's, hetzij men ze al of niet als een soort van inheemsche aristokratie beschouwt, komen volgens prof. VETH in bijna elke dessa voor en tot hen zullen wel meestal de van ouder tot ouder in de dessa woonachtige familiën behooren. Maar al staan zij, en de anderen, wier familie sinds lang in de dessa woonden, slechts noode deelen van hun grond aan nieuwkomenden af, ze worden daartoe op den duur toch genoodzaakt. Evenals in de Onvrije Mark verzwakt het gevoel van gemeenschappelijke afstamming der dorpsgenooten hoe langer hoe meer door de toename van bevolking en de daaruit voortgekomen verhuizingen van de eene naar de andere dessa. Verzwaring van de verplichte diensten, hier vooral de gemeentediensten, leidt er toe, toename van het aantal ingezetenen wenschelijk te maken en zoo is de invloed van de bestuursmaatregelen ook op den adat omtrent erfbezit gewichtig. Daar de eigenlijke heerendiensten, de zgn. Goevernements-heerendiensten, en de kultuurdiensten minder invloed op het erfbezit hebben uitgeoefend dan op het sawahbezit, is de dienstplicht niet in even sterke mate regelaar van het erfbezit als van het overig grondbezit, en is hun rechtstoestand, zooals hun aard meebrengt, die van erfelijk individuëel bezit. Op de distriktshoofdplaatsen vindt men reeds erven in bizondere eigendom.

Uit het voorgaande blijkt, dat met uitzondering van de streken (op Midden-Java zeer onbeteekenend) waar de erven in het bezit der dessa's zijn, (1) de rechten der dessa op de erven der bevolking het karakter dragen van uitzondering, en den vorm aannemen van beschikking door het dessahoofd (in twijfelachtige gevallen geven de gezamenlijke dessalieden hun gevoelen te kennen) krachtens toezicht der gemeente op richtige bewoning en nakoming

(1) Zie Titel II van dit Deel Eindresumé.

van de op het erf rustende verplichtingen. De onbepaaldheid van recht is dus aan den kant der afzonderlijke erfbezitters, terwijl de beschikking door het dessahoofd slechts in, althans in soort, bepaalde gevallen te pas komt.

Zoo is mijn uitkomst strijdig met de boven aangehaalde verklaringen van inlanders in Banjoemas, Bagelen, Semarang en Kediri, omdat ik het recht op erven in eerste instantie vooral aan de *ingezetenen* acht toe te komen.

Thans zouden de rechten van de dessa op de *bouwgronden* en haar gebied aan de orde komen. Dit punt wensch ik echter te vereenigen met de rechten *van de ingezetenen* op die bouwgronden. Een gescheiden bespreking van die beide onderwerpen (B en C. II), die eenvoudig „deux côtés de la mênie question'' zijn, zou òf tot nuttelooze herhaling òf tot verwarring leiden, en ik kan mij hier op het voorbeeld van het geheele Eindresumé beroepen, dat in zijn beide thans verschenen gedeelten slechts in 't algemeen de „rechten der bevolking'' op de verschillende soorten van gronden behandelt.

De rechten van de afzonderlijke landbouwers op *woeste gronden* (C. I) lossen zich in die van hunne dessa op en verdienen dus geen afzonderlijke behandeling, welke 't boven gezegde eenvoudig zou moeten herhalen. In dit opzicht bestaat er dus een groot verschil tusschen den toestand op Java en dien in de Europeesche Mark, waar vooral tijdens hare onvrijheid de rechten der gemeentenaren op Woud, Weide en Veld vrij nauwkeurig bepaald waren.

Voortaan sluit ik mij dus nauwer bij de wijze van behandeling der stof door het Eindresumé aan en begin met de bespreking van de grondrechten, door de Midden-Javaansche dessa *en hare bevolking* (hoofden, bestuursleden en landbouwers) uitgeoefend op:

a. Sawah's. (1) In de residentiën, die ik in het begin van deze § heb opgesomd, en gemakshalve Midden-Java genoemd heb, werd (volgens § 1 van den aangehaalden titel Eindr. Eerste Ged. blz. 59) *„het gemeen bezit van sawah's algemeen aangetroffen.*" Daar de mededeelingen van het Eindresumé de bron zijn, waaruit ik mijn meening omtrent *den aard van dat gemeen bezit* hoofdzakelijk geput heb, begin ik met de aanhaling van de plaatsen, waarmee ik die meening hoop te staven.

„In den regel (zegt § 2 van denzelfden titel) vond men „de sawah's, tot eene dessa behoorende, in het gemeen „bezit van alle aandeelhebbers." (2) „De sawah's" (zegt „§ 4 van denzelfden titel) zijn in individueel gebruik bij „de gezamenlijke aandeelhebbers, te weten: *het hoofd en de leden des bestuurs, voor zoover die geen vaste ambtsvelden „hebben. (Zie titel III) en allen, die in de dessa tot den stand „der dienstplichtigen worden gerekend.*

„In zeer vele dessa's hebben de gezamenlijke aandeel- „hebbers te beslissen over het al of niet toelaten van „nieuwelingen. Elders geschiedt dit door het dessahoofd, „dat hoogstens kennis geeft aan de aandeelhebbers van de „toelating. *In beide gevallen zijn de vereischten, om als dienst- „plichtig aandeelhebber toegelaten te worden, in de eerste „plaats, dat men in staat en bereid is, de heeren- en cultuur- „diensten te praesteeren, en voorts, dat men gehuwd is en „bezitter van een erf en een woning.*" (3)

Op het laatste vereischte bestaan uitzonderingen en

„Het is vooral (zegt § 4 wat verder) *om der wille der „cultuurdiensten, dat in vele dessa's de toelating van aandeel- „hebbers gemakkelijk is gemaakt.*" (4)

---

(1) Vgl. hierover vooral Eindresumé Eerste Gedeelte. Inleiding en Deel I. Hoofdstuk I. Titel II en III, en Tweede Gedeelte Algemeen Overzicht § § 48-60, Overigens het geheele Eindresumé passim.

(2) T. a. p. bladz. 59.

(3) T. a. p. bladz. 60—61.

(4) T. a. p. bladz. 63.

„Blijkt uit het voorafgaande (zegt § 5 verder), dat men „in zeer vele dessa's zonder het bezit van een erf aandeel-„hebber in de sawah's worden kan, gelijk in zeer vele „dessa's vooral in Madioen en Kediri uitdrukkelijk is ver-„klaard, *zijn zij, die een erf bezitten, verplicht om een aandeel „te nemen.*

„Zelfs is in een groot aantal dessa's van Kediri en in „eenige van Soerabaja de verklaring afgelegd, *dat ieder „ingezetene die in staat is, om dienst te praesteeren, daartoe „verplicht is, en dientengevolge aandeelhebber wordt.*

„*In het algemeen is het aandeel in de sawah's in gemeen „bezit aan te merken als de vergoeding voor dienst-„praestatie.*" (1)

„De aandeelhebbers (zegt § 8 verder) in de sawah's in „gemeen bezit *hebben hunne aandeelen tijdelijk in gebruik.* „Omtrent den duur van dat gebruik bestaat verschil tusschen „de meer Westelijk en de Oostelijk gelegen residentiën, „waar gemeen bezit van sawah's gevonden wordt." (2) „In „Cheribon, Tegal, Banjoemas, Pekalongan en Bagelen „(zegt § 9 verder) het grootste gedeelte van Semarang en „Kedoe *worden de aandeelen in de gemeene sawah's zooveel „mogelijk voortdurend door dezelfde aandeelhebbers bewerkt.*" Dan volgen eenige uitzonderingen op dezen regel in de genoemde en in de andere residentien waar gemeen bezit heerscht. (3) „In de overige desa's met gemeen bezit „(vervolgt § 10) in Japara, Rembang, Madioen, Kediri, „Soerabaja en Pasoeroean, *heeft in den regel jaarlijks „nieuwe verdeeling met verwisseling van bebouwers plaats.*" (4) Dan volgen weer eenige afwijkingen „*Ten aanzien van de „laatste*" (hiermeê worden de gewone aandeelhebbers

---

(1) T. a. p. blz. 63-64.

(2) T. a. p. blz. 66.

(3) T. a. p. blz. 68.

(4) T. a. p. blz. 68.

„bedoeld, vervolgt § 12 alin. 2) *„geldt de regel, dat bij „gelijke dienstpraestatie, ook de aandeelen gelijk zijn.*" [1] „In verscheidene desa's, (zegt § 14 verder) wordt rekening „gehouden met de middelen, waarover elk der aandeel-„hebbers voor de bewerking kan beschikken, zoodat hij, „die meer middelen heeft, ook een grooter aandeel bekomt, „zonder dat blijkt, of zulks met een evenredig verschil in „dienstpraestatie gepaard gaat." [2] „Overal elders (zegt § 15 „verder) wordt er naar gestreefd, *om de aandeelen voor alle „deelhebbers zooveel mogelijk gelijk te doen zijn in produc-„tiviteit.* Bij vermeerdering van het getal aandeelhebbers in „die desa's, waar nieuwe aandeelen tusschen de oude „worden ingeschoven, worden daartoe stukken afgenomen „van de grootste en beste stukken.

„In desa's, waar jaarlijks verwisseling van bebouwers „plaats heeft, geschiedt die, hetzij bij toewijzing van het „desahoofd of desabestuur, hetzij bij schikking onderling, „hetzij bij keuze volgens vaste volgorde, zoo, dat ieder op „zijne beurt een aandeel in de betere en in de minder goede „gronden bekomt." [3]

„Aan hen, (zegt § 18 verder) die opgehouden hebben „dienstplichtige of volle dienst praesteerende aandeel-„hebbers te zijn, worden in vele desa's meestal kleinere „aandeelen gegeven." [4]

„Omtrent de wijze" (zegt § 20) „waarop de aandeelhebbers „het gebruik van hun aandeel bekomen, bestaan de volgende „regelen. In desa's waar de afbakening en toewijzing der „nieuwe aandeelen geschiedt met inkrimping der oude, heeft „deze handeling plaats òf door het desahoofd in persoon „òf door daartoe door hem aangewezen leden van het „desabestuur, die beslissen welke aandeelen als de grootsten

(1) T. a. p. blz. 69.

(2) T. a. p. blz. 70.

(3) T. a. p. blz. 70 – 71.

(4) T. a. p. blz. 72.

„of vruchtbaarsten in aanmerking komen, om te worden „ingekrompen. *Dat hierbij dikwijls willekeurig gehandeld „wordt, en de leden van het desabestuur zich zelven in de „eerste plaats bedenken, bleek vooral in de residentie Cheribon.* „Elders daarentegen had blijkens de afgelegde verklaringen „overleg plaats met de belanghebbenden, terwijl in eenige „desa's van Bagelen en Semarang, het desahoofd alleen „getuige is bij de verdeeling, doch deze door de aandeel-„hebbers zelven geschiedt." ([1]) Waar jaarlijks of bij vermeerdering of vermindering van het getal aandeelhebbers een geheel nieuwe verdeeling met verwisseling van bebouwers plaats grijpt, is het volgens § 22 regel, *„dat er door alle „aandeelhebbers zonder onderscheid te beginnen met het desa-„hoofd en de leden van het desabestuur en vervolgens door al „de anderen gekozen wordt, meestal volgens een rooster met „opschuiving telken jare.* De rooster geeft tevens de volgorde „aan, waarin het uitkomen voor praestatie van heeren-„diensten in een gegeven jaar plaats heeft, zoodat zij die den „zwaarsten dienst praesteeren, ook het eerst mogen kiezen.

„In die gewesten, waar algemeen volgens een rooster ge-„kozen wordt, zooals Madioen, Kediri, Soerabaja en Pasoe-„roean, is nagenoeg algemeen verklaard, dat het dessahoofd „zich niet met de verdeeling mag inlaten." ([2])

„Alhoewel" (zegt § 24) „het gebruiksrecht, dat op de „sawah's in gemeen bezit wordt uitgeoefend, ophoudt bij „het aftreden van den aandeelhebber of door zijn overlijden, *„wordt toch, gelijk in § 16 is vermeld, aan nakomelingen „van ontginners de voortduring van het praeferent recht op „de door de laatsten ontgonnen gronden verzekerd,* zelfs „daar, waar het gebruik heerscht, om de bebouwing der „aandeelen te laten rouleeren." ([3])

([1]) T. a. p. blz. 73—74.

([2]) T. a. p. bladz. 74--75.

([3]) T. a. p. bladz. 75.

„Voorts worden" (zegt § 25) *„aftredende en overleden aan„deelhebbers zooveel mogelijk door hun zoons, schoonzoons „of andere bloedverwanten vervangen, en geschiedt de aftre„ding meestal juist ten behoeve van een als dienstplichtig aan„deelhebber optredend zoon of schoonzoon.*

„In die streken, waar de aandeelen vast zijn, of alleen „bij vermeerdering van aandeelhebbers ingekrompen wor„den, gaat het gebruik van de plek grond bij mutatie „over op den vervanger, terwijl elders, waar de aandeelen „verwisselen, de zoon of bloedverwant alleen opvolgt in „het recht, dat de overledene had." (1)

„Het individueel gebruik" (zegt § 28) „van sawah's in „gemeen bezit sluit in zich het recht van afstand in huur „voor den tijd gedurende welken men dat gebruik heeft."

In de Inleiding op het Eerste Gedeelte van het Eindresumé vind ik de feiten, in de aangehaalde citaten opgesomd, tot de volgende opvatting verwerkt: (2) „Evenzoo „wordt tot een aandeel in het gemeen bezit van de sawah's „elkeen toegelaten, die de voorwaarden van dat bezit op „zich wil nemen. Hij behoeft geen rechtverkrijgende van „een aftredend aandeelhebber te zijn; na een korten tijd „van inwoning in de desa kan in bijna alle desa's met „gemeen bezit, ook elk van buiten komend individu als „aandeelhebber optreden. *De aandeelhebbers in het gemeen „bezit zijn niet persoonlijk de rechthebbenden op de gronden, „maar zij worden het in hunne hoedanigheid van dienstplich„tige ingezetenen der gemeente; het laatste alleen geeft hun „recht op een aandeel.* Het eenige recht, dat door de aan„deelhebbers gezamenlijk wordt uitgeoefend, is, dat in een „groot aantal desa's de toelating van een nieuweling aan „hun beslissing wordt onderworpen. Soms wordt ook door „hen het aantal aandeelhebbers bepaald. Dit laatste ge-

(1) T. a. p. bladz. 77—78.
(2) Eindr. Eerste Ged. Inleiding bladz. 7.

„beurde daar, waar de aandeelen niet meer vatbaar voor„kwamen voor verdere verkleining."

De veel besproken § 49 van het Algemeen Overzicht van het Tweede Gedeelte Eindresumé geeft omtrent den aard van het gemeen bezit voorts de volgende beschouwingen:

„Gelijk in § 17 gezegd is, *was de gelijke verdeeling der „velden onder de landbouwers van dezelfde desa oorspron„kelijk een maatregel van orde,* waardoor tevens de bebou„wing der velden verzekerd werd. Daaruit laat zich geen „toekenning van recht op den grond aan de deelgerech„tigden afleiden. Aanvankelijk was dan ook de ver„deeling, welke later bij onderling goedvinden of althans „met medewerking van de aandeelhebers geschiedde, „niets anders dan „„Uitgifte"" der gronden door het desa„hoofd aan hen die aannamen zekere som als landrente „te voldoen, dus feitelijk hetzelfde, wat onder het „Vorstenbestuur geschiedde, evenwel met dit onderscheid, „dat de belasting, welke vroeger individueel voor elken „landbouwer werd vastgesteld ([1]) van toen af over de „gezamenlijke landbouwers van elke dessa jaarlijks werd „omgeslagen, bij welke gelegenheid de aandeelhebbers in „de bouwgronden ook aannamen, alle heeren-, gemeente„en cultuurdiensten te praesteeren. Maar het hoofdpunt „van verschil tusschen de wijze, waarop de bouwgrond „bewerkt of bezeten werd onder het Vorstenbestuur en „daar, waar het gemeen bezit is ingevoerd, ligt hierin, dat „destijds aan de landbouwers naarmate van hun gegoedheid „een stuk gronds ter bebouwing werd gegeven of gelaten, „en naar evenredigheid een aandeel in de belastingen op„gelegd, terwijl bij de instelling van het gemeen bezit,

([1]) Geschiedde dit onder het Vorstenbestuur ook niet gewoonlijk eerst door het dorpshoofd, terwijl het bedrag aan padjeg, dat hij zou opbrengen, de pachtsom was, waarvoor hij de inkomsten **uit die dessa in haar geheel** verkreeg?

„zooals die zich vooral sedert 1830 op Java heeft ont-„wikkeld, de zaak is omgekeerd: het is niet de grond-„bezitter, die belasting opbrengt, *maar hij, die aanneemt „de belasting in arbeid — welke de voornaamste is — op „te brengen, krijgt daardoor het recht op een aandeel in den „bouwgrond. Het is derhalve de consequente toepassing van „het stelsel om dienstpraestatie in land te bezoldigen*, waar-„van reeds onder de Compagnie een zoo ruim gebruik „werd gemaakt — zooals hierboven beschreven werd (§ 15) „([1]) dat de dienstplichtigen in een geheel regentschap in „groepen verdeeld werden, aan welke groepen respectie-„velijk zekere uitgestrektheden bouwgrond in gebruik wer-„den toegekend.

„*Zoo is ook bij het gemeen bezit het aandeel in den bouw-„grond aan te merken als de vergoeding voor de dienstpraestatie.*" En wat verder: „*De gemeen bezitters vormden geen genoot-„schap of zedelijk lichaam, dat als zoodanig over de gemeen „bezeten gronden kon beschikken. Zij hadden niet meer dan, „gelijk du Bus het noemt, „„een uitsluitend recht van bear-„beiding.*"" „*De beschikking, die hun competeerde, bepaalde „zich tijdens het onderzoek tot de wijze van verdeeling der „gronden en de toelating van nieuwe deelhebbers, soms ook „besloten zij mede over den tijd, gedurende welken ieder „aandeelhebber zijn aandeel zou mogen behouden.*"

Weer wat verder: „Het privaat bezit moest, waar het „bestond, zich aan het gemeen bezit assimileeren en ein-„digde bijna overal met zich in het laatste op te lossen. „*Bij het gemeen bezit, gelijk het hierboven is omschreven, was „derhalve de heerendienst regelaar van het grondbezit.*"

Ofschoon deze uiteenzetting duidelijk genoeg is voeg ik hieraan nog een aanhaling toe uit Bijlage W. van het Tweede Gedeelte Eindresumé, ([2]) waaruit de meening van den samensteller van het Eindresumé nader blijkt: „Com-

([1]) Zie de Eerste Afdeeling van dit Hoofdstuk.

([2]) Eindres. Tweede gedeelte Bijll. blz. 86 vlg.

„munale bezitrechten in den eigenlijken zin des woords, „oefenen de desa's of gemeenten in de regentschappen „Soerabaja, Sidoardjo en Modjokerto alleen uit op woeste „gronden, die aan al de ingezetenen eener desa zonder „onderscheid behooren. *Het gemeen bezit van gronden, die „regelmatig bebouwd en in den regel jaarlijks verdeeld „worden, met name van de sawah's, komt toe aan de „gogol's, d. i. de klasse van dienstplichtige ingezetenen;* nu „zijn deze wel de eigenlijke leden der gemeente, die de „aangelegenheden van de desa onderling regelen, de belas- „tingen opbrengen, welke op de gemeenten worden „gelegd, en meestal de eenige bezitters van gronden, „*maar zij vormen als aandeelhebbers van de gemeene sawah's „een vereeniging op zichzelve,* waarvan men alleen door de „toestemming der leden het deelgenootschap verwerven „kan."

En wat verder, „want niet alleen zij, die hunne vaders „of schoonvaders opvolgen, maar *elkeen, die gehuwd is, „en zich vestigen wil, kan een erf en een aandeel bekomen.*" Weer wat verder: „op de vraag, aan de gezamenlijke „rechthebbenden op de sawah's voorgelegd, waarom zij er „zoo licht toe overgingen, om nieuwe aandeelen te geven „aan hen die er om vroegen, hoewel daardoor hunne aan- „deelen zooveel kleiner werden, werd gewoonlijk geant- „woord, *dat zij verplicht waren, om aandeelen af te staan „aan ieder die een deel in de heerendiensten wilde op zich „nemen,* en dit antwoord werd gegeven niet maar in desa's „waar de heeren- of cultuurdiensten werkelijk bezwarend „waren, — hetgeen vooral het geval is in die desa's die „met veel werk aan de dijken belast zijn — maar ook „daar, waar die diensten zeer gering zijn. De reden hier- „van ligt in het nauw verband, dat er bestaat tusschen het „sawahbezit en de heerendiensten; de laatsten rusten op „den grond, maar in omgekeerde verhouding, *zoodat de „heerendienst de regelaar van het grondbezit* is, en de sa-

„wah's niet een bezitting vormen op zich zelven, maar „het gemeen goed zijn van de dienstplichtigen." Men heeft het verschil tusschen het grondbezit op Midden-Java aan den eenen en West- en Oost-Java aan den anderen kant dan ook gekarakteriseerd, door te zeggen, dat hier *dienstplichtige grondbezitters,* en daar *grondbezittende dienstplichtigen* gevonden worden.

In de Bijl. Z ([1]) zegt voorts II de heer A. O. BURNABY LAUTIER omtrent de toestanden in de regentschappen Grissee, Lamongan en Sidajoe (Soerabaja): „Alle tegenwoordig „gemeene bouwgronden waren primitief individueel bezetene; „ze zijn in het gemeen bezit overgegaan, nadat de bezit-„ters waren overleden, dan wel hun gronden hadden ver-„laten, zonder dat er in de desa rechthebbenden daarvoor „optraden. Zoowel op de ontginningsrechten als op het „ontstaan en zich verder uitbreiden van het communaal „bezit hebben de heerendiensten een overwegenden invloed „uitgeoefend, zoodat men volkomen juist beweren mag, „ „*dat de geschiedenis der heerendiensten die van het grond-„bezit is.*""

„Al heeft het goevernement het beginsel geproclameerd: „„„dat de heerendienstplichtigheid rust op den grond,"" „de desa bleef haar eigen instellingen handhaven en liet „de dienstplichtigheid niet rusten op den grond, maar op „den stand der gogol's, waartoe *verplicht zijn* te behooren „allen, „„„die gehuwd en nog krachtig zijn, en op zich-„zelf wonen,"" „tenzij de vaders of schoonvaders gogol zijn.

„*Een ieder, die niet tot den stand der gogol's behoort, is „vrij van heerendiensten, al is hij bezitter van grond.* Met „de gegevens der dessahoofden betreffende het aantal dienst-„plichtigen tot grondslag, bepaalt het bestuur het aandeel, „dat de dessa's te verrichten hebben in de heerendiensten."

En wat verder: „Thans worden de gronden in gemeen „bezit òf jaarlijks òf wel voor een langer tijdsverloop

([1]) Eindres. Tweede Gedeelte Bijll. blz. 98 vlg.

„onder de rechthebbenden verdeeld, met opschuiving bij „iedere volgende verdeeling'; in het laatste geval worden „alsdan van de bestaande aandeelen gedeelten afgenomen.

„Het schijnt, dat de laatst beschreven toestand bij de „verdeeling der gemeene gronden de primitieve is geweest, „doch *dat men is overgegaan tot jaarlijksche verdeelingen,* „*toen de druk der heerendiensten steeds meer werd gevoeld,* „en men dezelfde diensten moetende praesteeren, ook „verlangde in dezelfde baten te deelen, hetgeen slechts „kon bereikt worden door wijziging der bestaande rege- „lingen van verdeeling der gronden, zóo dat ieder op „zijn beurt vette en magere gronden kreeg."

De gegeven aanhalingen komen mij voldoende voor, om te doen zien dat er omtrent de *feiten* geen onzekerheid meer bestaat. Sedert 1813 en vooral ook sedert 1830 is op Midden-Java de Adat omtrent grondbezit, die in den tijd van het vorstenbestuur bijna overal dat erfelijk individueel bezit meebracht, 't welk ik mijn Eerste Afdeeling heb geschetst, door den invloed van het Europeesche bestuur, dat zwaren arbeid en veel kultuurprodukten eischte, „geheel verwrongen geworden."

De dessaregelingen omtrent grondbezit hebben zich naar de bestuursregelen omtrent dienstplichtigheid gevoegd, en vandaar dat op vele plaatsen een eb en vloed van bevolking in de dessa's plaats heeft, die met een rustige zelfstandige ontwikkeling van plaatselijke gebruiken volkomen onbestaanbaar is.

Voordat ik evenwel mijn meening omtrent den aard van het tegenwoordige grondbezit in de Midden-Javaansche dessa uiteenzet, een woord over de bepalingen der koloniale wetgeving, die tijdens het regeeringsonderzoek van 1868—'69 nog niet bestonden.

De Agrarische Wet en daarmee in verband staande verordeningen kwamen tot stand na het opstellen van de beide bijlagen, waaruit ik straks citeerde. Hierover nader

Belangrijk voor de juridische konstruktie van het gemeen bezit op Midden-Java is na de Agrarische Wet en daarmee in verband ook het Kon. Besluit van 12 April 1885, waarbij een regeling is tot stand gekomen *van de wijze waarop het kommunaal bezit in de Goevernementslanden op Java en Madoera in erfelijk individueel bezit kan worden veranderd*, m. a. w. eene regeling van de zoogenaamde *Konversie.*

Dit K. B. berust op het beginsel van Art. 71 alinea 2 Regeerings-Reglement: „aan die gemeenten wordt de regeling harer „huishoudelijke belangen gelaten met inachtneming der van „den Goev.-Generaal of van het gewestelijk gezag uitge-„gane verordeningen.", maar laat toch de eindbeslissing over de zaak aan het Europeesch bestuur over. Eigenlijk behouden de dessa's slechts het initiatief, *het recht om een voorstel te doen*, waarover dan de resident na gehoord advies van een daartoe speciaal aangestelde commissie beslissen moet. Op de volgende bepalingen vestig ik de aandacht:

De konversie vereischt:

I. dat minstens drie vierden van de gerechtigden tot het gebruik der gronden de verandering wenschen en de wijze van verdeeling goedkeuren, en

II. dat elk gerechtigde tot het gebruik van den kommunaal bezeten grond daarvan een deel in erfelijk individueel bèzit krijgt,

terwijl vervolgens eischen worden gesteld omtrent reserve van gronden voor de „hoofden en oudsten" der dessa, wanneer die tot nog toe aandeelen bezitten als ambtsvelden.

Vervolgens: Van het verlangen naar verandering van kommunaal in erfelijk individueel bezit wordt nadat de te maken verdeeling door de deelgerechtigden is ontworpen, langs den gewonen administratieven weg kennis gegeven aan den resident, die door eene door hem te benoemen kommissie, bestaande uit ten minste éen Europeesch en éen Inlandsch ambtenaar van het binnenlandsch bestuur,

ter plaatse doet onderzoeken, of aan de bovengenoemde vereischten is voldaan.

Eindelijk: *De resident beslist over de konversie.*

Ik zeide dat dit K. B. belangrijk is voor de juridische konstruktie van het gemeen bezit. Toch behelst het geen nieuw beginsel van wetgeving en zal misschien weinig konversies tengevolge hebben wegens de zware eischen, die het aan de wilskracht en de eensgezindheid der dessabewoners stelt. De erkenning van de gemeente (bij monde van ¾ harer deelgerechtigde ingezetenen) als een lichaam, dat een eigen wil hebben en dien te kennen geven kan, is ook niets nieuws en zelfs wordt de uitoefening harer autonomie hier belangrijk beperkt.

Maar de hoofdzaak is dat opnieuw in de koloniale wetgeving is erkend, dat er geen onoverkomelijke kloof, geen essentieel (slechts een formeel) onderscheid bestaat tusschen gemeentelijk en erfelijk individueel bezit. Dit laatste nu kan weer in den zgn. agrarischen eigendom worden gekonverteerd en of er nu veel kans bestaat, dat dit dikwijls geschieden zal of niet, doet niet af tot de rechtskwestie, die in zekeren zin door dit K. B. in verband met de Agrar. Wet en de daaruit voortgesproten verordeningen is opgelost.

Immers de Agrar. Wet (als aanvulling gevoegd bij art. 62 R.R.) bepaalt: *„Grond door inlanders in erfelijk indivi- „dueel gebruik bezeten, wordt op aanvraag van den recht- „matigen bezitter, aan dezen in eigendom afgestaan onder de „noodige beperkingen, bij algemeene verordening te stellen „en in den eigendomsbrief uit te drukken, ten aanzien van „de verplichtingen jegens den lande en de gemeente en van „de bevoegdheid tot verkoop aan niet-inlanders.*"

Zoo kan met medewerking van gunstige omstandigheden (waaronder de goede wil van den resident zeker de eerste plaats bekleedt) binnen zekeren tijd het „*gebruiksrecht*" van eenig deelgerechtigde op een aandeel in den bouw-

grond zijner dessa overgaan in *„agrarischen eigendom.*" Nu meen ik te moeten ontkennen, dat hem door dien overgang van bezitsvormen een geheel nieuw recht op den grond wordt geschapen, wat wel niet in strijd zou zijn met de terminologie van de Agrar. Wet, die van *„afstaan in eigendom"* spreekt maar wèl met hare bedoeling, die den *inhoud* van het recht des inlanders zoo goed als onveranderd laat.

„De inlander," zegt de Handleiding van Prof. DE LOUTER, ([1]) „blijft ten aanzien zijner grondrechten in hetzelfde „maatschappelijk verband, waarin hij tot nog toe leefde. „Daarom is zijn nieuw verworven recht „ „onderworpen „ „aan *de noodige beperkingen,*"" (enz. zie boven); „al deze „beperkingen worden bij algemeene verordening omschre- „ven en moeten in den eigendomsbrief worden uitgedrukt, „De verplichtingen jegens het land bestaan in het dragen „der algemeene lasten, zooals de onteigening ten alge- „meenen nutte, de betaling van landrente, of, waar deze „niet geheven wordt, van verponding. Ook blijven de „heeren- en cultuurdienstplichtigheid op den grond rusten „en de daaromtrent bestaande verordeningen gehandhaafd. „De verplichtingen jegens de gemeente bestaan in derge- „lijke opbrengsten in geld of in arbeid, door de gemeente- „instellingen gevorderd, waaraan de grondeigenaar zich „geenszins op grond van zijn nieuwen titel mag onttrekken." Voorts is de bevoegdheid tot verkoop beperkt. En wat verder: „Voor het overige heeft hij het vrije genot en de „vrije beschikking over zijn veld, maar kan zich natuur- „lijk niet beroepen op de bepalingen van het Burgerlijk „Wetboek, tenzij hij daaraan bij uitzondering op de vroeger „beschreven wijze zij onderworpen."

Men ziet, zeer tastbaar is de verandering van toestand voor den niet-juridischen inlander niet, en het is te begrijpen, dat er van deze bevoegdheid tot nog toe zoo weinig gebruik is

---

([1]) Blz. 380—381.

gemaakt. [1] Maar daarin juist ligt voor mij de waarde van deze bepaling der Agrarische Wet in verband met het K. B. van 12 April 1885, omdat van wege het Ned. Goevernement hiermeê officieel erkend is, dat het zwaartepunt van de balans der grondrechten gelegen is aan de zijde *van het inlandsch grondbezit.* In den eigendomsbrief worden de beperkingen ten aanzien van de verplichtingen jegens den lande en de gemeente enz. *uitgedrukt,* m.a.w. *bepaald* [2], en zoo verkrijgt formeel de inlander alle bevoegdheden omtrent zijn grond die hem niet uitdrukkelijk zijn *ontzegd.* Voortaan kan men zijn recht niet meer definieeren als „gebruiksrecht," zooals het Eindresumé (Inleiding op 't Eerste Gedeelte blz. 8) het erfelijk individueel bezit noemt. Neen, zijn recht heeft nu dien *onbepaalden* inhoud, die het eigenaardige van den *eigendom* uitmaakt, en het Goevernement laat alle leenroerige aanspraken op een opperrecht op den grond voor goed varen. Of de inlandsche voorstellingen nu aan het begrip van eigendom den eisch stellen, dat hij bevrijd zij van den last van heeren- en kultuurdiensten, is voor onze voorstelling, die zich op het Koloniaal Recht baseert, onverschillig. Het inlandsch grondbezit behoeft niet gelijk te zijn aan den eigendom van het Indisch Burgerlijk Wetboek, om *eigendom* te kunnen heeten. Dit erkent de Agrarische

---

[1] Het Kolon. Verslag van 1883 geeft op blz. 78 als totaal van de aanvragen om vervanging van erfelijk individueel bezit door eigendom sinds 1872 op: 1299, voor eene uitgestrektheid van 11.682 bouws. (In 1882 hadden 72 aanvragen voor eene uitgestrektheid van 1232 bouws plaats gehad). Gemiddeld was dus de grootte der bedoelde perceelen bijna 9 bouws, hetgeen bewijst dat de aanvragen tot 1883 toe hoofdzakelijk van zeer welgestelde inlanders zijn uitgegaan.

Op het eind van 1882 vond men agrarischen eigendom in 15 gewesten, de gezamenlijke oppervlakte der perceelen in dien rechtstoestand bedroeg ongeveer 2647 bouws. De meeste aanvragen hebben dus geen gevolg gehad, terwijl in vijf gewesten op 31 December 1882 nog 82 aanvragen, te zamen betrekking hebbende op eene uitgestrektheid van 1261 bouws in behandeling bleven.

[2] Hiermeê bedoel ik geen bepaling van de *hoegrootheid*, maar slechts van de *hoedanigheid*.

Wet en juist daarom was de bijvoeging noodig van: „onder de noodige beperkingen, in den eigendomsbrief uit te drukken," enz.

Maar al geeft men toe, dat wat de wetgeving eigendom *noemt*, ook eigendom *is*, zal men toch waarschijnlijk bezwaar maken tegen de opvatting van het erfelijk individueel en gemeentelijk grondbezit als nader verwant met den eigendom dan met eenig bepaald gebruiksrecht, welke ik boven heb gezegd, hier te zullen verdedigen.

Daar de rechtsorde, die het erfelijk individueel en gemeentelijk grondbezit beheerscht, praktisch voornamelijk de dessaregeling volgens plaatselijk gewoonterecht is, zal ik natuurlijk niet betoogen, dat die beide vormen van grondrecht en speciaal de laatste, waarom het mij hier te doen is, *gelijk staan* met den agrarischen eigendom, welke op Europeesche wetgeving berust. De vraag of het *„inlandsch grondbezit"* aan den eigendom verwant is, moet uit de feitelijk bestaande toestanden en kan niet uit eenige wet worden beantwoord, en zoo zal men mij de slotsom van het Eindresumé tegenwerpen, dat: „overal elders" (d. i. buiten de Soendalanden) „zonder uitzondering werd verklaard, *dat „de grond, toegeëigend of niet, behoort aan den Soeverein en „dat de bebouwers er alleen gebruiksrechten op uitoefenen*," (1) terwijl speciaal omtrent het erfelijk individueel bezit zeer bepaald verklaard wordt: „En tegenover dit recht" (dat van den Soeverein) „èn uit zijn aard, *is het recht, dat de erfelijke „individueele bezitters uitoefenen, niet meer dan een gebruiks- „recht*," waaraan men de meerderheid van de boven aangehaalde citaten uit het Eindresumé kan toevoegen.

Het is niet te ontkennen, dat èn de inlandsche denkbeelden èn de geheele geest van het Europeesch bestuur deze opvatting aannemelijk maken. Boven zeide ik, dat de kwestie mij sinds de maatregelen van bestuur en wetgeving der laatste 15 jaren weinig praktisch belang toe-

(1) Eerste Gedeelte, Inleiding blz. 4.

schijnt te bezitten, en vergeleek den bestaanden toestand met dien in Engeland, waar eveneens het beginsel van opperrecht des Soevereins op allen grond sinds eeuwen de basis van het grondrecht heeft uitgemaakt. Een feit is intusschen, dat ons Goevernement dit beginsel in zijn volle beteekenis hoe langer hoe meer laat varen, al wordt het b.v. nog gehandhaafd in de Agrar. Wet, die van „*afstaan van grond in eigendom*" gewaagt en in het K. B. van 1872.

Evenzeer echter is het een feit, dat wanneer de dessalieden in staat en genegen zijn, van hun recht tot konversie en daarna van de fakulteit, het erfel. indiv. bezit in eigendom te doen veranderen, meer gebruik te maken, het recht van den Staat allengs een meer beperkten inhoud zal krijgen, totdat het Goevernement bij volledige konversie over geheel Java de rol van eigenaar zal verwisseld hebben met dien van belastingheffend Soeverein. De oude kwestie, aan welken kant, dien van het Goevernement, of dien van de Inlanders de onbepaaldheid van het grondrecht m. a. w. de eigendom op Midden-Java gelegen is, hangt samen met de vraag, waarop ik een antwoord zal trachten te geven, of bij den bestaanden toestand d. i. bij het gemeen bezit van den bouwgrond, de dessa zelve al of niet de eigenlijk rechthebbende is. De boven aangehaalde citaten uit het Eindresumé beantwoorden deze vraag gedeeltelijk *ontkennend*. Zij achten het gebruiksrecht op den grond gevestigd in de vereeniging van dienstplichtige aandeelhebbers, doorgaans gogol's genoemd, welke praktisch *somtijds*, maar theoretisch *niet* met de vereeniging aller gemeenteleden, de dessa, gelijk staat.

Vandaar dat in gewichtige zaken als b. v. de toelating van nieuwe deelhebbers, alle aktueele deelgerechtigden gezamenlijk doorgaans te beslissen hebben; vandaar dat niet alle dessabewoners grondbezitters en dienstplichtigen zijn, omdat men om gogol te worden, aan bepaalde ver-

plichtingen, plaatselijk verschillend, voldoen moet; vandaar het nauw verband tusschen dienstplichtigheid en grondbezit. Het dessahoofd vertegenwoordigt dan dien dienstplichtigen en grondbezittenden stand even goed als hij de geheele dessa vertegenwoordigt, maar in gemeen overleg worden toch de roosters van verdeeling van dienstplicht en grondbezit opgemaakt, en de invloed van het hoofd en de oudsten grondt zich meer op zedelijk overwicht dan op formeel gezag. Er is dus geen sprake van *gemeentebezit*, de dessa heeft slechts een kollektief recht op haar *woeste* gronden; op *bouw*gronden bestaat slechts een *gemeen* recht, dat *aan de gezamenlijke dienstplichtigen wordt gelaten* door het Goevernement, dat de diensten in arbeid en geld met aandeelen in den bouwgrond betaalt. Er bestaat dus geen essentieel onderscheid tusschen de bestaande toestanden en die in de Goevernementslanden der Compagnie, het bezit van den bouwgrond berust nog op het oude pachtstelsel, dat slechts *in vorm* is veranderd, en er kan alleen van inlandsche *gebruiksrechten* sprake zijn.

Zoo komt de opvatting, die in het Eindresumé heerscht, zakelijk overeen met het eindresultaat van den schrijver van „*Grondeigendom en Heerendienstplichtigheid op Java*:" „*dat de rechtstoestand van het grondbezit op Java zoowel* „*door geschiedkundige navorsching als door feitelijke* „*waarneming blijkt van leenroerigen aard te zijn.*" (1) Immers het grondbeginsel komt dan hierop neer: lever mij arbeid en produkten en ik laat u den grond, en in het leenrechtelijk *beneficium* lag volkomen dezelfde gedachte. Het eenige verschil is: dat de leenheer slechts met een *afzonderlijken* leenman te doen had, terwijl het Nederlandsch Goevernement den bouwgrond eener dessa afstaat aan eene *vereeniging* van dienstplichtige ingezetenen. Heeft deze vereeniging nu een zelfstandig bestaan, van dat der dessa in haar geheel onderscheiden?

(1) t. a. p. blz. 112.

Het komt mij voor, dat er hieromtrent tegenspraak bestaat tusschen de uitdrukkingen in § 49 van het Algemeen overzicht en die in Bijl. W. van het Tweede Gedeelte. Van de gogol's toch wordt in de Bijl. W. gezegd, dat zij als aandeelhebbers van de gemeene sawah's „*eene vereeniging op zichzelve*" vormen [1] „waar-„van men alleen door de toestemming der leden het deel-„genootschap verwerven kan," terwijl § 49 van het Algemeen Overzicht, Tweede Gedeelte gezegd wordt, dat „de gemeen bezitters *geen genootschap of zedelijk lichaam* „vormden, dat als zoodanig over de gemeen bezeten gronden „kon beschikken."

Ofschoon de opvatting in Bijl. W. slechts betrekking heeft op bepaalde toestanden in de residentie Soerabaja, zou zij toch ook iets aannemelijks kunnen hebben voor geheel *Midden-Java.* [2] Het is niet te ontkennen, dat de gogol's als grondbezitters rechten in gemeenschap afgescheiden van de onbemiddelde dessalieden uitoefenen, die hen in dat opzicht in zekeren zin tot eene vereeniging maken. Let men op het K. B. van 12 April '85, dan ziet men daar ook slechts van de wenschen van ¾ *der gerechtigden* tot het gebruik der gronden en van de belangen van *elk gerechtigde* gesproken. Toch is daarmeê

---

(1) Zie blz. 196.

(2) Mr. W. B. Bergsma, de opsteller van de aangehaalde Bijlage, past haar echter niet op geheel Midden-Java toe. Op mijn vraag omtrent den aard van het gemeen bezit, antwoordde hij mij o. a. 't volgende: „De aandeelhebbers in het „gemeentelijk bezit op Midden-Java oefenen *in verhouding tot hunne* „*deelneming aan de heeren- en gemeentediensten* gebruiks-„recht uit op de bouwgronden van de dessa's, waar zij gevestigd zijn." Iets verder: „Vestiging is het eerste, *deelneming aan de heeren- en gemeentediensten* tweede vereischte. Ook gemeentediensten zijn vermeld, want de functien van de bestuursleden zijn even als vele andere diensten niet af te scheiden van de heerendiensten."

Ik haal dit schrijven hier aan, omdat daaruit blijkt dat ik de konklusie van § 49 Eindresumé niet onjuist heb voorgesteld.

niet gezegd, dat niet de dessa als zoodanig tot konversie overgaat. Het K. B. regelt de *wijze van uitoefening* van het reeds bestaande recht van konversie; nu, deze *uitoefening* juist is het (ditmaal niet van het recht van konversie, maar van het recht van *op den grond* der dessa), welke aan de gogol's bij uitsluiting toekomt. De stand der gogol's is het tegendeel van een afgesloten kaste. Zeer gemakkelijk wordt men daarin opgenomen, en er moet nadruk op gelegd worden, dat de *eerste voorwaarde* tot die opname is: *ingezetene der dessa te zijn.*

De dessa heeft over een bepaalde uitgestrektheid gronds te beschikken, en een bepaalde hoeveelheid heeren- en kultuurdiensten te verdeelen; deze regelingen nu worden met elkaar in verband gebracht en slechts zij, die een aandeel in de diensten der dessa wenschen te dragen, kunnen op een aandeel in de sawah's der dessa aanspraak maken. Dat er dessalieden zijn, die geen aandeel hebben in den bouwgrond, bewijst volstrekt niet dat de dessa in haar geheel geen rechthebbende op dien bouwgrond is.

In de meeste Europeesche Marken en ook in de meeste Hindoedorpen waren evenmin alle ingezetenen grondbezitters; nu eens waren de neringdoenden, dan weer de eigenlijke handwerkslieden daarvan uitgezonderd; soms waren de autochthone bewoners van den grond in de Mark of het Dorp in een toestand van halve dienstbaarheid, en was hun het recht op den grond ontzegd, maar dit feit weerspreekt even weinig het opperrecht der geheele Mark op den bouwgrond als men zou kunnen beweren, dat een Nederlandsche Gemeenteraad de geheele gemeente niet vertegenwoordigt — omdat het kiesrecht door den census beperkt is tot een deel der ingezetenen. Het is bekend, dat niet overal op Java de heerendienstplichtigheid op den bouwgrond rust, zoodat de formule: *grondbezit voor dienstpraestatie* zelfs op Midden-Java niet volkomen algemeen opgaat, maar ook waar zij wèl geldig

is, meen ik, dat wij ons de zaak als volgt moeten voorstellen: [1]

De heerendiensten (ik bedoel hier vooral de eigenlijke, de zoogenaamde Goevernements-heerendiensten) worden door het bestuur verdeeld, niet over de *gezamenlijke grondbezitters*, maar *gemeentelijk* over de *bevolking;* de dessa zelve nu, uitgaande van het denkbeeld, de lusten en lasten zoo billijk en voor zichzelve zoo gemakkelijk mogelijk te verdeelen, brengt haar roosters van verdeeling van heerendiensten en grondbezit zooveel mogelijk met elkaar in overeenstemming, maar geeft dikwijls acht ook op andere bezittingen dan bouwgrond, zooals erven, ploegvee, rajat (afhangelingen), enz. Zij die in de belasting in arbeid worden aangeslagen, vormen een eenigszins onderscheiden klasse, doorgaans grooter welvaart bezittende dan hun dorpsgenooten, en hebben den bouwgrond grootendeels, soms geheel in bezit.

Vandaar, dat zij in overleg met het bestuur nieuwelingen tot het bezit van bouwgrond toelaten en den meesten invloed hebben op alle zaken, die dessa's gewijze geregeld worden. Wegens de drukkende heerendiensten is het grondbezit zelf dikwijls meer een last dan een lust, en zoo ontstaat de neiging, om door vermeerdering van grondbezitters de taak der tegenwoordige te verlichten.

Op dit alles heeft het dessahoofd grooten invloed; vandaar, dat hij groote ambtsvelden bij de verdeeling bekomt,

---

(1) Volgens het Kolon. Verslag van 1883, blz. 87 rustte de verplichting tot het verrichten van heerendiensten in 1882

a. alleen op de bezitters van bouwgronden: in **5541** van de **30,066** dessa's.

b. op behalve de bez. van bouwgronden ook hen die alleen in het bezit zijn van een erf: in **16,730** van de **30,066**, dus verreweg het grootste gedeelte, en eindelijk

c. op den gegoeden persoon (die eigenschap wordt vrij algemeen aangeduid met den naam van Kekoeatan) in 't algemeen: in **7795** van de **30,066** dessa's.

In Semarang, Rembang en Madioen wordt het beginsel: dat de heerendienstplichtigheid rust alleen op den bouwgrond, 't meest in toepassing gebracht.

die dikwijls kosteloos voor hem worden bewerkt, terwijl hij daarenboven een enkele maal van betaling van landrente is vrijgesteld. Bij alle regelingen van de verdeeling van bouwgrond, door bizondere omstandigheden (sterfgeval, huwelijk, verhuizing, komst van nieuwelingen,) veroorzaakt, treedt hij of treden de bestuursleden *namens de dessa* als handelende partijen of getuigen op; over een onbeheerd stuk gronds verkrijgt hij als zoodanig de beschikking en wordt dan weer geacht in het belang der dessa te handelen, kortom *de belangen der gemeente* (soms wellicht te veel met die harer bestuurders vereenzelvigd) *beslissen over den toestand van het grondbezit* en zij is het, *die als de rechthebbende op den bouwgrond in de streken van Midden-Java moet beschouwd worden.*

Ofschoon deze toestand geen vrucht is eener regelmatige, ongestoorde ontwikkeling, maar van de inwerking van het Europeesch gezag op de dorpsinstellingen, en dus niet past in het gewone kader van de historische vorming van het grondrecht, waarbij aan den bizonderen eigendom die van de dorpsgemeente doorgaans is *voorafgegaan,* terwijl hier het josobezit sinds het begin onzer eeuw voor het gemeen bezit heeft plaats gemaakt, levert toch het tegenwoordige grondbezit in de Midden-Javaansche dessa punten van overeenkomst op met dat in de Europeesche Marken. Men behoeft niet aan de afkomst van de instellingen der dessa uit die van het aloude Hindoedorp te gelooven, om deze overeenkomst te erkennen. De druk, waaronder de dessa sinds eeuwen gezucht heeft, en nog zucht, is haar gemeen met het Hindoedorp niet alleen, maar ook met de Europeesche Mark. Op den weg van de vorming van het grondrecht heeft sinds den aanvang onzer eeuw op Midden-Java een terugtred plaats gehad, en de bizondere grondeigendom, die er begonnen was te ontstaan, is weer verdwenen. De punten van overeenkomst met het gemeentebezit in

het oude Europa zijn weer zóo talrijk geworden, dat men een tijd lang gemeend heeft, dat het Javaansche gemeentebezit een der eerwaardigste overblijfselen was van den alouden Adat, waaraan men niet lichtvaardiglijk mocht tornen. De uitkomsten van het regeeringsonderzoek hebben het tegendeel geleerd omtrent het gemeentebezit, *zooals dat thans bestaat*, en stellen ons tevens in staat een vergelijking te maken tusschen Mark en Dessa, al kan die allerminst op overeenkomst in historische wording gegrond zijn.

Vooreerst de *Vrije* Mark en de Dessa.

Bij beide soorten van dorpsgemeenten vinden wij:

I. Het *Staatsgezag* als 't ware verdeeld tusschen een ruimer verband: op Java den *Nederlandschen Staat,* in oud Germanië den *Volksstam* en een enger: op Java de *Gemeente*, in oud-Germanië de *Mark.* Voor het recht (in casu *gewoonterecht*) omtrent grondbezit zijn de gemeenteregelingen bij beide de hoofdbron. Groot verschil maakt hier evenwel, dat het ruime Staatsverband, binnen 't welk de dessa leeft, een modern georganiseerde *Staat* is, die de zelfstandigheid der dessa niet *erkend* maar *verleend* heeft, en welks wetgeving de basis is van haar zelfbestuur, terwijl doorgaans de autonomie der Germaansche Mark op een gevoel van betrekkelijke soevereiniteit berustte, dat slechts in sommigen gevallen voor het gevoel van stamverwantschap met haar zustermarken onderdeed. Haar zelfstandigheid was dus gewoonlijk een *oorspronkelijke,* geen *afgeleide* in volkomen tegenstelling met die van de dessa.

II. Het grondrecht is voor beide soorten van dorpsgemeenten slechts beperkt

a. door dat van het ruimer Staatsverband, waarin beide leven, in Germanië de volksstam, die het opperrecht bezat op woeste gronden, evenals op Java het Ned. Goevernement, dat hetzelfde recht bezit.

b. door dat van hunne afzonderlijke ingezetenen, vooral

op hun Huis en Erf, en in zekeren zin ook op den bouwgrond, die in individueel gebruik bij hen is, welk gebruik de neiging heeft op den duur een bezitrecht te worden.

Overigens vinden wij bij beide het grondrecht berustende *bij de dorpsgemeente zelve*, die in haar geheel de belastingen opbrengt, door den Staat opgelegd, haar eigen grondgebied heeft, waarin de grenzen van den woesten grond het minst nauwkeurig bepaald zijn, in zake grondbezit wetgever en rechter is in de meeste gevallen, en door een zeker getal harer ingezetenen naar binnen wordt vertegenwoordigd, die rechtspraak en wetgeving feitelijk uitoefenen.

In beiden vinden wij doorgaans een bevoorrechte klasse, die door zuiverder afkomst, langer vestiging in de gemeente of grooter rijkdom een soort van overwicht over hare medeburgers verkrijgt. In beide zien wij eindelijk een voortdurende verzwakking van het gevoel van gemeenschappelijke afstamming ten gevolge van verhuizingen, welk verschijnsel evenwel voor de dessa grooter beteekenis heeft dan voor de Mark.

Hiermeê evenwel is ongeveer alles gezegd, waarin de dessa op de Vrije Mark gelijkt, want overigens is hun verschil even sterk als dat tusschen *dienstbaarheid en vrijheid.* Op één punt echter kan men den Javaanschen landbouwer als vrijer beschouwen dan de oud-Germaanschen, nl. in de *bebouwing* van zijn grond. Wel is waar ziet men weinig resultaten van die vrijheid en heeft op Java van oudsher de gewone landman zelden het initiatief genomen tot den aanbouw van eenig *nieuw* produkt, maar hiervan ligt de oorzaak niet in eenigen bepaalden „Flurzwang" van de dorpsgemeente zelve, zooals die voor de Germanen bestond. De dwangkultuur werd den Javaan van buiten af in het belang onzer schatkist opgelegd. Koffie- en suikerriettuinen waren de vinding van het Goevernement; er werd daartoe

dikwijls over bouwland beschikt, maar op den grond, die den Javaan „voor eigen gebruik gelaten werd," behoefde hij geen bepaald produkt op eenige bepaalde wijze aan te kweeken.

De vrije rijstkultuur wordt dan ook niet gedreven door het dorp als zoodanig, als eene enkele pachthoeve, maar door de dessalieden afzonderlijk met hun eigen gezinnen, al schrijft de eerbiediging van elkanders belangen ook bepaalde regelen voor. Bovendien geeft de rijstteelt zelve voortdurend aanleiding tot werkzaamheden in gemeenschap. Uiterlijke gevolgen van deze betrekkelijke vrijheid der Javaansche landbouwers in de bebouwing van hun eigen grond ziet men dan ook weinig, en hierin is de voorvaderlijke Adat zeker wel het taaist.

Met de *Onvrije Mark* in het Middeleeuwsch Europa levert de dessa veel meer punten van overeenkomst. In zijn *„Koloniale Politiek"* [1] wijst Prof. Mr. N. G. PIERSON nadrukkelijk op deze sterke gelijkenis.

„De gelijkenis tusschen het Java onzer dagen en het „Europa der middeleeuwen" zegt hij „is nog veel sterker „wanneer wij het oog vestigen op het grondbezit, op de „gemeentelijke instellingen, op enkele der rechtsbegrippen." En eenige bladzijden verder: *„De Javaansche dessa, evenals „de Russische Mir, gelijkt als twee druppelen water op de „middeleeuwsche Markvereeniging; wie de eene beschreven „heeft, heeft de andere beschreven.* Een Duitsche of Engelsche „boer uit de 14de eeuw, die in onzen tijd op Java werd „verplaatst zou zich daar spoedig thuis gevoelen. In den „loerah van het dorp zou hij zijn markmeester, in den „raad der oudsten zijn dagelijksch bestuur, in de welge„stelde dessalieden zijn gegoede klasse van landbouwers, in „de Orang menoempang zijn Keuters of Beisassen herkennen. „De regeling omtrent de verdeeling der velden en het

---

[1] Hoofdstuk VIII. „Een Parallel" en Hoofdstuk IX: „Het Grondbezit."

„gebruik der markgronden zouden er misschien anders „zijn dan hij gewend was, maar dit zou hem niet ver- „bazen, want ook in het middeleeuwsch Europa bestond „daarin zeer groote verscheidenheid. Had hij gevraagd, hoe „het met de vrije keuze der dorpshoofden gaat, en ten „antwoord ontvangen, dat deze weleens wat te wenschen „overlaat, hij zou monpelen: „„tout comme chez nous."" „De heerendiensten aan de hoofden, de diensten aan „bruggen en wegen en die ten behoeve der dessa, zij „zouden hem levendig herinneren aan hetgeen hij in zijn „dorp gewoon was te zien. Verhaalde men hem, dat „schier alle lasten kleven op het grondbezit, en de niet „geërfde, in theorie althans, geen heeredienst behoeft te „verrichten; (1) hij zou oordeelen, dat dit vanzelf spreekt. „Zag hij kippen en andere geschenken naar den wedono (2) „brengen, quasi vrijwillig, hij zou eens glimlachen en „opperbest begrijpen wat er achter stak. Ontmoette hij „een priester, die zijn tienden ophaalde en er hier beter „in slaagde dan ginds: dat is meer gezien, zou hij denken „slechts één ding zou hij tevergeefs zoeken, en de Javanen „met het gemis daarvan uit den grond zijns harten geluk- „wenschen: kasteelen en roofridders, grondheeren en adel- „lijke goederen. Maar als hij dan den inlander naar zijn „koffietuin zag trekken of zijn sawah op hoog bevel met „suikerriet beplanten, dan zou hij zich weer verbeelden, „dat men hem slecht had ingelicht, en dien onbekende, „dien „toewan besaar," op wiens last dit geschiedde, voor „een adellijken grondheer houden: *gedraagt hij zich niet als „zoodanig?"*

In deze bladzijde van de *„Koloniale Politiek"* wordt zeer aanschouwelijk en volledig de overeenkomst van Onvrije Mark en Dessa geschetst. Boven vermeldde ik

(1) Bij het onderzoek in 1868/69 is gebleken dat hierop talrijke uitzonderingen bestaan. Vergelijk boven.

(2) Districtshoofd.

reeds de meeste feiten, welke in deze beide soorten van Markgemeenten zoo treffend op elkaar gelijken en sprak tevens over de punten van verschil.

Daarover nog een enkel woord. Het hoofdverschil moet zeker gezocht worden in de *verschillende historische wording* van de middeleeuwsche Europeesche en de tegenwoordige Javaansche toestanden; omdat hier de toestand van vrijheid, die in Europa aan het Leenstelsel is voorafgegaan, voor zoover ons de geschiedenis van Java bekend is, altijd ontbroken heeft. Daarmee hangt een ander gewichtig verschilpunt samen. Het gemeentebezit van grond heeft zich in Europa langen tijd gehandhaafd *niettegenstaande* den druk, waarmee het Leenstelsel het benauwde, terwijl het kommunaal bezit op Java een *gevolg is* van den druk der Europeesche overheersching. Op zijn beurt hangt dit verschijnsel weer samen met het feit dat de „adellijke grondheer," met wiens onderdrukking Prof. PIERSON die van ons Goevernement vergelijkt, in middeleeuwsch Europa Soeverein was *binnen een zeer beperkten kring,* terwijl sinds de 19de eeuw vooral door de afschaffing van het zoogenaamd „ambtelijk landbezit" [1] de Javaansche landbouwer slechts te doen heeft met één grondheer, ons Goevernement, wiens soevereiniteit zich *over het geheele eiland* uitstrekt.

In mijn Eerste Hoofdstuk heb ik aangetoond, dat de grondbezitter, die in de Middeleeuwen als baron het opperrecht bezat over den grond eener dorpsgemeente, in Europa dikwijls van oudsher niet meer was geweest dan een bizonder machtig lid dier gemeente zelve. Daar kwam de leenroerigheid grootendeels voort uit oorzaken, reeds in den toestand der dorpsgemeenten zelve opgesloten, en deed het eigenlijk Leenstelsel dikwijls niet meer dan reeds bestaande toestanden wettelijk bekrachtigen.

---

[1] In 1813 en 1867.

Op Java is het Ned. Goevernement, dat thans alleen met den Europeeschen grondheer te vergelijken is, natuurlijk nooit lid van eenige dorpsgemeente maar altijd Soeverein over alle gemeenten van zijn gebied geweest. Binnen de dessa zelve vindt men wel eenig standenverschil, maar geen hoorigheid van de eene klasse der bevolking jegens de andere, en de invloed der bestuursmaatregelen van ons Goevernement heeft in onze eeuw niet meer de strekking gehad, dat standenverschil te bevorderen en te ontwikkelen, maar integendeel het te doen verdwijnen, en zekere gelijkheid in welvaart (of armoede) in 't leven te roepen. In de tijden der Compagne wat dit anders, zooals uit de Eerste Afdeeling van dit Hoofdstuk blijkt, en werd het sterke standenverschil der Oud-Javaansche rijken door het stelsel van bestuur in de hand gewerkt. Maar in dien zin heeft thans het Leenstelsel op Java uitgediend. De Regenten zijn van leenmannen dienaren van het Goevernement, de dorpshoofden van lasthebbers dier Regenten vertegenwoordigers van hunne dessa geworden, de landelijke inkomsten vloeien onmiddelijk in de kas van het Goevernement, de sterke centralisatie van bestuur heeft eenvormigheid in belastingheffing, wetgeving en rechtspraak ten gevolge gehad en van de zware eischen, aan de werkkracht der dessabewoners gesteld ten behoeve van de kas van het moederland, is een gelijke verdeeling van lasten en lusten in den vorm van *kommunaal grondbezit* het gevolg geweest.

De bezitter van een „Frohnhof," een „Manor" in Middeleeuwsch Europa woonde op zijn landgoed; hij bemoeide zich met de bebouwing der Markgronden, waarvan zijn privaat grondbezit een belangrijk deel uitmaakte, hij was er op uit, de rechten zijner onmiddellijke pachters ten koste van de oud-Markgenooten uit te breiden, hij zag met leede oogen de aanspraken dier Markgenooten op woesten grond en wist ze doorgaans

volkomen waardeloos te maken, hij trok de regeling van alle gemeentebelangen en de beschikking over alle gemeente-inkomsten zooveel mogelijk aan zich, hij stelde de belangen van den landbouw der gemeentenaren altijd bij die van zijn heerlijkheid achter, was gestemd tegen alle vrijheid en gelijkheid en oefende dus een zeer rechtstreekschen invloed uit op het grondbezit binnen de Mark. Ook het Ned. Goevernement had op Java niet altijd belang bij vrijheid van dorpsbestuur en landbouw, ook zijn invloed op de dorpsinstellingen was sterk; maar het werkte toch altijd van *buiten* daarop in, en bemoeide zich nooit in die mate met den inwendigen toestand. De dorpshoofden waren sedert het kultuurstelsel niet meer dan zijne werktuigen en hun belangen kwamen slechts in aanmerking voor zoover ze strookten met die van het bestuur. Van daar de betrekkelijke zelfstandigheid van de dessaregelingen in zaken die voor de dessalieden alleen belang hebben, en van daar de half-demokratische grondslag van het dorpsbestuur. Een groot punt van overeenkomst der dessa met de vorige Mark ontbreekt alzoo n.l. de *Heerlijkheid zelve*, waarin de Mark in Middeleeuwsch-Europa gaandeweg is opgelost, en die op Java *volkomen afwezig is.* (1)

Het komt mij dan ook voor, dat men den tegenwoordigen toestand van het grondbezit op Midden-Java niet *leenroerig* kan noemen, niettegenstaande het beginsel: grondbezit voor dienstprestatie, er hoofdzakelijk aan ten grondslag ligt. De rechten der gemeente zijn daarvoor te krachtig. Zij moet m. i. niet als pachter van het Goevernement, maar als *onmiddellijk rechthebbende* op haren grond beschouwd worden. Slechts is haar grondbezit met zeer zware belastingen *in geld en in arbeid* bezwaard.

---

(1) Ook in de Javaansche Rijken heeft zij nooit haar volle ontwikkeling bereikt wat uit den geringen omvang van die rijken in verhouding tot de Europeesche gedeeltelijk verklaard kan worden.

Waar dus konversie plaats heeft, staat m. i. de gemeente haar grondrecht aan de deelgerechtigde ingezetenen af, en verkrijgen dezen onder den naam van „erfelijk individueel bezit" een recht, dat zij op hun beurt weer in „agrarischen eigendom" kunnen konverteeren.

C. II. Voordat ik tot de behandeling van den vorm en den inhoud van het *gebruiksrecht der deelgerechtigden op hun grondstuk* in de dessa met kommunaal bezit overga, een woord over de verhouding hunner rechten tot die der dessa ten opzichte van: *b. tegals, tuinen en boomgaarden.*

Ik spreek hier alleen over die, welke in gemeen bezit zijn. Volgens het Eindresumé (1) worden zij „het meest „aangetroffen in de residentien Bagelen, Banjoemas, Madioen „en Kediri, verscheidene desa's van Semarang, Soerabaja en „Pasoeroean, enkelen van Cheribon, Pekalongan en Rem„bang en ééne desa van Japara." Voorts: „zijn slechts in „enkele desa's die tegalvelden de eenige bouwgronden. „In twee desa's vond men naast de tegals in gemeen „sawah's in individueel bezit.

„*In den regel vindt men ze met sawah's in gemeen bezit „in dezelfde desa's en vormt alsdan het aandeel in de tegal„velden een toegift op het sawahaandeel, dat aan de recht„hebbenden op de sawah's wordt gegeven, voor zoover het „met de bestaande regelingen strookt.*" (2)

Voorts: „In de enkele desa's waar de tegalvelden de „eenige bouwgronden uitmaken, die verdeeld worden, „moet men, om eenig aandeel te bekomen, alle diensten „praesteeren; slechts in één is het bezit van een erf een „vereischte." (3)

En verder: „*In de desa's, waar tegalvelden met sawah's „voorkomen en alleen aandeelhebbers in de laatsten aandeelen „in de tegalvelden kunnen bekomen, zijn de vereischten voor*

(1) Eerste Gedeelte. Eerste Deel. Tweede Hoofdstuk. Titel II. § 1, blz. 130.
(2) T. a. p. § 2.
(3) T. a. p. § 3 alin. 1, blz. 131.

„*het laatste dezelfde als voor het aandeel hebben in de* „*sawah's.* In de overige desa's met sawah's en gemeene „tegalvelden wordt van geen bizondere vereischten voor „de verkrijging van aandeelen in de laatsten gewag „gemaakt." En eindelijk:

„*De regelen voor de verdeeling der tegalvelden in deze* „*desa's zijn meestal dezelfden, als die, welke bij de ver-* „*deeling der sawah's in dezelfde desa's gebruikelijk zijn*, „met enkele afwijkingen." ([1])

Men ziet, dat ik recht heb, voor den aard van het gemeen bezit van tegalvelden enz. naar dat van sawah's te verwijzen.

Tot hiertoe behandelde ik de grondrechten *der gemeente* op bouwgronden gezamenlijk met die *harer ingezetenen*, omdat dit noodig was om het karakter van het grondbezit aan beide kanten te leeren kennen.

Uitgaande van de stelling dat het *gemeen* grondbezit *gemeentelijk* grondbezit kan genoemd worden en dat dus de rechten der aandeelhebbers in den bouwgrond niet meer dan *gebruiksrechten* zijn, moet ik de vraag thans beantwoorden, *in welke vormen* zich die gebruiksrechten vertoonen en welke bevoegdheden zij geven, m. a. w. welke hun inhoud is.

In de boven aangehaalde plaatsen van het Eerste Gedeelte, Eerste Deel, Eerste Hoofdstuk, Tweede Titel van het Eindresumé vindt men twee hoofdvormen van de uitoefening van het gemeen bezit.

A. *Gemeen bezit met periodieke* (doorgaans jaarlijksche) *verwisseling van aandeelen en bebouwers*, welke op haar beurt weer op verschillende wijzen plaats heeft. ([2])

([1]) T. a. p. § 3 alin. 3 en 4, blz. 131.

([2]) Het Kolon. Verslag 1883 geeft in Bijl. P. No. 11, blz. 8 als de twee hoofdvormen van dit bezit: I. Komm. bezit met j a a r l i j k s c h e verdeeling of verwisseling van den grond en II. Met verdeeling van den grond o m d e 2 of m e e r j a r e n. De eerste kategorie vond men op Java in 8446 dessa's, waar zij op 568.802 bouws toepasselijk was, de tweede in 4234 dessa's met 347,001 bouws.

B. *Gemeen bezit met vaste aandeelen*, waarbij elke sawah zooveel mogelijk blijft in dezelfde hand en zoo weinig mogelijk verandering van vorm of uitgestrektheid ondergaat.(¹)

Wat ik tot nog toe omtrent het gemeen bezit gezegd heb, is op beide vormen toepasselijk. Eveneens bestaat er bij beide weinig verschil omtrent de rechten uit *ontginning binnen het gebied der dessa* voortvloeiende. Ik zal dus weer het voornaamste citeeren wat Titel II van het Eerste Hoofdstuk, Eerste Deel, Eerste Gedeelte Eindresumé van dat ontginningsrecht vermeldt, hetwelk door de Kol. Ordonnantie van 1874 zijn belang niet verloren heeft, daar het den aard van het kommunaal bezit nader doet kennen.

„*In een groot aantal desa's met gemeen bezit van sawah's* (zegt § 6) (²) „*is aangenomen, dat de nieuwe ontginningen „in het erfelijk individueel bezit van de ontginners blijven. „Elders worden in desa's met gemeen bezeten sawah's de „nieuwe ontginningen na een zekeren termijn in het gemeen „bezit opgenomen. Voor zoover de ontginners nog geen „aandeelhebbers waren, worden zij het dan rechtens bij „den overgang hunner gronden in het gemeen bezit.*"

De termijn, gedurende welken ontginning dus individueel bezit geeft, is doorgaans van drie jaren. Maar ook komen 4, 5, 6 of meerjarige termijnen voor, en zelfs zijn er dessa's, waar den ontginner het individueel bezit wordt gelaten gedurende zijn leven.

(¹) Dit trof men volgens 't Kolon. Verslag van 1883 aan in 10,640 dessa's met 884,473 bouws, zoodat zijne uitgestrektheid ongeveer gelijk is aan die van de twee andere hoofdvormen van kommunaal bezit samen, welke 915,803 bouws bedroeg. Als vierde kategorie geeft 't Kolon. Verslag nog het grondbezit in die dessa's, waar gedeeltelijk periodieke verdeeling, gedeeltelijk vastheid van aandeelen werd toegepast, die samen echter slechts 307 bedragen met 31,577 bouws, en dus van weinig belang zijn. Het aantal bouws in kommunaal bezit bedroeg alzoo voor geheel Java 1831,853, terwijl het cijfer van de individueel bezetene 1390,802 bedraagt.

(²) T. a. p. blz. 64.

„Ofschoon slechts weinige voorbeelden zijn vermeld" (zegt voorts § 7 alin. 4) (¹) „waarbij beschikking had plaats „gehad, is in de meeste desa's verklaard *dat het tijdelijk „individueele bezitrecht van den ontginner de vrije beschikking „geeft over de ontgonnen sawah voor zoolang zijn individueel „bezit duurt.*"

„In eenige desa's, waar ontginningen plaats hebben," (zegt verder § 16) (²) „die na zekeren termijn in het gemeen „bezit overgaan, mogen de ontginners hun aandeel op „dezelfde plek behouden onder voorwaarde, dat de uitge- „strektheid er van niet grooter zij dan van een gewoon „aandeel. Meestal strekt zich dit voorrecht uit tot de af- „stammelingen der eerste ontginners."

Dat dit ontginningsrecht zelfs in de dessa's met de eerste soort van gemeen bezit wordt geëerbiedigd, grondt zich op den zwaren arbeid, die aan de meeste ontginningen verbonden is. In de bovenvermelde Bijlage W van het Tweede Gedeelte Eindresumé deelt Mr. W. B. Bergsma mede, dat het ontginnen in Soerabaja dikwijls als 't ware als een *beroep* wordt uitgeoefend door een zwervend deel der bevolking, dat van den ontgonnen grond vertrekt, wanneer hij in het gemeen bezit wordt opgenomen. De meerdere of mindere eerbiediging van het ontginnings- (joso) recht hing tijdens het onderzoek op Midden-Java samen met den minderen of meerderen druk van heerendiensten en dwangkultuur, waaronder de dessa gaat gebukt. (³)

Dat is eveneens het geval met de meerdere of mindere talrijkheid der periodieke verdeelingen van den bouwgrond. Wordt de dessa aan zichzelve overgelaten, dan zullen de aandeelen in den bouwgrond waarschijnlijk spoedig vast worden en in dezelfde handen blijven, wat soms op indi-

---

(¹) T. a. p. blz. 65.

(²) T. a. p. blz. 71.

(³) Sinds 1874 is dit veranderd: elk ontginner die verlof heeft bekomen en aan de gestelde voorwaarden voldoet, bekomt erfelijk individueel bezit.

vidueel bezit uitloopt. (1) Dit wordt veroorzaakt zoowel door de belangen van den landbouw, die door voortdurende vormverandering van den grond en verwisseling van bebouwers zeker niet gebaat wordt, en door de gemakzucht der Javanen, die de moeite van herverdeeling schuwen, als zij niet volstrekt noodig is.

Vooreerst nu de meer kommunistische vorm: *het gemeen bezit met periodieke verdeeling van aandeelen en bebouwers.* Over zijn historische wording sprak ik beneden, over de wijze, waarop de verdeeling van den grond feitelijk plaats heeft, handelen de § § in den Tweeden Titel van het Eerste Hoofdstuk, Deel I, Eerste Gedeelte, Eindresumé, welke ik boven citeerde. In de dessa's, waar die periodieke *verwisseling en verdeeling* plaats heeft, neemt zij dikwijls den vorm aan van een aanhoudenden strijd tusschen nieuwelingen en oud-ingezetenen, tusschen minder en meer gegoeden, of ook wel tusschen het bestuur aan den eenen en de overige landbouwers aan den anderen kant. Die strijd loopt dan doorgaans uit op grootere gelijkheid, omdat het beginsel voorzit, dat wie aanneemt, een aandeel in de heerendiensten te presteeren, aanspraak heeft op een aandeel in den bouwgrond.

Dit beginsel wordt door de gezamenlijke rechthebbende dessalieden, (gewoonlijk slechts *onder toezicht* van het dessabestuur) gehandhaafd, en waar het dessahoofd eigenmachtig over deelen van den gemeenen bouwgrond beschikt, handelt hij namens de dessa. Op het bepaalde grondstuk dat den enkelen landbouwer zoo voor een bepaalden tijd wordt toegewezen, heeft hij dus een zeer

---

(1) Vgl. blz. 312 Tweede Gedeelte Eindresumé. Op blz. 66 t. z. p. wordt in een Noot vermeld, dat in 16 dessa's in Cheribon vaste aandeelen in de sawah s bestaan. „In éene desa (23) werd verklaard, dat de regeling die nu bestaat „dagteekent van het tijdstip der opheffing van de goev. „indigocultuur, in eene andere (30) idem sedert de vrij- „stelling van die desa van de Goev. suikercultuur."

beperkt recht, zelfs gedurende den loop van den termijn van gebruik oefent de dessa op zijn bebouwing toezicht uit, al mag dit niet worden gelijk gesteld met den „Flurzwang" der Europeesche Mark. Voldoet hij niet aan de verplichtingen, die zijn tijdelijk grondbezit hem oplegt, dan verliest hij dit; verlaat hij den grond, dan komt die als onbeheerd ter beschikking van de de dessa; verbeteringen, die hij aanbrengt komen hem slechts te stade voor den tijd, waarin hij het bezit behoudt; na afloop van dien tijd zal zijn akker misschien verkleind worden door opschuiving der aandeelen, en zullen de *galengans* en leidingen, die hij aanlegt, dientengevolge worden geslecht, terwijl hij alle kans heeft, zelf een ander stuk te moeten gaan bebouwen. In één woord, hij handelt het meest in zijn eigen belang, door met de minst mogelijke moeite en kosten zijn grond zooveel mogelijk uit te putten, en zijn bezit staat gelijk met het meest prekaire pachtbezit, zooals de Engelsche „tenant at will" dat uitoefent, die echter niet zooals de dessaman, *zeker* weet dat binnenkort te zullen verliezen.

Dat tijdelijk grondrecht wordt dus het best weergegegeven door het woord: *gebruik.* Het heeft een zeer beperkten inhoud. Bevolkingsaanwas, druk van heerenen kultuurdiensten en veelvuldige verhuizingen hebben de strekking het te bevorderen — terwijl de behoeften van den landbouw, de gemakzucht der Javanen en de erkenning van het ontginningsrecht de strekking hebben, om de aandeelen vast te maken. Daar de eerste faktoren na 1866 minder sterken invloed hebben uitgeoefend dan de laatste, heeft het gemeen bezit met jaarlijksche verdeeling sinds dien tijd meer en meer voor dat met tweeen meer jaarlijksche verdeeling en met vaste aandeelen plaats gemaakt. (1)

---

(1) Zie de boven aangehaalde statistiek. (blz. 219 Noot 1.)

Waar geen verhuizingen uit of naar een dessa plaats hebben, kunnen de aandeelen zelven vast blijven, terwijl alleen de bebouwers verwisselen. Verschuiving van aandeelen is natuurlijk steeds een ongewenschte zaak wegens den daarvan onafscheidelijken arbeid, en zoo blijft er, (wanneer de kultuur van suikerriet, die achtereenvolgens soms alle velden der dessa in beslag neemt, die voortdurende verandering van aandeelen niet veroorzaakt) alleen het handhaven van de gelijkheid tusschen de dessalieden over als motief, om periodieke verwisseling van bebouwers te veroorzaken. Wanneer de verschillende stukken niet al te zeer in grootte en produktiviteit verschillen (of wanneer dat verschil in evenredigheid is met het verschil van werkkracht en dienstprestatie van de respektieve bezitters) komt men vanzelf tot het

Gemeen bezit met vaste aandeelen, een toestand die *uiterlijk* niet veel van dien van erfelijk individueel bezit der bouwgronden verschilt, maar daarvan toch moet worden onderscheiden. Immers nog altijd is hier de *dessa* eigenlijk rechthebbende op den bouwgrond, en blijft het bezit harer ingezetenen een gebruiksrecht, slechts van langer duur en ruimer inhoud dan dat van het gemeen bezit met periodieke verwisseling.

Er bestaat meer verschil tusschen deze toestanden uit ekonomisch dan uit juridisch oogpunt. De landbouwer heeft meer hart voor zijn grond, waarin zijn zoon of schoonzoon hem door vriendschappelijk overleg zijner dessagenooten waarschijnlijk zal mogen opvolgen, hij weet, dat wat hij aan zijn veld ten koste legt, hem zelven zal ten goede komen; hij kan het verhuren geheel of gedeeltelijk voor geld of een evenredig aandeel in den gewonnen oogst, wanneer hijzelf tijdelijk de dessa verlaten moet, mits hij zorgt, dat de op den grond rustende verplichtingen worden nagekomen, en dat zonder bij zijn terugkomst zijn grond in andere handen te vinden; voor

zijn geheele leven kan hij zich aan een bepaalde plek gronds verbonden rekenen, en zoo zijn de voordeelen van het gemeen bezit met vaste aandeelen voor den landbouw zeer belangrijk.

Ekonomisch gelijkt het gemeen bezit met vaste aandeelen dus sterk op het erfelijk individueel bezit, zooals dat op West- en Oost-Java bestaat, maar uit rechtskundig oogpunt blijft het toch *gemeen*, d. i. (blijkens het voorafgaande) *gemeentelijk* bezit en is het recht op zijn aandeel een *gebruiksrecht*.

In beide soorten van gemeentelijk grondbezit hebben de ingezetenen aandeelen niet alleen *op grond van*, maar ook in *evenredigheid tot* hunne dienstprestatie.

Dit blijkt vooreerst uit het feit dat in vele dessa's van Java die klasse van aandeelhebbers, welke zwaarder dienst presteeren, ook grooter aandeelen bekomen en vervolgens ook uit de grootte der aandeelen, waarop het gemeentebestuur (hoofden en oudsten) krachtens de vervulling hunner funktien aanspraak hebben. Deze toch kunnen in zekeren zin tot de heerendiensten d.i. tot de diensten, bewezen aan het Goevernement, gerekend worden.

Een „gebruiksrecht op sawah's krachtens het ambt" is dan ook aan het dorpsbestuur op Java algemeen toegekend, ofschoon het voor de hoofden van hoogeren rang is afgeschaft. (1) Het gaat dikwijls met andere voorrechten gepaard. Zoo vond men tijdens het regeeringsonderzoek in 62 der onderzochte dessa's van Java vrijstelling of gedeeltelijke ontheffing van landrente voor de sawah's van het dessahoofd, zoo werden die sawah's in 250 van de onderzochte dessa's

(1) De uitzondering, die op de afschaffing ten opzichte van de Preanger-Regentschappen tot op 1871 gemaakt werd, is in dat jaar opgeheven, en werden toen op die residentie de bepalingen toepasselijk verklaard van Stb. 1867 no. 22, waarbij de apanages of het ambtelijk landbezit der inlandsche hoofden en ambtenaren de dessabestuurders alleen uitgezonderd op Java en Madoera is afgeschaft.

(2) Eindresumé Eerste Gedeelte blz. 93.

voor hem door de bevolking tegen geringe of geene vergoeding geheel of gedeeltelijk bewerkt en wisten de hoofden bijna overal de beste stukken machtig te worden, al welke voordeelen zij 't dan ook in mindere mate ook op het ambtelijk bezit der bestuursleden toepasselijk zijn.

„Wat de uitgestrektheid van de ambtsvelden der desa- „hoofden betreft" (zegt het Eindresumé Eerste Gedeelte „Blz. 90) (¹) „zoo blijkt, bij inzage van de tabellen, tot de „Bijl. A. behoorende, dat die het geringst is, daar waar „het grondbezit individueel is, terwijl in Soerabaja en „Pasoeroean gelijk hierboven in § 9 is medegedeeld, de „desahoofden, ingevolge de daar bestaande bestuursregelin- „gen, slechts twee of drie gewone aandeelen in de gemeene „sawah's bekomen. In de overige residentien is die uit- „gestrektheid *meestal eenigszins evenredig aan de totale „uitgestrektheid der sawah's in elke desa; in zeer vele „desa's bedraagt zij ongeveer een tiende van de hoeveelheid „bouws, welke de gewone aandeelhebbers te zamen bezitten. „In de residentiën Cheribon, Tegal, Banjoemas, Bagelen en „Japara zijn de sawah's van het hoofd dikwijls in verhouding „nog grooter,* behalve in desa's met zeer veel sawah's, „waar de hoofden naar evenredigheid veel minder sawah's „krachtens hun ambt hebben." (²)

De grootte van de sawah's, welke als vaste stukken of evenredige deelen van den gemeentegrond aan de andere

(¹) Deel I. Hoofdstuk I. Titel III. Gebruiksrecht op Sawah's krachtens het ambt § 10.

(²) Het bovenstaande, uit het Eindresumé getrokken, geldt in hoofdzaken nog van den tegenwoordigen toestand. Volgens de Bijl. P. van het Kolon. Verslag van 1883 was het aantal dessa's waarin in 1882 ambtsvelden, gevonden werden 24,664 met 481,406½ bouws, dus gemiddeld 20 bouws ambtsvelden voor elk dezer dessa's. Neemt men in aanmerking dat het aantal bouws bouwgrond voor geheel Java in elke dessa gemiddeld 100 bedraagt, (zie boven) dan blijkt dit een zeer belangrijke uitgestrektheid. Uit de tabel, waarvan deze cijfers het resultaat geven, blijkt voorts, dat waar het kommunaal bezit in zijn meest ontwikkelden vorm, dien met jaarlijksche verwisseling van aandeelen, bestaat, het aandeel der dessabesturen verreweg het aanzienlijkst is, en het minst bedraagt daar, waar het erfelijk individueel bezit heerscht.

leden van het dessabestuur toekomen, is zeer verschillend, ook binnen de afzonderlijke residentien, maar over 't algemeen ook vrij belangrijk.

De hoofdvormen waarin dit in ambtelijk landbezit voorkomt zijn I. *vaste aandeelen* in den gemeentegrond (ook daar, waar overigens periodieke verwisseling plaats heeft) en II. een zeker getal *gewone aandeelen*, welke alleen in grootte en in de beide bovengenoemde opzichten van die der gewone landbouwers verschillen en dus aan de periodieke verdeeling en verwisseling zijn onderworpen.

Dat de dessa ook op deze velden eigenlijk rechthebbende is, blijkt ten overvloede uit het feit, dat bij aftreden of overlijden van het hoofd of bestuurslid zijn opvolger ze in bezit krijgt; hij gaat nu aan de dessa en het Goevernement dezelfde diensten bewijzen, die zijn voorganger praesteerde, *dus* hij heeft ook recht op dezelfde bouwgronden. Hiermee heb ik den aard van de rechten van de ingezetenen der dessa op bouwgronden afgehandeld. In hun gebruiksrecht ligt doorgaans opgesloten het recht, om hun aandeel te verhuren voor zoolang het in hun gebruik is; van eigenlijken verkoop, verpanding of beschikking bij uitersten wil kan natuurlijk geen sprake zijn. Evenmin van eigenlijke erfopvolging, al wordt ook bij het gemeen bezit met vaste aandeelen de zoon of schoonzoon zooveel mogelijk gelaten in het bezit van het aandeel zijns vaders of schoonvaders.

Ik zou thans den aard van het recht der ingezetenen op hunne *Erven* moeten bespreken, 't welk door het Eindresumé wordt gequalificeerd als: *erfelijk individueel bezit*. Daar de aard van dat bezit echter meer eigenaardig bij de behandeling der West- en Oost-Javaansche toestanden thuis behoort, vergenoeg ik mij hier te verwijzen naar mijne boven gemaakte konklusie ([1]) volgens welke: „de rechten der dessa „op de erven der bevolking het karakter dragen van uit-

([1]) Blz. 187.

„zondering en den vorm aannemen van beschikking door „het dessahoofd krachtens toezicht der gemeente op richtige „bewoning en nakoming van de op het erf rustende ver- „plichtingen."

Het tweede hoofdpunt: het karakter van het tegenwoordig grondbezit op Midden-Java, heb ik dus afgehandeld en kom nu:

III. tot een korte schets van *de wijze waarop die zich uit de toestanden van het laatst der vorige eeuw heeft ontwikkeld.*

Hiervan vindt men in het Algemeen overzicht, Tweede Gedeelte, Eindresumé § § 16—37, den uitvoerigen grondslag, die op zijn beurt weer berust op de „Gewestelijke „Overzichten" (¹) welke den hoofdinhoud van dat Tweede Gedeelte uitmaken. — Ook hier zal ik trachten zoo algemeen te spreken als het onderwerp dit gedoogt.

Boven zeide ik reeds dat het gemeen bezit van bouwgrond, zooals dat thans op Midden-Java bestaat, zich vooral sedert 1813, in welk jaar het stelsel der landrente door het Britsche tusschenbestuur over geheel Java (uitgezonderd de Preanger) werd ingevoerd, onder invloed van die landrente en later vooral van den druk der heeren- en kultuurdiensten gevormd heeft. Volledigheidshalve moet ik hier als vierde oorzaak bijvoegen *volksverloop*, 't zij met de drie bovengenoemde oorzaken verbonden. 't zij tengevolge van den Javaanschen oorlog van 1825—'30, gedurende welken op Midden-Java groote landstreken werden ontvolkt.

In 't geen volgt moet ik nu kort trachten te schetsen, op welke wijze die verschillende oorzaken het gemeen bezit hebben voortgebracht.

In de Eerste Afdeeling merkte ik reeds op, dat er in de strandresidentiën onder het bestuur der Compagnie en in de vorstenlanden onder het bestuur der Javaansche despoten

(¹) En wel speciaal gewoonlijk de § § 1—10 van die overzichten.

hier en daar reeds vóór onze eeuw een soort van *gemeen* bezit gevonden werd. Maar *gemeentelijk* bezit was het in geen geval; noch het bestuur der Compagnie, noch dat van den Soesoehoenen of Sultan, liet plaats voor de rechtspersoonlijkheid der dorpsgemeente, en waar verdeelingen van bouwgrond plaats hadden, geschiedde dat op last van de regenten met het oog op eene „*doelmatige bebouwing*". Waren er inderdaad nog grondrechten van de dorpsgemeenten àls zoodanig, gelijk prof. VETH, de schrijver van den „Blik op het bestuur van den Luitenant „Generaal VAN DEN BOSCH" en anderen ([1]) beweren, dan werden die zeker even slecht, zoo niet slechter geëerbiedigd dan de josorechten des enkelen landbouwers. Het grondgebied der dorpen werd uitgebreid of ingekrompen naar gelang de belangen der kultuur het schenen te eischen; en dan ook weer niet door gezamelijke medewerking van de dessalieden, maar door de hoofden op last van de Regenten, zelven weer als lasthebbers der Compagnie aangemerkt. Den toestand vóór de verovering door de Engelschen resumeert § 15 van het Algemeen Overzicht Tweede Gedeelte Eindresumé door te zeggen, „dat de bevolking in de Compagnieslanden, „evenals in de streken welke onder het bestuur der Vor-

---

([1]) Ook V. D. BOSCH zelf spreekt van rechten der dessa's op bouwgronden in zijne Nota aan de Regeeringsleden van 8 Maart 1831, aangehaald bij V. DEVENTER. „Bijdragen" enz., Deel II pg. 227. Op pg. 236 vond ik o.a.: „De hr. RAFFLES beweert, „dat op Java geen bizonder recht van eigendom op den grond bestaat maar „deze beschouwd wordt, den Vorst uitsluitend toe te komen. In den zin, waarin „hij zulks doet voorkomen, is dit letterlijk eene onwaarheid. Volgens de aloude „instellingen der Javanen behooren de woeste gronden gelijk bijna overal elders „aan den Soeverein, en deze stond ze af òf aan eene Vereeni„ging van meerderen tezamen, een dorp, dessa of kampong „uitmakende, òf aan bizondere personen. Zoolang de grond woest bleef, „werd daarvan geen schatting geheven, voor zoover die temporeel gekultiveerd „werd, een tijdelijke belasting betaald en voor zoover die duurzaam werd aan„vaard en bebouwd, werden de voorwaarden van afstand geregeld en werd de „grond het bizonder eigendom òf van een markgenoot„schap òf van een bizonder persoon, veelal met het volle recht, om òf het „bezit òf het vruchtgebruik daarvan te verkoopen of te verhuren, te verlaten, „zelf te bearbeiden of te doen bearbeiden."

„sten gebleven waren, overbelast was, en, *ten aanzien „van haar grondbezit even weinig in hare rechten werd be- „schermd.* Maar, terwijl in de Vorstenlanden de steeds hooger „opgedreven belastingen in geld oorzaak van de verwarring „waren, waren het in de Strandresidentiën de vele en zware „heerendiensten, en vooral de wijze, waarop zij gepraes- „teerd werden, welke een staat van zaken deden ontstaan, „zooals die in de aangehaalde stukken wordt beschreven."

In den tusschentijd, die verliep na de opheffing van de O.-I. Compagnie tot de Engelsche heerschappij, had geen bepaalde verandering in het stelsel van grondbezit plaats. DAENDELS verzwaarde de heerendiensten ontzachelijk en was de eerste, die ze ten behoeve van bruggen en wegen liet verrichten, voorts breidde hij de koffiekultuur op Oost-Java sterk uit, volgens RAFFLES met veel verspilling van arbeid en weinig resultaat, en bereidde den weg voor het meer rechtstreeksche stelsel van bestuur, dat onder RAFFLES vooral ten opzichte van het grondbezit tot rijpheid kwam. De vraag is nu, welken invloed op het grondbezit

I. *het stelsel van Landrente,* door RAFFLES ingevoerd, heeft uitgeoefend.

De bekende konklusie van RAFFLES in § 61 van de „Revenue Instructions" ([1]) was: „Algemeen gesproken is „er tusschen den landbouwer van den grond en den „Soeverein niemand die eigendomsrecht op den grond „kan laten gelden. De tusschenklassen die in vroeger tijd „de inkomsten van dorpen of districten hebben genoten, „waren alleen met de uitvoerende macht bekleede diena- „ren van het Goevernement, die deze inkomsten enkel als „gunst van hunnen gebieder ontvingen en in hun landbe- „zit alleen van zijn wil afhankelijk waren. Er kan geen „twijfel bestaan, of dit actuëel eigendomsrecht was oor- „spronkelijk alleen in den soeverein gevestigd; maar het

([1]) Bij VAN DEVENTER t. a. p. vertaald met „Instructie voor de Landelijke Inkomsten." Zie aldaar vooral blz. 111 vlg.

„is even zeker, dat de eerste ontginners van den bodem „voor zich als hun billijk loon aanspraak maakten op een „zoodanig zakelijk recht op den grond, dien zij aldus om „zoo te zeggen hadden gecreëerd, dat zoolang voor het „voorrecht om goed te worden bestuurd de verschuldigde „schatting van een zeker deel van het product van dien „grond werd betaald aan de Soevereine macht deze weder- „keerig gehouden was, hen of hunne erfgenamen niet te „storen in het bezit." Hierin is dus wèl sprake van een grondrecht van den Soeverein en een van den enkelen ontginner, het bekende *josorecht,* maar geen woord wordt gezegd van dat eeniger *dorpsgemeente,* ofschoon verschillende onderzoekers door RAFFLES aangesteld zoodanig recht wel degelijk op Java hadden meenen te vinden. ([1]) Het *markgenootschappelijk* grondrecht van v. D. BOSCH was dan ook in strijd met de oorspronkelijke plannen van RAFFLES, die op grond van de theorie, dat de Soeverein als eigenaar den bouwgrond aan de bezitters verpacht, *elken afzonderlijken landbouwer* in de landrente wilde aanslaan. Van dit *„detailed settlement"* kwam echter weinig of niets en reeds van den aanvang af liet RAFFLES in zijne verordeningen ruimte over voor een *„village settlement"* waar dit noodig mocht blijken. De afloop van de zaak wordt door § 16 van het Algem. Overzicht, Tweede Gedeelte Eindresumé als volgt geschetst: „De hervorming, „welke RAFFLES wenschte tot stand te brengen, is echter „blijven staan bij de eerste schrede, welke in die richting „was gezet bij de *proclamatie van 13 October 1813, volgens „welke de bouwgronden desa's gewijze aan de hoofden „zouden worden verhuurd."*

„Die maatregel constitueerde echter reeds een totale „omwenteling. Zij vernietigde met eenen slag het stelsel, „tot dien tijd toe algemeen toegepast, om de belastingen „te innen door tusschenkomst van hoogere en lagere

([1]) Zooals uit 't voorafgaande blijkt, waarschijnlijk ten onrechte.

„hoofden, en hun die als bezoldiging af te staan, hoewel „aan enkele hoofden aanvankelijk vergund werd ambts- „velden te behouden."

Theoretisch waren dus de eigenlijk rechthebbenden op den grond na het Goevernement de afzonderlijke landbouwers, ([1]) die dan ook zooveel mogelijk in hun bezit werden bevestigd, maar praktisch had het Goevernement alleen te maken met het dorpshoofd, wien, mits hij de vastgestelde landrenten opbracht, in zijn dessa een groote ruimte van beschikking gelaten werd. Nu was door RAFFLES het ambtelijk landbezit grootendeels opgeheven. Een aantal velden lagen dus ter beschikking van het dorpshoofd, in wiens belang het was voor de bebouwing te zorgen. In verhouding tot de vroegere lasten, aan de bevolking opgelegd, was de landrente, die een zeer belangrijk aandeel van den oogst der sawah's en tegals bedroeg, op zichzelve geen verlichting. Vooral door de wijze van heffing, onmiddelijk door ambtenaren van het Goevernement, moest die verlichting worden gegeven, maar de bedoelingen van RAFFLES werden in dit opzicht op verre na niet geheel verwezenlijkt. 't Gevolg was dan ook, dat men op veel plaatsen, om den druk der belasting dragelijk te maken, tot een nieuwe verdeeling der velden onder de aanwezige landbouwers overging. De snelle overgang van toestanden was niet bestaanbaar met eerbiediging van het josorecht.

Dit bleef zoo na den terugkeer van Java onder het Nederlandsch gezag.

„Toen Commissarissen-Generaal het bewind aanvaardden" (zegt § 17 Algemeen Overzicht, Tweede Gedeelte Eindresumé) „verklaarden zij, in tegenspraak met het voor- „komende in § 61 der Revenue Instructions, dat de ge- „gegevens, om een „„*detailed settlement*"" in te voeren, „nog niet voorhanden waren, en keerden daarom terug

([1]) Vergelijk daarvoor ook het model der piagem's meêgedeeld in Bijl. IIde Gedeelte Eindresumé.

„tot den vroeger door het Britsch bestuur verordenden „maatregel, om *bij gemeentelijken aanslag de landrente „te heffen. Zij schreven daarbij tevens voor, dat de hoofden „en oudsten de gronden naar billijkheid zouden verdeelen.*"

Men ziet, het grondbezit was nog geen tijdperk van rust ingetreden. Aan 't voorschrift van Commissarissen-Generaal ligt de bewustheid ten grondslag, dat de gronden in de dessa nog niet naar billijkheid verdeeld waren. De dorpshoofden maakten van het onbeheerd raken der vroegere apanage-velden misbruik, om ze zooveel mogelijk tot eigen voordeel te exploiteeren. De landrente werd doorgaans over de gronden der gewone landbouwers, met vrijstelling van die der hoofden omgeslagen. RAFFLES' maatregelen hadden den ouden toestand dikwijls alleen ten voordeele der dorpshoofden verbeterd. In de piagem's welke hun werden uitgereikt door het bestuur, moest sinds 1819 't voorschrift worden opgenomen, dat de rechten der ontginners zouden worden geëerbiedigd, maar dit geschiedde niet.

Het voorschrift van Commissarissen-Generaal, hetwelk op zijn beurt weer het kommunaal bezit in de hand werkte, werd dus door de omstandigheden noodzakelijk gemaakt. Voor het josorecht echter was het doodelijk. „Gelijk in het „gewestelijk overzicht van Kedoe is gezegd," (vervolgt § 17 van het Algem. Overz. Tweede Ged. Eindresumé) „werden bij de invoering van het landrentestelsel *alle bouw„gronden begrepen onder de massa, welke zonder onderscheid „van herkomst verhuurd werden aan hen, welke aannamen „de hoogste som als belasting te voldoen.*"

Het onderscheid met den toestand onder de Compagnie en het Vorstenbestuur (want na afloop van den Javaanschen oorlog in 1830 werd het stelsel ook in de oude Montjonegoro der Vorstenlanden ingevoerd) was dus voor de strandresidentiën en de andere residentiën van Midden-Java dat de grondbelasting daar vroeger geheven werd

namens en genoten werd door verschillende klassen van adel en ambtenaren, terwijl voortaan alle landelijke inkomsten (althans in theorie) vloeiden in de kas van het Goevernement. Overigens echter bleef de grondslag van het grondbezit dezelfde, namelijk het pachtstelsel, sinds Raffles weder aan het Europeesche Leenstelsel vast geknoopt, doch door hem zelven een vrucht van Javaanschen bodem geacht. Maar de vorm van die verpachting veranderde eveneens: „formeel was nu de *bekel* (dorpshoofd) „landhuurder geworden, en moest de velden van zijn gebied „onder zijne landbouwers naar billijkheid verdeelen." Het josorecht zou nog een veertigtal jaren lang het stiefkind van het Europeesch bestuur blijven. Een ontgonnen stuk gronds bleef voortaan 3 jaar lang in het gebruik der ontginners, werd dan in de landrente aangeslagen en tevens in het gemeen bezit opgenomen, waar dat bestond.

In die streken evenwel, waar weinig apanages bestaan hadden, of geen onevenredig grondbezit der verschillende landbouwers een nieuwe verdeeling gebiedend eischte, had de invoering van de landrente geen kommunaal bezit tengevolge. De residentie, waar tijdens het regeeringsonderzoek van 1868—'69 het ontstaan van het kommunaal bezit door de inlanders aan de invoering der landrente werd vastgeknoopt, zijn vooral Cheribon en Rembang.

Omtrent eerstgen. residentie zegt § 2 van het gewestelijk overzicht (Eindres. Tweede Gedeelte blz. 56.) „Het „gemeen bezit van sawah's zou in het regentschap Mad„jalengka, volgens in verscheidene der onderzochte desa's „afgelegde verklaringen, ontstaan zijn bij de invoering van „het landrentestelsel in het jaar 1812, terwijl vóór dien „tijd algemeen individuëel bezit bestond; enkelen konden „nog de sawah's aanwijzen, die aan hunne vaders hadden „toebehoord.

„De overgang van individuëel tot gemeen bezit zou „hebben plaats gegrepen ten gevolge van een last, volgens

„sommigen van den heer Van Lawick van Pabst, volgens „anderen van den heer Sevenhoven, en het zou geschied „zijn, deels omdat de inning der landrente moeielijkheid „opleverde, daar sommige sawahbezitters groote uitgestrekt„heden bezaten, waarvan gedeelten onbebouwd bleven, „deels omdat men anders geen kans zag, om aan de „inlandsche hoofden en ambtenaren sawah's in ambtelijk „gebruik af te staan."

Omtrent Rembang zegt § 4 van het overzicht van dat gewest: (1) „In het regentschap Rembang is algemeen ver„klaard, dat door den resident Van Lawick van Pabst, „omstreeks het jaar 1823, de last werd gegeven om alle „sawah's gelijkelijk te verdeelen en een aandeel te geven „aan ieder die zich in de desa wilde vestigen en de dien„sten wilde praesteeren. Alle sawah's werden tegelijkertijd „opgemeten. In eenige desa's is verklaard, dat dit tegelijk „geschiedde met de invoering der landrente." Iets verder: „In enkele desa's is verklaard, dat gelijke verdeeling al „had plaats gehad onder het Engelsch bestuur, in één „desa, dat toen tevens „„de belasting"" werd ingevoerd."

Ook in Pekalongan vindt men de nadeelige werking van de landrente op het josobezit. „Behalve in Rembang" (zegt § 18 van het Algemeen Overzicht) (2) „is ook in „Pekalongan melding gemaakt van de invoering van „het gemeen bezit tegelijk met het landelijk stelsel, „en van de opvolging van het bevel tot verdeeling „*voor eens*, terwijl daarna evenals in Rembang, toen de „omstandigheden, die aanleiding hadden gegeven tot het „ontstaan van het gemeen bezit, niet meer voorkwamen, „de oude adat herleefde, zoodat niet alleen geen nieuwe „verdeeling plaats vond, maar ook de nieuwe ontginningen „in individueel bezit bleven, en niet gelijk elders, waar „het gemeen bezit was ingevoerd, na eenige jaren privaat-

(1) Eindr. Tweede Gedeelte blz. 182.
(2) Eindr. IIde Ged. blz. 301.

„gebruik daarin moesten overgaan. En zoo schijnt het ook „elders op vele plaatsen gegaan te zijn, b. v. in de „residentie Tegal."

Het landrentestelsel heeft dan ook wel *een enkele* gelijke verdeeling ter bevordering van de kultuur en opbrengst der belasting veroorzaakt, maar *niet* zooals later heerendiensten en kultures *periodieke verdeelingen* van den bouwgrond. Deze waren dan ook met den eigenlijken grondslag van het belastingstelsel van RAFFLES in strijd, en de verhuring van alle dessagronden gezamenlijk aan het dorpshoofd was niet anders bedoeld, dan als voorloopige maatregel, welker echter tot op 1872 onveranderd is gehandhaafd; ook daarna werd de individueele aanslag niet de vaste grondslag van de heffing der landrente.

Maar het was vooral II. *het kultuurstelsel,* dat in de zgn. strandresidentiën (¹) en ook in samenwerking met de andere faktoren (landrente en heerendiensten) in de oude *Montjonegoro* (²) het kommunaal bezit der bouwgronden maakte tot het heerschende verschijnsel. Ook in die streken waar de kultures wegens de ongeschiktheid der gronden niet ingevoerd konden worden, werd toch het gemeen bezit destijds op last ingevoerd.

Het is misschien overbodig de wijze te vermelden, waarop de Goevernements-kultuur, door v. D. BOSCH zoo ontzachelijk uitgebreid, de aanleiding werd tot het het algemeen ontstaan van kommunaal grondbezit. Daarover dus slechts een enkel woord. De kultuur vooral die van suiker en indigo eischte gebruik van de vruchtbaarste gronden: een deel van de sawah's der dessa's werd daar-

(¹) Cheribon, indigokultuur; Tegal, suiker- en indigokultuur; Pekalongan, suiker- en indigok.; Semarang, suikerk; Kedoe, tabaks- en indigok.; Rembang, suikerk.; Pasoeroean, suiker- en koffiek; uitgezonderd Japara en Soerabaja, waar het gemeen bezit vermoedelijk reeds bij de invoering der kultures bestond.

(²) Banjoemas, Bagelen en Madioen, vooral indigo- en ook koffiekultuur, Kediri, koffiekultuur.

voor dan ook gewoonlijk in beslag genomen en ofschoon v. d. Bosch in zijn programma had opgenomen dat over niet meer dan 1/5 van de dorpsvelden zou worden beschikt en dan in elk geval tegen vrijstelling van landrente, werd dit maximum dikwijls overschreden en was het eenige verschil in de heffing der landrente van de dessa, dat de andere landbouwers in evenredigheid meer moesten opbrengen. De beide bovengenoemde kultures, vooral de laatste, putten den grond zeer uit en vorderen daarenboven tal van werkzaamheden voor den aanleg, de bewerking en den oogst der velden, het vervoeren van het geoogste naar de fabrieken, den aanbouw van die fabrieken zelven en eindelijk den arbeid bij de bewerking van het produkt, al hetwelk in den aanvang in heerendienst tegen geringe of geene belooning geschiedde. De kultuur van suiker en indigo is ook speciaal nadeelig voor de handhaving van het josorecht, daar de uiterlijke teekenen van den arbeid des landbouwers op zijne sawah: de *galengan's*, daarvoor worden geslecht en hun sporen niet altijd zijn terug te vinden. Voorts werden voor deze meeste kultures *alle sawah's eener dessa achtereenvolgens in beslag genomen,* waarvan het gevolg was dat het gevoel van recht op eenig bizonder stuk gronds bij alle landbouwers verzwakte en een streven begon te ontstaan naar gelijkheid van aandeelen. Het bestuur had belang bij deze gelijkheid, omdat zij de werkkracht van de bevolking vermeerderde, en tevens bij vermeerdering van het aantal kultuurdienstplichtigen, waardoor een grooter opbrengst van kultuurprodukten werd gewaarborgd. In den vorm van kultuurprocenten hadden alle goevernementsambtenaren een zeer tastbaar belang bij een goede produktie — en vandaar het stelselmatig bevorderen van het gemeen bezit, dat de lasten beter deed verdragen door de lusten gelijk te verdeelen. Die maatregel van gelijke verdeeling der bouwgronden, welke door periodieke herdeeling doorgaans gevolgd werd, was

dan ook op zichzelf zeer doeltreffend en een eenvoudig uitvloeisel van de omstandigheden.

Niettemin bleven vele landbouwers aan hunnen joso-grond gehecht en verzetten zich lijdelijk of krachtdadig tegen het kommunaal bezit; vandaar de „regelingen, ge-„troffen in elke desa van Tegal en in velen van Banjoemas, „ten doel hebbende om, na afzondering van een gedeelte „der sawah's voor de goevernementskultures, in de over-„blijvende velden aan ieder landbouwer een vast aandeel „te laten behouden." (1) Maar vooral in de *Montjonegoro* werkte alles het gemeen bezit in de hand. De Javaansche oorlog ontvolkte er groote landstreken en de opheffing van het ambtelijk landbezit (tijdens het Vorstenbestuur daar de type van het grondbezit) bracht groote stukken gronds als onbeheerd goed ter beschikking van het Goevernement, dat voor de bebouwing moest zorgen.

„Maar terwijl overal een ordelijk administratief beheer „in werking kwam, waarvan de groote voordeelen bij ver-„gelijking met den vroegeren staat van zaken door de „bevolking nog tijdens het onderzoek werden erkend, gingen „tevens tengevolge van de gelijktijdige invoering van het „kultuurstelsel en de vordering van zware diensten aan „bruggen en wegen en voor het bouwen van woningen en „fabrieken, alle nog bestaande individueele rechten der „bevolking met geringe uitzondering te niet, om opgelost „te worden in het gemeen bezit." (2) Aanvankelijk had dit reeds met vele dessa's in Bagelen plaats gehad bij de invoering aldaar van het landelijk stelsel en wel nadat vooraf gedurende korten tijd op de oude wijze de gronden in ongelijke stukken waren uitgegeven.

„Maar het was vooral de invoering op hooger last van „de indigo — ook hier en daar van de koffiekultuur, waar-„door in Banjoemas, Bagelen en Madioen de vestiging van

(1) Eindr. IIde Ged. Algem. Overzicht, blz. 303. Noot.
(2) Eindr. IIde Ged. Algem. Overzicht, § 20, blz. 305.

„het gemeen bezit tot stand kwam. In vele desa's gebeurde „dit tengevolge van het volksverloop dat door de invoering „dier kultures ontstond. In de eerstgenoemde residentie „geschiedde het op vele plaatsen met medewerking van de „dienstplichtigen zelven die geen ander middel wisten om de „steeds verzwaarde diensten gelijk te doen drukken. In „Bagelen en Madioen werd gehandeld op uitdrukkelijken „last van het Europeesch bestuur."

Iets verder: „In de residentie Kediri had de overgang „niet zoo op eens noch overal tegelijk plaats. De koffie„kultuur op hoog gezag werd aldaar als reden der invoe„ring van het gemeen bezit genoemd of in het algemeen „zware diensten, welke de privaatbezitters deden besluiten, „eerst gedeelten van, later al hunne gronden in het gemeen „bezit te doen overgaan. In zeer vele desa's ontstond het „eerst veel later, vooral naar aanleiding van de algemeene „invoering van het landelijk stelsel in 1859 en nog later, „vier of vijf jaar vóór het onderzoek, op last van het „toenmalige hoofd van gewestelijk bestuur."

In de gewestelijke overzichten van het Tweede Gedeelte Eindresumé vindt men de berichten die bij het regeeringsonderzoek in elke residentie van Midden-Java zijn verkregen omtrent de inwerking van het kultuurstelsel op den vorm van het grondbezit.

Ik kan voor verdere bizonderheden dan ook volstaan met daarheen te verwijzen, omdat ik die niet in algemeener vorm weer kan geven zonder tot onjuistheid te vervallen en stap dus van dit punt af met de opmerking, dat het Europeesch en het daarvan afhankelijk inlandsch bestuur van de invoering tot (en soms nog na) de latere inkrimping der kultures het gemeen bezit stelselmatig bevorderd heeft, zoodat het volkomen begrijpelijk is, dat de bevolking dien vorm van grondbezit tijdens het regeerings-onderzoek beschouwde als een „*bestuursregeling.*"

Vóór, gedurende en na de invoering der Goevernements-

kultures werkten III. *de heerendiensten* (zoowel algemeene als bizondere) eendrachtig mede tot vernietiging van het josobezit. Bizonderheden daaromtrent uit de periode vóór 1830 vindt men in § 18 van het Algemeen Overzicht, Tweede Ged. Eindresumé, waaruit ik het volgende aanhaal:

„Blijkens de daaromtrent afgelegde verklaringen bestond „het gemeen bezit vóór de toepassing van het kultuurstelsel „lang niet algemeen; waar men het aantrof, was het ont- „staan door tweeërlei oorzaak: het onbeheerd raken van „gronden en de oplegging van vele en zware diensten en „het geschiedde meestal niet op eens, maar in den loop „des tijds. Van het onbeheerd raken van gronden worden „verschillende gevallen opgegeven, de meest algemeene is „verhuizing, welke dikwerf het gevolg was van zware „dienstpraestatie, zoodat de laatste in die gevallen de eigen- „lijke aanleiding was. Maar er zijn ook andere redenen „vermeld, zooals: ontvolking door benden stroopers, koorts- „epidemiën en vooral de Javaansche oorlog van 1825/30. „Door den laatsten werden geheele streken verwoest, terwijl „elders van de bevolking zware offers geëischt werden, „b. v. in Tegal en Pekalongan, waar de regenten pradjoerit's „en koeli's voor militaire transporten hadden te leveren. „Ook ontstentenis van erfgenamen wordt als reden van „het onbeheerd raken genoemd, waaronder te verstaan is: „erfgenamen, in staat om de diensten te praesteeren.

„Hoe de oplegging van zware diensten tot oplossing van „het individueel bezit voeren moest, is in de overzichten „van Semarang, Rembang en Soerabaja uitvoerig beschre- „ven. In Rembang werd daarbij speciaal van de blandong- „diensten, dat zijn die ten behoeve van den houtkap, ge- „waagd. Elders waren het de diensten aan bruggen en „wegen, welke bezwarend werden genoemd. De diensten aan „bruggen en wegen moesten onder Maarschalk Daendels voor „het eerst gepraesteerd worden en dezen zijn sedert overal „een voornaam deel van de diensttaak blijven uitmaken.

„Behalve deze algemeene diensten waren er buiten de „blandongdiensten, die ook in andere gewesten dan Rembang „een drukkende last voor de bevolking waren, nog bizondere „prestatiën, welke aanleiding gaven tot de oplossing van „het bestaande individueel bezit, zooals de wijze, waarop „de leverantie van houtskool plaats had, in het regentschap „Lamongan. (1) Daartoe heeft ook niet weinig bijgedragen „de wijze, waarop de landrente in het regentschap Grissee „werd geheven. Van den arbeid aan de vestingwerken van „Ambarawa en Soerabaja zal, als vallende in een later „tijdvak, hieronder melding worden gemaakt."

Rekent men de werkzaamheden, die voor weinig of geene betaling ten behoeve van de kultures moesten worden verricht, ook tot de heerendiensten, dan is de daarmeê op de bevolking gelegde druk sinds de dagen der Compagnie zeker weinig verlicht. „Intusschen," zegt de Handleiding van Prof. DE LOUTER, „was sedert 1830 het „aantal persoonlijke diensten aanmerkelijk toegenomen „door de groote openbare werken van militairen en mari- „tiemen aard, terwijl de gelijktijdige uitbreiding der kultuur- „diensten en het stelsel van zuinigheid, dat van toen af „in Indië de overhand behield, niet weinig bijdroegen „om de lasten der bevolking ontzachelijk te verzwaren."

In den druk van die diensten hebben de achtereenvolgende regelingen weinig vermindering aangebracht. Thans is er een maximum vastgesteld voor elken dienstplichtige en wel 42 dagen 's jaars van 12 werkuren; ook andere beperkingen zijn aan de beschikking over den arbeid der Javanen gesteld in verband met den afstand van hun

---

(1) Op pag. 228, IIde Ged. Eindresumé, Noot, wordt die wijze van levering beschreven: „bij de hierboven genoemde diensten kwam in later tijd de leve- „ring van houtskool, die op 20 paal afstands (7 uur gaans) van de dessa moest „gebraud worden, waarvoor dagelijks 30 à 35 man moesten uitkomen: voor die „houtskool die per prauw naar Soerabaya ging, werd 20 duiten per pikoelan „betaald."

woonplaats tot het te verrichten werk, de verhouding van het aantal dienstplichtigen tot dat van de bevolking der dessa, enz., maar evenals met meer verordeningen over Javaansche toestanden is het de vraag, of zij daarmeê bestaanbaar m. a. w. uitvoerbaar is, en of de verschillende maxima niet wel eens overschreden moeten worden.

Tijdens het regeeringsonderzoek was, gelijk het Eindresumé zegt „de heerendienst" nog „regelaar van het grondbezit."

Evenals zij de invoering hebben bevorderd, droegen de heerendiensten toen dus nog het leeuwenaandeel tot de instandhouding van het gemeen bezit bij. Hoe zwaarder zij op de dessa drukken, hoe liever deze haar aantal dienstplichtigen ziet vermeerderen en hoe gemakkelijker zij dus aandeelen in haren bouwgrond ten hunnen behoeve beschikbaar stelt. Maar ook indirekt door verarming en volksverloop hebben de heerendiensten het kommunaal bezit in de hand gewerkt. Ook op andere wijze, zooals bij het voorbeeld, dat § 22 Algem. Overzicht Eindresumé geeft, het geval was:

„Vernietiging of verstoring van dat bezit" (het bestaande individueel bezit) „was ook in hooge mate het gevolg „van de dienstpraestatie ten behoeve der vestingwerken „te Ambarawa en Soerabaja, zooals reeds met een woord „is gemeld.

„Voor die te Ambarawa werden de dienstplichtigen in „grooten getale opgeroepen uit Semarang en Kedoe, voor „die te Soerabaja uit Rembang, Kediri, Pasoeroean, Pro„bolingo, Besoeki en uit de residentie Soerabaja zelve.

„De omstandigheid, dat de dienstplichtigen zoolang afwe„zig waren als zij aan de vestingwerken arbeidden, gaf „aanleiding dat er intusschen voor de bewerking der velden „maatregelen genomen werden, zoodat de terugkeerenden „hunne gronden in het bezit van anderen vonden." (¹)

(¹) Eindres. IIe Ged. blz. 307.

Deze werking der heerendiensten was dus indirekt, maar die tijdens het regeeringsonderzoek gewoonlijk zeer direkt en uit te drukken in de formule: *grondbezit voor dienstprestatie.*

Eveneens indirekt was de werking der diensten ten behoeve der vestingwerken te Ambarawa op het grondbezit in de regentschappen Semarang en Demak, zooals § 22 van het Algemeen Overzicht Eindresumé die beschrijft. Die streken namelijk „werden in 1849 door een zwaren „hongersnood geteisterd;" . . . . „Het kwam „toen aan het licht, dat de verachterde toestand der „bevolking voor een groot gedeelte te wijten was aan het „stelsel van exploitatie, dat door de inlandsche bestuurs„hoofden, in vereeniging met eene schare van onwettig „aangestelde beambten, werd in praktijk gebracht, zooals „in het overzicht van Semarang is beschreven.

„Die hoofden annexeerden bij hunne privaat bezeten „sawah's het beste gedeelte van de gronden, welke ver„laten waren; (¹) de kleine man moest zich met het over„blijvende, dat in gemeen bezit kwam, vergenoegen, en „dan nog de velden voor de hoofden bewerken, en de „geheele landrente voldoen.

„Ten einde orde in dezen staat van zaken te brengen „en het grondbezit voor den kleinen man te verzekeren *„gelastte de toenmalige Resident eene gelijke verdeeling van „alle velden, zonder onderscheid, welk bevel in de geheele „residentie Semarang, waar destijds nog hier en daar privaat „bezit bestond, ten uitvoer werd gelegd."* (¹)

De overwegende invloed der heerendiensten op het grondbezit blijkt o. a. ook uit de benamingen, waarmee de kommunale gronden op Midden-Java worden aangeduid. Evenzoo uit de namen der rechthebbenden op die gronden. De woorden: *sanggan, kramanan, pikoelan, boemi, bagean, sikep,* wijzen op het verband van grondbezit met dienst-

(¹) Eindr. IIe Ged. blz. 308.

prestatie en staan allen gezamenlijk tegenover 't woord *joso*, op West-Java jasa, waarmee het bizonder persoonlijk grondrecht van ontginning, niet van beschikking door het Goevernement afkomstig, wordt aangeduid.

Naar de opvatting der inlanders in 1868—'69 was het recht op een aandeel in den bouwgrond der dessa dan ook niets anders dan de vergoeding voor de dienstprestatie aan het goevernement.

Ziedaar het eindresultaat van de lasten, sinds den aanvang van deze eeuw door het Europeesch gezag op de Javanen gelegd, die als de hoofdoorzaak van het tegenwoordig kommunaal bezit moeten beschouwd worden.

Als oorzaak behalve de inwerking van het Europeesch gezag moet nog genoemd worden de aanleg van waterwerken gemeenschappelijk en op last, doorgaans van het inlandsch bestuur, welke nog in onze eeuw meermalen plaats had en waardoor de sawah's der zoo ontstane dessa's van den beginne af aan in gemeen bezit kwamen.

Toen sinds 1866 de Regeering het ontginningsrecht in bescherming nam en later ook de last van heeren- en kultuurdiensten verminderde, begon de omvang van het gemeen bezit allengs weer te slinken, maar een konversie op groote schaal werd tot nog toe belet door de werking der heerendiensten op het grondbezit (vooral die der algemeene) dat dus in 1885 op Midden-Java nog grootendeels kommunaal is. (1)

---

§ 3. *West- en Oost-Java.*

Evenals in de vorige § zal ik in deze slechts dien vorm van grondbezit bespreken, welke als het heerschend verschijnsel in de bedoelde streken wordt aangetroffen, n.l. het *erfelijk individueel bezit*, welks karakter ik zal trachten te schetsen.

(1) Zie de boven aangehaalde statistiek.

Zooals ik reeds zeide, is dat erfelijk individueel bezit over geheel Java de vorm van grondrecht, uitgeoefend op de *erven*, en is over 't algemeen wat van het erfelijk indiv. bezit der bouwgronden geldt ook daarop toepasselijk met de beperkingen, die ik in § 2 uitvoerig besprak als rechten van de dessa op erven. (¹) Over het erfel. indiv. bezit van sawah's handelt het Eindresumé, Eerste Ged. Hoofdstuk I, Titel I. (²)

§ 1 zegt van de streken, waar het in 1868—'69 gevonden werd: (³) *„Erfelijk individueel bezit van sawah's treft men, met „geringe uitzonderingen, algemeen aan in Bantam, Krawang, „de Preanger Regentschappen, het regentschap Indramajoe „(Cheribon), de districten Madjenang en Djajaloehoer van de „residentie Banjoemas, die grenzen aan de Preanger Regent„schappen — voorts op het eiland Bawean (Soerabaja) en in „de residentiën Probolingo, Besoeki, Banjoewangi, zoomede „in het regentschap Pamekasan (Madoera).*" Kortelijk kan men dit resumeeren, door te zeggen, *dat in de Soendalanden en in den Oosthoek het erfelijk individueel bezit heerschende is.*(⁴)

Ofschoon dan ook het aantal residentiën waar het gemeen bezit als hoofdtrek ontbreekt, ongerekend Madoera

(¹) Intusschen komt juist in Bantam ook gemeen bezit van erven voor, doch dit is door een bestuursmaatregel op eens ontstaan en heeft dus weinig belangrijks uit historisch en wetenschappelijk oogpunt.

(²) Hoofdstuk II, Titel I handelt over dat van tegalvelden, tuinen en boomgaarden, de gebruiken daaromtrent komen in doorslag met die omtrent sawahbezit overeen, doch vooral met deze uitzondering, dat het gevoel van recht op en beschikking over tegalvelden enz. wegens den minderen arbeid, die er aan ten koste gelegd wordt, eenigszins zwakker is.

(³) Eindr. Iste Ged. blz. 17.

(⁴) Het Kol. Verslag van 1883 zegt op blz. 86: „In 5 gewesten: Bantam, Batavia, „Krawang, Probolingo en Madura wordt in 't geheel geen, en in de Pre„anger Regentschappen en Bezoeki slechts zeer weinig communaal bezit aan„getroffen."

Elders vindt men het slechts sporadisch „Ook in de overige gewesten van „Java en de hierboven niet genoemde afdeelingen van Cheribon en districten „van Banjoemas wordt erfelijk individueel bezit van sawah's aangetroffen in vele „desa's, hetzij van al de sawah's tot eene desa behoorende, hetzij van een gedeelte „daarvan, terwijl de overige in gemeen bezit zijn." Ibid. alin. 2.

slechts zeven bedraagt en daartoe de minst dicht bevolkte behooren, (1) staat toch blijkens Bijl. P. van het Kol. Verslag van 1883, de uitgestrektheid van het erfel indiv. tot het kommunaal bezit op Java als 3 : 4, terwijl het individueel bezit blijkens dit geheele Hoofdstuk in den aanvang onzer eeuw het overwicht bezat en sinds 1865 weêr meer en meer, zij 't dan ook langzaam, veld wint.

De behandeling van dezen bezitsvorm mag dan ook niet gemist worden in een schets van het Javaansche grondbezit, al biedt het voor de vergelijking met Middeleeuwsch-Europeesche toestanden een minder rijke stof aan dan het gemeen bezit, omdat zijn historische ontwikkeling in het Westen voor zoover ons bekend is, niet door een gemeenschapsvorm is voorafgegaan, terwijl zijn geschiedenis in het Oosten nog zeer kort en wat daarvóor bestaan heeft ons zoo goed als geheel onbekend is.

Daar de geschiedenis van onze eeuw zoo weinig verandering gebracht heeft in den aard van het grondbezit op West- en Oost-Java, kan ik hier een korte schets daarvan laten voorafgaan, die geheel berust op de mededeelingen van het Eindresumé in zijn II^de^ Gedeelte (Gewestelijke overzichten en Algemeen Overzicht.)

I. *Bantam.* In de Eerste Afdeeling van dit Hoofdstuk, gaf ik een overzicht van het rapport der H.H. SPAAN en VALCK, omtrent de geschiedenis der *sawah negara*, *kedaleman* en *jasa* in dàt gewest. Daaraan knoopt zich vast de volgende zinsnede van het Gewestel. Overzicht van Bantam § 6. (2) „De in heerendienst aange„legde sawah's, thans bekend onder den algemeenen naam „van sawah negara, worden aangetroffen in ongeveer 400 „dessa's allen gelegen in de nabijheid van den zetel van

(1) De Preanger Regentschappen hebben een groote uitgestrektheid, maar geen in evenredigheid groote bevolking.

(2) Bladzijde 5.

„het oude sultansbewind," . . . . „Al de zooge-„naamde sawah negara werden bij den overgang onder „het Hollandsch gezag in het bezit der bebouwers gelaten *„maar de inkomsten, die vroeger òf de Sultan òf de geapana-„geerden en begiftigden trokken, vervielen aan het Gouverne-„ment en werden van toen af, evenals van alle andere gronden, „voldaan in den vorm van landrente."* Voor de landbouwers, die de zgn. poesakagronden bewoonden, was dus het praktische verschil, dat zij in onmiddellijke betrekking kwamen met den Soeverein als belastingheffer. Overigens verkeeren de sawah negara sinds de inlijving in hetzelfde rechtsverband als de sawah jasa en doelt het verschil in naam vooral op verschil van historische wording van dat bezit. „Aangaande de rechten (zegt de laatste alin. van § 6 Ibid.) „die van ouds en later op de *sawah negara* „door de bebouwers zijn uitgeoefend is verklaard, dat die „oorspronkelijk steunen op eene beschikking van den vorst „ten behoeve van hen, die de ontginning der sawah's „hadden bewerkstelligd, terwijl alle latere beschikking over „het gebruik der sawah's uitgaat van het desahoofd, han-„delend namens het bestuur." Deze opvatting verschilt intusschen niet zoo veel van de gewone omtrent den oorsprong van alle grondbezit, daar de Soeverein zelfs in Bantam bijna overal als de eigenlijke grondeigenaar wordt aangemerkt.

Aanleg van waterwerken op last had nog in onze eeuw in Bantam plaats, maar leidde niet tot het ontstaan van gemeen bezit, evenmin als onder het Sultansbestuur.

De resident BUYN, die in 1844 in tal van dessa's door zijn bevel tot bijeenwoning den eigenaardigen half-kommunalen rechtstoestand der erven aldaar veroorzaakte, wenschte ook het gemeen bezit van bouwgronden in te voeren; de bevolking was echter te zeer aan den bestaanden toestand gehecht; twee der toenmalige regenten antwoordden o. a.

(1) Het Kol. Verslag van 1883 geeft als uitgestrektheid der sawa negara in Bantam op blz. 86 4080 bouws.

op de vraag van den resident, of het gemeen bezit zou kunnen worden ingevoerd, dat „het alleen zou kunnen in „geval het Goevernement bij elk grondstuk een soldaat „plaatste om den gegeven last te handhaven, en dat het „alleen kon als men de bezitters schadeloos stelde, omdat „het Goevernement anders in zijne verplichtingen als vorst „te kort zou schieten."

Het erfelijk individueel bezit der negara- en jasagronden was en bleef dan ook de hoofdvorm van het grondrecht in Bantam en de begrippen zijn er op het punt van de meeste rechten, uit hun bezit voortvloeiende het meest ontwikkeld. De kennis van de voorschriften van den Islam is er ook het grootst. Tal van termen uit het Moslimsch recht zijn er in gebruik. „Het algemeen gebruik er van" (zegt de Inleiding op het I[ste] Ged. Eindr. blz. 2) „draagt er zonder „twijfel veel toe bij, om de rechtsbegrippen, aan de be- „volking eigen, meer te preciseren, maar men gaat te ver, „als men uit het bezigen van de woorden tot het aanwezen „der begrippen, welke daarmee in het Moh. recht worden „uitgedrukt, concludeert." ([1])

II. *Preanger Regentschappen.* Tijdens het regeerings-onderzoek is daar gewag gemaakt van den aanleg van sawah's op last (nu eens van inheemsche hoofden, dan weer van de vorsten van Mataram) in de 16[de] en 17[de] eeuw. De toestand was hier over 't algemeen overeenkomstig met dien in Bantam; sawah *negara* (hier dikwijls *tjarik* genoemd) en *jasa* kwamen naast elkander voor.

De koffiekultuur, vooral sedert de annexatie door de Compagnie in 1705 (destijds liet Mataram alle aanspraken op de zgn. „Bataviasche Regentschappen" varen) in de

([1]) Hierover en over de gevolgtrekking uit deze stelling door den heer Jhr. D. J. van Alphen gemaakt ten aanzien van het eigendomsbegrip van den Soendanees, zal ik bij de behandeling van den aard van het erfelijk indiv. bezit nader spreken. Evenmin als ergens elders op Java heeft thans in Bantam de Islam eenige onmiddelijke rechtsgeldigheid. Zijne werking op het gewoonterecht kan daarom evenwel gewichtig zijn.

Preanger uitgebreid en daar tot op onzen tijd gehandhaafd, had, ofschoon zij van den beginne af aan gedwongen was, echter geen gemeen bezit ten gevolge. Zooals boven reeds gezegd is, werd de landrente eerst in 1872 in de Preanger ingevoerd; deze residentie had sedert RAFFLES dan ook in een exceptioneelen toestand verkeerd.

Tijdens het onderzoek vóór de reorganisatie was de bevolking hier achterhoudender en vreesachtiger in het antwoorden op de vragen der ambtenaren dan elders, en men kan dus niet afgaan op wat zij b. v. omtrent den aard van het grondbezit verklaarde, daar zij vreesde dat te groote openhartigheid haar bij hare hoofden schaden zou. Juist die macht der hoofden evenwel is bij de reorganisatie aanzienlijk verminderd en men kan dus aannemen dat sinds 1872 de toestand in de Preanger nog meer dan vroeger op dien in Bantam gelijkt.

III. *Krawang.* De invoering van de sawahkultuur en de stichting van de meeste dessa's had hier doorgaans eenige eeuwen geleden plaats. De bevolking bestaat grootendeels uit Soendaneezen en vandaar dat het erfelijk individueel bezit van bouwgronden er overheerschend is. Evenals in de Preanger had hier stichting eener dessa plaats gehad door een hoofd op last van den Vorst van Mataram. Sinds onze eeuw zijn er geen ingrijpende veranderingen in het grondbezit voorgevallen.

IV. *De Oostersche residentiën.* Haar geschiedenis sinds het begin onzer eeuw kan men gezamenlijk bespreken, omdat die bij alle drie *(Probolinggo, Besoeki, Banjoewanggi)* in zekeren zin daar een aanvang neemt.

Onder de Compagnie waren zij grootendeels aan Chineezen verhuurd, zoodat het Europeesch bestuur zelf zich weinig met den inwendigen toestand bemoeide. In de vorige eeuw werden zij door verschillende oorzaken, strooperijen van zeeroovers, oorlogen en binnenlandsche onlusten grootendeels ontvolkt, „sedert opnieuw in bebouwing ge-

„bracht, en alle gronden door de ontginners als *joso* „bezeten." (1) De suiker- en koffiekultuur, later ingevoerd, was niet in staat dat josobezit te vernietigen, omdat de Madoereezen, die van uit hun eiland de streek hadden herbevolkt en herontgonnen, evenals de Soendaneezen aan hun *joso* gehecht zijn. Er werden b.v. in Probolinggo in de met de rietkultuur belaste dessa's zekere uitgestrektheden privaat bezeten sawah's daarvoor afgezonderd. Wel deed in Banjoewanggi de druk der koffiekultuur verlaten velden ontstaan, maar kommunaal bezit was het gevolg zelden en de hoofdvorm van grondbezit bleef sedert en door de herontginning, die gewoonlijk in het eind der voorgaande en het begin dezer eeuw plaats had, het *erfelijk individueel bezit.*

V. *Madoera (Pamekasan.)* Daarvan zegt § 30 Algem. Overzicht IIde Ged. Eindresumé; „De geschiedenis van het „grondbezit in het regentschap Pamekasan splitst zich, „evenals in de oude *montjonegoro* van Midden-Java in twee „gedeelten, den tijd vóor en na de reorganisatie van het „regentschap, toen het onder ons rechtstreeksch gezag „werd gebracht." Daarvóór kan de toestand met dien in Bantam en Soemedang (Preanger) en dien op Midden-Java worden vergeleken; ook hier toch bestonden twee hoofdvormen van grondbezit en wel I „van gronden waarvan „uitsluitend de Vorst de inkomsten trok" en II „andere, „waarvan hij het genot der inkomsten afstond aan familie-„leden en ambtenaren." De laatste afstand had geen erfelijkheid, geen poesoko tengevolge. De apanagehouders en hunne pachters zogen ook hier de bevolking uit en het erfelijk individueel bezit lag evenals op Midden-Java onder een zwaren druk, die het dikwijls vernietigde. Het grondbezit geleek dan ook sterk op dat van Midden-Java tijdens het Vorstenbestuur, waar het josorecht wel ge-

---

(1) Eind. Algem. Overz. IIde Ged. § 29 bl. 316.

schonden werd, maar geen eigenlijk gemeentelijk grondbezit bestond. Het was vooral leenroerig. Uit dit alles konkludeert het Algemeen Overzicht § 30 II[de] Ged. Eindres.: [1] „evenmin als in Bantam. Soemedang en Midden-Java werd in „Pamekasan onder het Vorstenbestuur eenig spoor van het „communaal bezit van bouwgronden aangetroffen." Bij de reorganisatie in 1858 meenden de daarmee belaste ambtenaren, dat de Regeering het kommunaal bezit tegelijk met de landrente wilde invoeren „en aangezien de rechten, „welke tot op dien tijd op zeer vele gronden werden uit„geoefend, kwamen te vervallen, scheen hun bovendien „die regeling de beste, waarbij alles eenvoudig in het „gemeen bezit werd overgebracht." Gelijke verdeeling met schadeloosstelling voor verloren rechten had dan ook plaats, maar geen periodieke herdeeling volgde, daar zij niet noodig was en de bevolking de eerste verdeeling als een definitieve beschouwde. Ieder bleef dus hetzelfde stuk bewerken, dat later erfelijk en zelfs bij verkoop overging.

Uitgezonderd de dessa's, waar ten behoeve der Goev. kultuur jaarlijks verschikking van grondstukken plaats had, werd dus sinds 1858 op Madoera het *erfelijk individueel bezit* het heerschende verschijnsel en bleef het kommunaal bezit uitzondering. Dit wat betreft de geschiedenis van het grondbezit der streken, waar het erfelijk individueel bezit van bouwgronden algemeen voorkomt.

Thans zou ik evenals in de vorige § den aard der Rechtsorde moeten bespreken, waarbinnen dat erfelijk individueel bezit wordt gevonden, maar wat ik daarover in § 2 gezegd heb is volkomen op West- en Oost-Java toepasselijk. Ook hier is de hoofdbron van grondrecht de *dessaregeling.* Ook hier staat zij onder dezelfde invloeden, ofschoon de werking van de dwangkultuur op het grondbezit er geringer

---

(1) Blz. 318.

geweest is en de invloed van den Islam in West-Java, speciaal Bantam, grooter dan elders, althans er zijn meer Arabische rechtstermen in gebruik; voorts bevinden de *wakaf*, gronden, die aldaar sinds den aanvang van het Sultansbestuur hebben bestaan, zich in een rechtstoestand, die geheel en al op voorschriften der Sarat berust en alleen daaruit te verklaren is, en is het aantal santrischolen ([1]) er groot. Maar daaruit volgt nog niet een volstrekte heerschappij van den Islam over de rechtsinstellingen, speciaal over het grondbezit. Waar de invloed van den Islam het sterkst is, heeft die een meer zedelijken dan dwingenden aard. De Mohammedaansche rechtsbegrippen deelen iets van hun inhoud mede aan den Adat der dessa's, waar de *wali* (dorpspriester) ze eenigermate kent en populariseert, maar volgens den heer VAN ALPHEN kan men uit het gebruik van Arabische rechtstermen nog niet altijd konkludeeren tot het bestaan van het begrip, dat die termen eigenlijk aanduiden. Dikwijls toch zijn zij in gebruik ter aanduiding van reeds bestaande begrippen. De Islam kan dus de rechtsbegrippen een voller inhoud geven, en het volk zelfs theorieën in den mond leggen als tijdens het onderzoek werden verkondigd: „dat de grond oor„spronkelijk is hak *oellah*, d. i. *aan God toebehoort*, maar „door ontginning hak *oeladam*, d. i. *van den mensch* wordt," ([2]) in strijd dus met de gewone verklaring „dat „de grond behoort aan de negara," maar heeft daarom nog geene rechtskracht, wat trouwens blijkt uit het feit, dat de Adat op tal van punten daarmee in lijnrechten strijd is, zoodat de punten van overeenkomst in het erfrecht, (op blz. 10 van de Inleiding Iste Ged. Eindresumé opgesomd), slechts een viertal bedragen, waarvan 3 behooren tot de erfopvolging. Hierop nu is de invloed van

---

([1]) Hierin ontvangt de toekomstige priester zijne opleiding.

([2]) Eindr. Iste Ged. Inleiding. Blz. 3.

den godsdienst altijd sterk. Zelfs de priesterraden, die soms ([1]) bij de boedelscheiding optreden en van wie men zou verwachten, dat zij krachtens den aard hunner betrekking de voorschriften van den Sarat handhaafden, houden zich niet altijd getrouw daaraan, zooals in den Eersten Titel, Hoofdstuk I, Deel I, Eerste Ged. van het Eindresumé wordt opgemerkt. Kortom, de Adat staat zelfstandig tegenover den Sarat, wat eenvoudig daaruit te verklaren is, dat er geen rechtspraak is die de beginselen des laatsten boven die van den eerste voortrekt.

Wat in § 2 van de dessa en haar bestuur gezegd is, kan ook op West- en Oost-Java als geldig beschouwd worden, voor zoover het haar staatsrechtelijke positie betreft. Ik kan dus overgaan tot de behandeling van den aard van het grondrecht op West- en Oost-Java en bespreek dus weer:

A. De rechten van het *Goevernement.*

Deze zijn hier volkomen dezelfde als op Midden-Java. Voor woesten grond en erven bestaat weinig of geen verschil, voor bouwgronden wat meer, ofschoon bij den inlander dezelfde theorie, oppereigendom van het Goevernement op allen grond, al of niet ontgonnen, wordt aangetroffen. Dat opperrecht intusschen is voor de streken, waar erfelijk individueel bezit bestaat, zeer stellig beperkt tot belastingheffing in geld en arbeid; alle private rechten toch, zooals beneden blijken zal, worden door de inlanders uitgeoefend; en ik zeide boven reeds dat het onderscheid tusschen erfelijk individueel bezit en „agrarischen eigendom" waarin het kan overgaan, zeer onbeteekenend is Kortelijk vat ik dus de rechten van het Goevernement op den grond in West- en Oost-Java samen als volgt:

I Recht van beschikking over woesten grond, niet tot de dessa's behoorende.

([1]) Wegens de kosten en zwarigheden niet dikwijls

II. Recht van belastingheffing van bouwgronden en erven.

Ook B. over de rechten der *Dessa* kan ik hier zeer kort zijn. ([1]) Die op den *woesten grond* in haar gebied zijn geringer dan op Midden-Java, wat vooral blijkt uit het feit, dat in Bantam en Krawang vergunning van het dessahoofd tot ontginning van woesten grond zelden noodig, en kennisgave meestal voldoende was, hetgeen in verband werd gebracht met het rechtsbegrip, volgens hetwelk de woeste grond aan niemand toebehoort. In de Preanger was vergunning door het dessahoofd doorgaans een vereischte; het toezicht op ontginningen behoorde tot zijn plicht als beheerder van de woeste gronden namens het Goevernement. Ook in Probolinggo was alleen kennisgave aan het dorpsbestuur noodig; deze grootere vrijheid kan zeer wel in verband worden gebracht met het feit, dat er in deze en de beide andere residentiën nog veel woeste grond te ontginnen was.

De rechten der dessa op *Erven* bestaan in den regel (met uitzondering van die, waar de last van het gewestelijk bestuur tot samenwoning in 1844 een bizonderen rechtstoestand veroorzaakte) in beschikking door het dorpsbestuur over onbeheerde erven tengevolge van verlating, sterfgeval, enz. Evenzoo die op *Bouwgronden*, die in erfelijk individueel bezit zijn. Op Oost-Java, waar de dwangkultuur sterker invloed uitoefent dan in 't Westen, is er dientengevolge meer toezicht van het dorpsbestuur op bewoning en bebouwing van erven en bouwgronden, maar ook daar zijn de ingezetenen rechthebbenden, ofschoon de dienstplicht daar vooral rust op bouwgrond en erven.

Thans dus: C. *de rechten der ingezetenen*. Die op I. *woesten grond* hebben geen bepaalden vorm of inhoud; alleen vindt men in Bantam en de Preanger een prioriteitsrecht van den grondbezitter op „smalle strooken onbebouwd „gebleven grond, gelegen tusschen andere gronden, die

([1]) Het recht op woesten grond werd aan den Staat getrokken o. a. door de Kol. ordonnantie over ontginning, waaromtrent zie boven blz. 177.

„reeds bebouwd zijn, dan wel zich uitstrekkende naar eene „rivier of naar den zeekant." ([1]) welke „zonder formeele „inbezitname bij de bestaande ontginningen konden worden „getrokken," terwijl algemeen op West-Java de grond door een rivier bij haren oever aangebracht, toebehoorde aan den rechthebbende op het stuk gronds, waarbij hij was aangeslibd en ook dikwijls een in 't midden der rivier opgekomen eiland toekwam aan de rechthebbenden op de oevergronden. Voorts gaf de aanleg van een waterwerk op West-Java tijdens het regeeringsonderzoek gewoonlijk een prioriteitsrecht van ontginning aan den aanlegger van dat werk op de gronden, die daaruit besproeid konden worden. Op Madoera en in den Oosthoek gold eenigszins het tegenovergestelde n.l.: „de regel, dat de aanleggers „van sawah's door dien aanleg aanspraak verkregen op „water uit de werken, waaruit zij geirrigeerd konden „worden, mits zij hun aandeel in het onderhoud der „werken of daarvan afhankelijke leidingen op zich namen."

Uit het feit, dat bijna overal vergunning aan lieden buiten de dessa woonachtig noodig was en die zelfs dikwijls nooit gegeven werd tot ontginning van gronden binnen de dessa, blijkt, dat de bevolking van de dessa zekere rechten op die gronden gevoelde te bezitten; maar de uitoefening daarvan was plaatselijk te verschillend, om hier besproken te worden. Thans dus de rechten der ingezetenen op II. *erven en bouwgronden*, die ik gezamenlijk behandel, omdat de aard van die rechten, waarom het mij te doen is, voor beide soorten van grond zoo goed als gelijk is.

De aard van dat *erfelijk individueel bezit,* zooals het ter onderscheiding van eigendom aan den eenen en gemeen bezit aan den anderen kant vooral sinds de kultuurwet genoemd wordt, blijkt vooral uit Titel I, Hoofdstuk I, Deel I, Eerste Gedeelte Eindresumé, waar het speciaal met 't oog op sawah's wordt behandeld.

([1]) Eindr. IIde Ged. Algem. Overz. § 38.

In dien titel toch vindt men de opsomming van de rechten, welke den inhoud van het erfelijk individueel bezit uitmaken, benevens een beschrijving van de wijze, waarop die rechten in de meeste dessa's van Java worden uitgeoefend. Daaruit nu moet bewezen worden dat het erfelijk individueel bezit zoo goed als den zelfden inhoud heeft als de „agrarische eigendom"; en wel dien onbepaalden, welke het recht op eene zaak in 't algemeen tot eigendom stempelt.

Het is gemakkelijk te bewijzen, dat de term: „gebruik" (art. 62 R. R.) of „gebruiksrecht" (dien de Inleiding op het Iste Ged. Eindresumé bezigt) den inhoud van het erfelijk individueel bezit hoogst onvolledig weergeeft.

Immers: „zij, die sawah's in erfelijk individueel bezit „hebben, mogen daarover beschikken bij wijze van schen-„king en van uiterste wilsbeschikking, kunnen ze bij „versterf op hunne erfgenamen laten overgaan, verkoopen (¹) „verhuren en voor schuld verbinden", zegt § 2 van den aangehaalden titel van het Eindresumé. Blijft men nu toch nog van „gebruiksrecht" spreken, dan bezigt men dat woord in eene beteekenis, geheel afwijkende van die, welke onze Europeesche en ook onze Indische wetgeving voor Europeanen daaraan hecht. Het moet dan aanduiden, dat het komplex van de boven opgesomde rechten den inlander toekomt op de zaak *eens anders* nl. van het Goevernement, in overeenstemming met het standpunt van de Agr. Wet, die spreekt van *„afstand* in eigendom" bij de vervanging van erfelijk individueel bezit door agrarischen eigendom. Maar dat komplex van rechten op eens anders zaak, dat *jus in re* des inlanders heeft dan een omvang, die zelfs dien van het vruchtgebruik, het omvangrijkst *jus in re* dat wij kennen, verre overtreft. De Inleiding

---

(¹) De agrarische eigendom mag sinds 1871 niet aan niet-Inlanders worden overgedragen. Evenzoo het erfelijk individueel bezit.

van het Iste Gedeelte Eindresumé zegt wel, dat: „naar „de gewone voorstelling des inlanders" deze eigenaar is „alleen van hetgeen aan, in of op dien grond door hem „of op zijn kosten is gemaakt of aangelegd," en wraakt wel de gevolgtrekking, die men uit het gebruik van het Arabische woord mel'k (milik) = eigendom licht zou maken, dat de inlander het volle begrip van grondeigendom werkelijk kent, maar met deze beperking van het zoogenaamde jasarecht tot den eigendom van een gedeelte van den grond vervalt juist de kracht van het betoog geheel. Deze opvatting bewijst te veel en daardoor niets. Volgens haar stelsel zou, wanneer men t. m. niet aannam, dat de inlander zijn rijst „maakt" of „aanlegt," deze geen eigendomsrecht op zijn eigen gezaaide en geoogste *padi* bezitten. Immers een „gebruiksrecht," zooals hem dat *op den grond van het Goevernement* wordt toegestaan, zou hem geen bevoegdheid geven zich alle vruchten van den grond toe te eigenen. Gebruik in den strengen zin des woords brengt slechts genot van de vruchten der zaak mede, voor zoover de behoeften des gebruikers dat eischen, en met den dood des gebruikers vervalt het genot der zaak en der vruchten aan den eigenaar.

Men zal antwoorden, dat het woord „gebruiksrecht" eenvoudig de negatieve beteekenis heeft van recht, dat geen eigendom is, ofschoon het er veel op gelijkt, en dat de inlanders zelven den eigendom aan het Goevernement toekennen, maar ik zou de wedervraag willen stellen, of de verklaringen van lieden die niet gewoon zijn, den inhoud van een rechtsbegrip te onderzoeken of onder woorden te brengen, de kracht der feiten, zooals § 2 van den bedoelden Titel van het Eindresumé ze eenvoudig opsomt, kunnen ontzenuwen.

Die verklaringen acht ik op dit punt zeer weinig beslissend. Vooreerst waren zij dikwijls in verklaarden strijd met elkander, en verder blijkt het duidelijk, dat zij dik-

wijls hunne eigen verklaringen niet begrepen, vooral omtrent den inhoud van hun grondrecht. ([1])

Voorloopig aangenomen, dat inderdaad het komplex van de rechten der erfelijke individueele bezitters meer inhoud heeft dan ons Nederlandsch gebruik of vruchtgebruik en denzelfden als de „agrarische eigendom," wordt het de vraag of de Ned.-Indische wetgeving die feiten uit rechtskundig oogpunt geheel krachteloos maakt. De bedoeling van het woord „erfelijk individueel gebruik" in de Agrar. Wet moet uit hare geschiedenis verklaard worden en deze leert zeker niet, dat het den wetgever om een scherpe uitdrukking van bestaande of een schepping van nieuwe toestanden te doen was.

Integendeel was de hoofdbedoeling der Wet, om de groote moeielijkheid te ontduiken en zoo nam zij in den halfslachtigen term „erfelijk individueel gebruik" een kompromis op, dat ruimte laat voor den meest verschillenden uitleg. De aloude geheimzinnigheid van het „inlandsch grondbezit" vindt er een geheimzinnige uitdrukking in.

Zulk een benaming kan niets beslissen over den aard van een recht, en de term „afstaan in eigendom" die er een soort postulaat van is, geeft door het verband, waarin hij voorkomt evenveel grond tot *gelijkstelling* van het

---

([1]) Zie b.v. de volgende plaats uit de Inleiding op het Ie Gedeelte Eindresumé, blz. 3, „In een andere desa was dit" (n.l.: de grond behoort aan het Goevernement; aan de opgezetenen slechts de jasa, dat is wat door eigen werkzaamheid van den grond is gemaakt) „ook verklaard, maar toen over het verkoopen van „grond gehandeld werd, zeide men dat wanneer eene sawah verkocht wordt, het „de grond is, die verkocht wordt. Toen daarop de controleur, die het onderzoek „deed, opmerkte, dat dit niet rijmde met de vroeger afgelegde verklaring, waarbij „gezegd was, dat het toch alleen de jasa is, die den bezitter toebehoort en niet „de grond, antwoordde men: „„het is even goed (pada koewate) of „wij zeggen, dat de grond of dat de jasa van ons is."" 't Is de vraag of men bij een dergelijk onderzoek als dat van 1868—'69 b.v. in Nederland op het platteland niet dergelijke antwoorden krijgen zou van de boeren, die er ook wel in zouden berusten om aan het Goevernement het abstrakte grondrecht te laten, mits men hun maar alle voordeelen liet, die zij van den grond konden trekken.

„erfelijk individueel gebruik" en den „agrarischen eigendom" als tot *tegenstelling* van het een aan het ander. De Agrarische Wet beslist door hare terminologie niet over den aard van het inlandsch grondbezit, en de verwantschap van dat grondbezit met grondeigendom blijkt uit de gemakkelijkheid, waarmeê het juist tengevolge van die Agrar. Wet daarin overgaat. Maar uit het oogpunt onzer Koloniale Wetgeving bestaat er slechts verwantschap, geen gelijkheid. Tot nog toe huldigt zij getrouw het stelsel, dat alleen de door den Staat erkende eigendom den eigendom van den Staat kan uitsluiten. Het grondrecht moet niet slechts aan *materieele*, maar ook aan *formeele* vereischten voldoen, om *grondeigendom* te zijn en als zoodanig den Staatseigendom te vervangen. Art. 1 van het K. B. van 20 Juli 1872 ter uitvoering van de Agrarische Wet spreekt zeer stellig het beginsel uit, dat alle grond, waarop niet door anderen recht van *eigendom* wordt bewezen, den Staat toebehoort. Nu onderscheidt de Agr. Wet zelve het „erfelijk individueel gebruik" van den ,,eigendom," dien de inlander op zijn grond kan verwerven en dus is ook volgens de Kol. Wetgeving dat „erfelijk individueel gebruik" een recht op de zaak *eens anderen.*

Wilde ik dus het karakter van het erfelijk individueel bezit op West- en Oost-Java met 't oog op het geschreven recht onderzoeken, dan zou ik in dat recht niets dan het woord „gebruik" vinden, maar zou in dat *woord* geen *begrip* hebben gevonden. Immers juist voor de beteekenis van dat woord verwijst de wetgeving stilzwijgend naar de bestaande toestanden.

Door een onduidelijken term als „erfelijk individueel gebruik" te bezigen, erkent de wetgever zijn onwil of onmacht, om de bestaande toestanden juist uit te drukken of te wijzigen, en zelfs wanneer hij zich een zeer bepaald begrip had voorgesteld, maar dit met de feiten in strijd was, zou zijn wil krachteloos geweest zijn, evenals ons

B. W. niets aan den aard van den eigendom verandert, door hem eischen te stellen, waaraan hij niet altijd voldoen kan.

Men moet dus op grond van de Ned.-Indische Wetgeving den Ned. Staat eigenaar noemen van allen grond in „erfelijk individueel gebruik," al ziet men de inlanders die zulke gronden bezitten, ook alle rechten uitoefenen die in gewone omstandigheden niemand dan den eigenaar toekomen.

De Kolon. Wetgeving is weinig stelselmatig in haar benamingen voor het recht des inlanders zelven, die volgens de *piagem's* der landrente slechts *huurders* van hunne gronden zijn; op éen punt echter blijft zij zichzelve getrouw, de handhaving namelijk van het *dominium eminens* van den Staat op den inlandschen grond. Maar evenals in Engeland is die rechtstoestand, die niet miskend mag worden, een overblijfsel van een verouderden maatschappelijken toestand, en zien wij feitelijk in beide landen de *uitoefening* van den grondeigendom in handen van den grondbezitter.

Volgt nu inderdaad uit de mededeelingen van het Eindresumé in de aangehaalde Titels, dat de inhoud van het recht, dat de inlander uitoefent op den grond in erfelijk individueel bezit, *onbepaald* is?

Om te bewijzen, dat deze onbepaaldheid van rechten bestaat, begin ik met de bespreking der bepaalde rechten, door het Eindresumé genoemd, om mij daarna af te vragen *a.* of zij samen wellicht een recht van onbepaalden inhoud vormen, en zoo niet *b.* of men uit hun uitoefening tot het bestaan van zoodanig recht moet konkludeeren.

Met het karakter van eenig recht hangt de rechtsgrond, waarop het is gevestigd, nauw samen. In de theorie kan men zeer verschillend denken over den grond, de *ratio* b.v. van den eigendom, men kan dien in den arbeid, aan het toegeëigende voorwerp besteed, in de eenvoudige machtsverhouding tot dat voorwerp, in de behoefte aan

dat voorwerp of ergens anders in zoeken. De behandeling van dit onderwerp wordt doorgaans verduisterd door verwarring van dien *ethischen* grond, die ratio, van het eigendomsrecht met de konkrete *wijzen waarop hij ontstaat*, de feiten, waarin zich die ethische grondslag openbaart. Die zgn. *wijzen van eigendomsverkrijging* nu zijn het, welke ik bedoel, wanneer ik hier spreek van rechtsgrond, waarop de uitoefening van het erfelijk individueel bezit berust.

Die wijzen van verkrijging zijn met eene enkele uitzondering dezelfde als de wijzen van *eigendoms*verkrijging van ons Burgerlijk Wetboek, die wij in hun stelselmatige rangschikking aan het Romeinsche Recht te danken hebben. De overeenkomst tusschen het autochthoon Javaansch gewoonterecht en het Europeesch geschreven recht vindt hier zijn eenvoudige verklaring in overeenkomst van maatschappelijke behoeften.

I. De gewone benaming: (*Jasa* recht, op Midden-Java: *joso*) sluit zich aan bij de eerste en belangrijkste wijze, die door *toeëigening, ontginning.*

„Om aan te duiden, dat gronden in erfelijk individueel „bezit zijn, bezigt men op Java algemeen het woord: *jasa* „of *joso* = uit eigen beweging aangelegd, hetzij per„soonlijk, hetzij met betaalde arbeiders." zegt § 3 op de aangehaalde plaats van het Eindresumé.

De algemeenheid dezer benaming wijst er op dat de ontginning van woesten grond door den Javaan als de eigenlijke wijze van verkrijging van het jasarecht beschouwd wordt. Boven zeide ik reeds, dat het ontginningsrecht op West-Java altijd geëerbiedigd is, en ook dat het op Midden-Java nooit geheel miskend werd, terwijl ook RAFFLES, die het *dominium eminens* van den staat huldigde, de ontginning aanvoerde als de typische wijze van ontstaan van zelfstandig recht op den grond ook tegenover den Soeverein.[1]

De redenen waarom de inhoud van het recht der

[1] Zie blz. 129—230 boven.

ontginners op Java zoo ruim moet zijn, heb ik boven meermalen vermeld. Eveneens sprak ik van de verordening op de ontginning van woesten grond buiten het dessagebied van 1874 Ind. Stb. 79, die het jasarecht wettelijk in bescherming neemt, mits aan de gestelde voorwaarden vóor en na de eigenlijke ontginning is voldaan.

Het is moeielijk te ontkennen, dat de op West-Java gekonstateerde toestanden en begrippen betreffende het jasarecht in volkomen overeenstemming zijn met de leer van den Islam betreffende ontginning. Het jasarecht was ook vóor de verordening van 1874 daar zoo volstrekt mogelijk en bezat een zeer taaie levenskracht.

Lette men alleen op de ontginning als wijze van verkrijging, dan zou de gelijkstelling van het erfelijk individueel bezit met den eigendom moeielijk te bestrijden zijn. Maar er zijn nog andere.

De boven aangehaalde § 2 t. a. p. van het Eindresumé vermeldt voorts twee wijzen van verkrijging van erfelijk individueel bezit, die ons Ned. en het Indisch Burgerlijk Wetboek uitdrukken in de bewoordingen: „Opdracht of „levering tengevolge van eenen rechtstitel van eigendoms-„overgang, afkomstig van dengene die gerechtigd was, „over den eigendom te beschikken." Hiertoe behooren in die § 2:

II. *Schenking* en *Verkoop*. Aanstonds moet ik hier bijvoegen dat deze beide wijzen van verkrijging van erfelijk individueel bezit op West- en Oost-Java doorgaans slechts in bepaalde gevallen voorkwamen, terwijl alin. 2 van de aangehaalde § zegt: „In een aantal desa's wordt het „recht van verkoop niet aan de bezitters toegekend en in „zeer velen is het niet gebruikelijk." (1)

Voorts moet ik hierbij aanhalen § 9 t. a. p.: „Omtrent

---

(1) Verkoop kwam voor in 147 dessa's van de 240 van de residentiën Bantam, Krawang, Preanger, Cheribon, Probolinggo, Besoeki, Banjoewanggi en Madoera gezamenlijk.

„de wijze, waarop het recht van schenking wordt uitge- „oefend, valt het volgende op te merken. De schenking „is in den regel eene geheele of gedeeltelijke toebedeeling „door den erflater bij zijn leven aan hen, die na zijn dood „tot zijne nalatenschap zouden gerechtigd zijn, gevolgd „door overdracht van het toebedeelde. Dit geschiedt ge- „woonlijk, om aan de kinderen het hun toegedachte te „verzekeren, en het ontstaan van twist over de nalaten- „schap te voorkomen. Veelal gaat men tot zulk een „schenking over, als men oud of zwak begint te worden, „en voegt daaraan dan de voorwaarde toe van door de „begiftigden te worden onderhouden."

Beschouwd als wijzen van verkrijging van erfelijk individueel bezit, leeren schenking en verkoop ons niets nieuws omtrent den inhoud van dat bezit. Evenals overal elders geven zij den nieuwen bezitter hetzelfde recht als de schenker of verkooper had. Maar beschouwd juist als inhoud van dat erfelijk individueel bezit, in zooverre de machtsverhouding tot de zaak zich in die beide handelingen naar buiten openbaart, geven zij ons daaromtrent meer licht.

Wij zien hier namelijk soms een beperking van den inhoud van het recht op den grond des bezitters, bij de schenking door rechten *der familie,* bij verkoop door rechten *van het dorp.*

Uit § 9 van den aangehaalden Titel van het Eindresumé toch blijkt, dat de schenking op Java in nauw verband staat met de erfopvolging en haar gewone vorm niets anders is dan de *donatio propter mortem* van de Romeinen, die bij de Oude Germanen evenzeer voorkwam in den tijd, toen uiterste willen hen nog onbekend waren. Ook op Java zijn uiterste wilsbeschikkingen zeldzaam en zoo treffen wij in de erfopvolging aldaar, in even sterke mate als in het Europeesch recht de sporen aan van *familiebezit.*

In zekeren zin is de eigenaar van een stuk gronds als zoodanig slechts de vertegenwoordiger van zijn geslacht; deze opvatting treft men in Middeleeuwsch Engeland en ook op het tegenwoordige Java aan. De krachtige en volwassen zoon, die bereid is de sawah zijns vaders te bewerken, heeft zeker recht op die sawah als zijn vader oud of zwak geworden is. Immers: „Om als sawahbezitter „te kunnen optreden is het een noodzakelijk vereischte, „dat men in staat zij, die zelf te bebouwen, of voor de „bebouwing te kunnen zorgen. De sawah's van minder„jarigen en van ongehuwde vrouwen worden daarom tot„dat zij meerderjarig zijn, door anderen voor hen bezeten" zegt § 4 t. a. p. van het Eindresumé. Uit dit beginsel kan men ook de talrijke schenkingen van sawah's door den oud en zwak geworden vader aan zijne volwassen zoons verklaren, en al is zijn persoonlijke wil bij die schenkingen ook de bron van recht voor zijn opvolger, aan dien wil ligt toch waarschijnlijk zekere gewoonte ten grondslag, evenals dat het geval is bij de uiterste wilsbeschikkingen van een Engelschen Lord of the Manor.

Volgens Pollock („Land Laws" London 1884 Chapter IV)(1) heeft volgens streng recht de bezitter van een Engelsche Heerlijkheid in zijn onroerend goed slechts een *„interest for life"*, een soort van vruchtgebruik. Dit nu kan niet van den Javaanschen landbouwer gezegd worden, want diens wil is niet aan een zoo krachtig gewoonterecht gebonden en de mogelijkheid van herroeping der schenking, die soms werd aangetroffen, wijst integendeel op een nauw persoonlijk verband tuschen eigenaar en eigendom, die in zijn strenge toepassing misschien wel eenigszins aan den invloed van den Islam is toe te schrijven. Maar toch is de familieband nauw en doet zijn invloed gelden op het grondbezit.

(1) De resultaten van dezen gunstig bekenden schrijver omtrent de ontwikkeling van den Manor komen in hoofdzaken met die van Maine en Nasse overeen.

„Bij schenking mag aan afstammelingen in de rechte „lijn of aan de echtgenoote worden gegeven naar willekeur, „en met afwijking van de bepalingen van het Moham- „medaansche erfrecht. Een enkele maal werd ver- „klaard, dat men op die wijze ook mocht beschikken „ten behoeve van familieleden in de zijdlinie, en nog „zeldzamer werd men bevoegd geacht, dit ten behoeve van „vreemden te doen, en dan nog dikwerf alleen in het „geval dat er bloedverwanten waren. In andere desa's „werd gezegd, dat schenking alleen geschieden kon aan „erfgenamen," ([1]) zegt § 12 t.a.p. van het Eindresumé, en wijst daarmeê op een nauw verband tusschen schenking en erfopvolging, dat met een krachtig gevoel van samenhang der familie doorgaans gepaard gaat.

De beperking van den inhoud van het erfelijk individueel bezit door de rechten der familie is echter niet veel belangrijker dan die welke men in 't Europeesch recht algemeen aantreft, en meer eigenaardig aan Java is de beperking door de rechten of liever door de instellingen van het dorp.

Op West-Java is die belangrijk geringer dan in den Oosthoek en daar weer geringer dan op Midden-Java. Zij openbaart zich voornamelijk in de streken, waar het erfel. indiv. bezit heerschende is, door verbod van verkoop aan niet-inwonenden der dessa en vooral aan diegenen die nooit tot dienstprestatie kunnen verplicht worden. Een meer positieve werking op den inhoud van het grondrecht (zooals op Midden-Java) oefent de heerendienstplichtigheid daar niet uit. Trouwens in Bantam rust zij nergens op den grond; in de Preanger, waar dit overal het geval heet te zijn, is de maatstaf van dienstplicht dikwijls de *kekoeatan*, (zekere welstand) in Krawang en Probolinggo rust de dienstplicht ook niet op den grond, terwijl in Cheribon, Besoeki en Madoera de regel is, dat de dienstplicht volgens de kekoeatan wordt opgelegd. Zoo is de beperking van ver-

([1]) 22 dessa's worden in West- en Oost-Java opgegeven.

koop tot lieden der dessa of lieden, die tot heerendiensten kunnen verplicht worden, op West-Java zeer zeldzaam en in den Oosthoek ook lang niet algemeen.

„De desaregelingen ten opzichte van de dienstplichtig- „heid werken belemmerd op de uitoefening van de rechten, „die uit het erfelijk individueel bezit voortvloeijen, in die „gedeelten van Java, waar de dienstplichtigheid speciaal „rust op den stand der sawahbezitters, of aan dezen „althans de zwaarste dienstpraestatie wordt opgelegd.

„*In West-Java staan die regelingen den vrijen overgang „van sawah's meestal niet in den weg*, ook niet in de Preanger Regentschappen, hoewel de dienstplichtigheid daar uitsluitend verbonden is aan het grondbezit.

„Algemeen komt het ook in West-Java voor, dat sawah's „geërfd en gekocht worden door lieden, niet woonachtig in „de desa's, waar die sawah's gelegen zijn."

„In Probolingo en Besoeki werden ook gevallen vermeld, „waaruit bleek, dat de dienstplichtigheid van invloed is „op den overgang van sawah's. In Probolingo is in zeer „vele desa's verklaard, dat dientengevolge verkoop van „sawah's nooit voorkwam.

„In Banjoewangi (1) wordt het bezit van sawah's geheel „beheerscht door de kultuurdienstregeling. In Pamekasan „is in twee desa's het wonen in de desa een vereischte, „anders is de overgang vrij," zegt het Eindresumé in alinea 1, 2, 3, 5, 6 en 7 van § 5 t a. p. en hiermee heb ik mijn uitspraak voldoende gestaafd.

Dit wat betreft schenking en verkoop als wijzen van verkrijging van erfelijk indiv. bezit en als rechten aan dat bezit verbonden. (2)

Het Ned. en ook 't Ind. Burgerlijk Wetboek noemen verder als wijzen van eigendomsverkrijging III: *wettelijke* of

(1) Thans samengetrokken met de resid. Besoeki.

(2) Over den vorm waarin zij geschieden, zie het Eindresumé in den aangeh. titel passim.

testamentaire erfopvolging. Beide komen ook op West- en Oost-Java voor, maar de eerste veel meer dan de tweede, terwijl het woord: *wettelijk* bij de laatste moet vervangen worden door: volgens plaatselijk gebruik. Immers de eenige eigenlijke wet, die het inlandsch erfrecht zou kunnen beheerschen, is de Koran, en zijn voorschriften worden zooals ik boven reeds zeide, slechts op 4 punten hier en daar vrij getrouw in acht genomen. Zoo heeft zich de Adat hierin grootendeels onafhankelijk ontwikkeld en vooral naar de maatschappelijke behoeften geschikt.

„Omtrent de erfenis bij versterf, d. w. z. in geval er „noch schenking bij het leven noch uiterste wilsbeschikking „heeft plaats gehad, gelden de volgende regelen:

„Met uitzondering van enkele desa's, waar de boedel„verdeeling gezegd werd, gewoonlijk of somtijds plaats te „hebben volgens de regelen van het Mohammedaansche erf„recht waarbij dan nog dikwerf wijziging naar desagebruiken „toegelaten wordt, geschiedt zij overal bij minnelijke „schikking onder de erfgenamen," zegt § 19, t. a. p. Eindresumé. Die erfgenamen bestaan uit de verschillende kinderen des erflaters van beiderlei sekse, die in strijd met den regel van den Islam, bijna overal een gelijk aandeel krijgen, maar minderjarigen, d. i. nog niet werkbare zoons en nog ongehuwde dochters treden voorloopig niet in het bezit van hun portie, die tot hun meerderjarigheid in het vruchtgenot van een der anderen blijft. Zij zijn echter rechthebbenden.

Kan de familieraad der erfgenamen 't niet eens worden over de boedelverdeeling, dan eerst treedt de dessageestelijke *(hoekoem desa)* of de distriktsgeestelijke *(hoekoem distrikt)* of de priesterraad van het regentschap *(hoekoem keboepaten)* als regelaar van de boedelscheiding op.

„Bij ontstentenis van kinderen erven de ouders of de „verwanten uit de zijdlinie, 't zij alleen, 't zij met de „weduwe" zegt § 35 alin. 1. t. a. p. Eindresumé.

Het erfrecht der weduwe is overigens zeer beperkt en heeft veel overeenkomst met dat onzer Nederlandsche wetgeving.

De taaiheid van het „erfelijk individueel bezit" openbaart zich vooral in datgene, waaraan het de helft van zijn naam te danken heeft, n.l. juist de erfelijkheid.

Het erfrecht is niet wettelijk geregeld, maar heeft toch een hoogen ontwikkelingstrap bereikt. Wat er inbreuk op kan maken, is niet eenig recht van den Soeverein, zooals dat van den Europeeschen leenheer bij den dood van zijn vazal, maar slechts de wil des bezitters zelven, die zich in de boven geschetste *schenking* kan uiten. En dat bewijst opnieuw den hoogen graad van ontwikkeling, die het gevoel van eigendom bij de bevolking heeft bereikt.

De erfelijkheid van het *jasa*bezit vindt uitdrukking in het woord: *poesaka.* Beide benamingen worden echter zelden gezamenlijk voor hetzelfde voorwerp gebruikt, en het schijnt, dat de inlander, die bij onroerend goed veel meer van jasa dan van poesaka spreekt, zijn bezit meer beschouwt uit het oogpunt der *individualiteit* dan uit dat der *erfelijkheid.* Het gevoel van zuiver persoonlijken eigendom, op arbeid berustende, overschaduwt dus, vooral op West-Java, het gevoel van familiegemeenschap. Dit blijkt trouwens ook uit het feit, dat uiterste wilsbeschikkingen algemeen als geoorloofd werden beschouwd, al waren ze niet even algemeen gebruikelijk.

„Behalve in enkele desa's (in Bantam) waar de regel „geldt dat de erflater slechts over een deel zijner goederen „vrij mag beschikken, wordt hem elders het recht van „onbeperkte beschikking toegekend, behoudens het geval „van geheele onterving van kinderen," zegt § 16 alin. 1. t. a. p. Eindresumé.

Zooals ik reeds opmerkte, bekleedt de schenking aan de erfgenamen op West- en Oost-Java echter vrij algemeen de plaats van ons testament. Deze handelwijze is dan ook

veel zekerder, vooral omdat van de uiterste wilsbeschikking bijna nooit een akte wordt opgemaakt.

Blijkt alzoo uit het bestaan van 4 wijzen van verkrijging van het *erfelijk individueel bezit*, die zakelijk volkomen met de belangrijkste wijze van eigendomsverkrijging in het Ned. en Ned. Ind. Burgerlijk Wetboek overeenstemmen, een sterke verwantschap tusschen die twee rechtsbetrekkingen, zeer sterk springt die verwantschap ook in het oog door het ontbreken van de vijfde wijze van eigendomsverkrijging, *de verjaring*, als wijzen van verkrijging van erfelijk individueel bezit. Dit is in overeenstemming met de leer van den Islam, die den ontginner een eeuwigdurenden eigendom toekent. Of het echter alleen uit die leer verklaard moet worden, is twijfelachtig. Als feit evenwel is de onverjaarbaarheid van het jasarecht onbetwistbaar. Daaromtrent in West-Java afgelegde verklaringen haalde ik in de vorige § reeds aan. Ook zij wijzen op groote hechtheid van den familieband. Komt door verhuizing uit de dessa een sawah, waarover daarbij niet beschikt is, in onbeheerden toestand, dan kan op West-Java het dessahoofd slechts het gebruik en genot, niet den grond zelven aan den nieuwen bezitter afstaan. (1) Komt de oude terug, hij kan zijn sawah weêr in bezit nemen. Is dit te rijmen met de theorie, die zijn grondrecht slechts „gebruik" noemt? Welk recht zou hem dan tijdens zijn afwezigheid overblijven? Het Goevernement is eigenaar, de tijdelijke bezitter oefent de rechten eens vruchtgebruikers uit, is er dan nog ruimte voor een derde recht, dat schoon zoo mager van inhoud als „gebruik" toch in staat zou zijn, zich door eenvoudigen terugkeer des „gebruikers" in al zijn kracht weer te herstellen?

De inhoud van zulk een recht komt zeer nabij aan dien van den eigendom.

Evenals de Europeesche eigenaar kan de Inlander verder zijn grond *voor schuld verbinden en verhuren.*

(1) Op Oost-Java is dit gewoonlijk anders.

„Het verbinden voor schuld van sawah's bleek algemeen „gebruikelijk te zijn in Bantam, Krawang en Cheribon, doch „in de Preanger Regentschappen kwam het zelden „voor." . . . . „Het verbinden van sawah's voor schuld „geschiedt algemeen zoo, dat de geldschieter het recht „krijgt, om de sawah voor een onbepaalden tijd te ge- „bruiken, alsof zij zijne sawah ware, terwijl degene, aan „wien de grond toebehoort, ten allen tijde het recht heeft, „om tegen betaling der geleende som de sawah te lossen, „mits de geldschieter den grond eenmaal bewerkt en er „de vruchten van genoten heeft. De geldschieter heeft dus „het vruchtgebruik van de *sawah*, zoolang de schuld niet „is terugbetaald, maar nimmer het recht om te naasten, „of zich uit den verkoop te voldoen," zegt § 46, t. a. p., Eindresumé.

Het vrij algemeen gebruikelijk woord voor deze overeenkomst is *gadé*, zij wordt soms beschouwd als een verkoop met recht van wederinkoop (¹) en verschilt daarvan dan ook uiterlijk bijna niet. Met ons pand - en hypotheekkontrakt beide heeft het verwantschap, maar verschilt van 't pand in zooverre, dat het den schuldeischer bij wanbetaling geen recht geeft zich uit de opbrengst der zaak te voldoen en van hypotheek daarin, dat deze geen bezitsovergang meebrengt, zoodat het als verkoop van een voorwaardelijk vruchtgebruik kan worden beschouwd.

De geldschieter verkrijgt voor een bepaalden of onbepaalden tijd alzoo alle rechten, die in ons vruchtgebruik liggen opgesloten, maar mist juist die, welke wij dan slechts den eigenaar toekennen en voornamelijk bestaan in beschikking over de zaak zelve ten behoeve eens anderen.

Welk recht blijft den erfelijk individueelen bezitter eener

(¹) Zie Tijdschrift voor Ned. Indië. Jaargang 1863: „Het verpanden van akkers op Java", door Prof. P. J. Veth.

sawah, die deze op de boven beschreven wijze voor schuld verpand heeft, nu over, volgens de opvatting dergenen die hem slechts een *gebruiksrecht* toekennen? Want wat hem overblijft, valt zoo onmiskenbaar buiten het begrip gebruik of zelfs vruchtgebruik, dat men, om die termen hier te handhaven, ze voor denzelfden toestand in twee verschillende beteekenissen gebruiken moet.

De geldschieter, die de sawah in bezit heeft, geniet het vruchtgebruik, zegt het Eindresumé, terwijl de Inleiding op het I[ste] Ged. het erfelijk individueel bezit zelf voor een gebruiksrecht verklaart.

De eenige verklaring, die uit dat oogpunt van het kontrakt *gadé* kan gegeven worden, is die, welk 't beschouwt als *verkoop met recht van wederinkoop.* De inlander heeft op zijn sawah slechts het recht om te gebruiken en te genieten datgene, wat aldaar door hem of op zijn kosten is gemaakt of aangelegd, welnu, juist dat recht (hetwelk den ganschen inhoud van zijn erfelijk individueel bezit uitmaakt) verkoopt hij dan, met beding het, wanneer hij wil, doch niet vóor zekeren termijn, weder te kunnen inkoopen.

Dit standpunt wordt inderdaad door sommigen aanvaard; zij achten het kontrakt *gadé* niets anders dan een verkoop met recht van wederinkoop. Volgens hen bestaat er in den tusschentijd vóór de aflossing dus geen zakelijk recht van den schuldenaar meer op zijne sawah, maar slechts een *persoonlijk* recht tegen den schuldeischer. Deze opvatting komt echter in strijd met de feiten, zooals vooral § § 46 en 47 van den aangehaalden Titel van het Eindresumé die meedeelen. Daaruit blijkt, dat er nog wel degelijk een rechtstreeksch verband tusschen den schuldenaar en de afgestane sawah blijft bestaan, dat hij de onmiddellijk belanghebbende bij en eigenlijk rechthebbende op den grond blijft.

Vooreerst onderscheidt § 46 t. a. p. op 't eind zeer

duidelijk het kontrakt *gadé* van den verkoop met recht van wederinkoop:

„Slechts één geval deed zich voor ([1]) waarin een ter-„mijn was bepaald voor de inlossing; aldaar werd verklaard, „dat als de laatste niet binnen den bepaalden tijd plaats „had, *de eigendom der sawah op den geldschieter zou over-„gaan. Ook zijn twee gevallen vermeld van verkoop met recht „van wederinkoop.*"

Gelijkstelling van *gadé* met verkoop met recht van wederinkoop kan hiermee onmogelijk in overeenstemming worden gebracht.

Evenmin met 't geen § 47 alinea 2 zegt:

„Ook kan hij (de schuldeischer) *mits de schuldenaar er „genoegen mede neemt,* zijne pretensie aan een ander ver-„koopen."

Of met alin. 3:

„De schuldenaar zoekt ook dikwijls een plaatsvervanger „voor den eersten geldschieter, *hetzij omdat deze naar zijn „oordeel hel veld niet goed verzorgt*, dan wel omdat hij „verlangt meer geld te leenen en de geldschieter daartoe „niet genegen is, *of ook alleen, om de sawah niet te lang „in het bezit van denzelfden persoon te laten en alzoo het „ontstaan van quaestiën over het recht op de sawah zelve „te voorkomen.*"

Blijkens zijn opstel in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.* Jaarg. 1868, II, blz. 75, getiteld: *Verpanding van Akkers op Java*, ziet ook Prof. VETH verschil tusschen het *gadé*-kontrakt (dat hij *ngagadé* noemt) en verkoop met recht van wederinkoop. Wegens de groote gelijkenis van beide kontrakten evenwel acht hij het juist noodig, om aan te wijzen, dat ook in de begrippen der inlanders zelven het onderscheid gemaakt wordt. Hij vermeldt daartoe de mededeeling van den heer WOLTZEN in het

---

([1]) Blz. 52 en 53 t. a. p. Eindresumé.

Nieuw Bataviaasch Handelsblad ([1]), dat de geldschieter, die den grond in vruchtgebruik heeft gekregen, nooit spreekt van *sawah koela,* d. i.: *mijn* sawah, maar altijd van *sawah menning ngagadé,* d. i. de sawah *die ik in pand heb.*

Evenzeer spreekt de eigenaar der sawah van *sawah koela* d. i. *mijn* sawah, maar voegt er bij: die zich tegenwoordig bevindt in pand van mijn geldschieter.

Volgens Prof. VETH kan men het *gadé*-kontrakt vergelijken met het *pignus fiduciae* van het oud-Romeinsche Recht waarbij wel eigendomsovergang plaats had, doch dat door de actiones Serviana en quasi Serviana later voor hypotheek moest plaats maken. Hij ziet dus geen onderscheid tusschen *gadé* en verkoop met recht van wederinkoop met het oog op de praktijk, omdat de pandhouder tijdelijk toch alle mogelijke nut van de zaak trekt. Dat er evenwel uit rechtskundig oogpunt onderscheid bestaat, en de inlander dit inziet en handhaaft, wordt ook door Prof. VETH niet betwijfeld.

De taaiheid van het jasarecht blijkt ook uit de zeldzaamheid van aflossing der schuld door verkoop der sawah, terwijl toch de steeds toenemende zwaarte der pretentie zoodanigen verkoop voor den schuldenaar dikwijls wenschelijk zou maken.

In het kontract *gadé* vind ik dus een nieuw bewijs voor de stelling, dat de inhoud van het erfelijk individueel bezit overeenkomt met dien van den eigendom.

Hetzelfde is eenigszins toepasselijk op de overeenkomst van *huur en verhuur.*

Daaromtrent zegt § 54 t. a. p. Eindresumé: „Overeen-„komsten van huur en verhuur van sawah's in erfelijk „individueel bezit kwamen tamelijk veel voor in de *Pre-„anger Regentschappen,* Tegal, Bagelen, Japara, Rembang „en *Probolingo*, benevens in verscheidene desa's van

([1]) April 1868.

„Banjoemas, Soerabaja en Kediri; elders slechts bij uit-„zondering." (1)

Ook daaruit blijkt, dat het erfel. indiv. bezit geen gebruiksrecht kan genoemd worden, omdat, wat de huurder bekomt, meer is dan gebruik, en een onbeperkt genot van de gewone rechten voor den huurtijd insluit, terwijl de huurprijs de erkenning is van een recht des verhuurders, dat ook weer onmogelijk tot een bloot persoonlijke vordering tegen den huurder kan beperkt worden. Dat de huurder soms de landrente betaalt, bewijst dat deze niet meer kan beschouwd worden als de *huurprijs*, door het Goevernement van de erfel. indiv. bezitters geheven, want deze *betaalt* haar niet alleen gedurende dien tijd niet, maar wordt daarin ook niet *aangeslagen*.

Volgt uit het bovenstaande nu een zoodanige onbepaaldheid van het recht der erfel. indiv. bezitters, dat men hem in strijd met de benaming der wetgeving eigenaar noemen kan? (2)

Of zijn de Javaansche toestanden van grondbezit niet uit dat oogpunt te beoordeelen, zoodat men de konklusie van sommigen zou moeten onderschrijven, dat op Java *niemand* eigenaar van den grond is?

Moet men m.a.w. de begrippen van eigenaar en eigendom ontoepasselijk achten op Javaansch grondbezit, omdat

---

(1) Uit het Kol. Verslag van 1883, blz, 79, blijkt dat de verhuur van grond aan niet-inlanders vooral van belang is voor de streken, waar partikuliere kultuur-ondernemingen, meestal van suiker en koffie worden gevonden, en waar hoofdzakelijk kommunaal grondbezit bestaat. 't Getal geregistreerde huurovereenkomsten van 1878—1882 bedroeg 17,454, betrekking hebbende op een uitgestrektheid van 23,381 bouws, waarvan 18,382 in kommunaal, en 4999 in individueel bezit. In 1882 kwam geen verhuur aan niet-inlanders voor in Bantam, Preanger, Krawang, Besoeki en Madoera, dus van de gewesten, waar 't erfelijk individueel bezit heerschende is, alleen in Cheribon en Probolinggo.

(2) Natuurlijk niet volgens de stellige bepalingen onzer Koloniale Wetgeving, die zijn recht van dat des „agrarischen" eigenaars onderscheidt.

de inhoud van de rechten van den staat er ruimer is dan in Europa?

De beide laatste vragen beantwoord ik ontkennend.

Hierdoor kom ik in strijd met de konklusie van het Eindresumé, zooals die in de Inleiding op 't Eerste Gedeelte daarvan te vinden is, en die m.i. niet handelt naar zijn eigen raadgeving, dat: „men het verst komt, om zich van „die begrippen een heldere voorstelling te maken, door „zich te houden aan de feiten." ([1]) Ik heb getracht mijn konklusie te baseeren juist op de feiten die ik vooral in Titel I, Hoofdstuk I, Deel I, Eerste Gedeelte, Eindresumé omtrent de rechten der erfelijk individueele bezitters heb vermeld gevonden Aangezien mijn doel is, niet de begrippen der inlanders, die dikwijls vaag, moeielijk kenbaar en vooral met elkander in strijd zijn, te leeren kennen, maar de gevonden feiten zelven juridisch te onderzoeken, meen ik den raad van het Eindresumé opgevolgd te hebben in zooverre hij werkelijk moet opgevolgd worden. De feiten, de bestaande toestanden alleen hebben voor mij dus te beslissen.

Maine, die, zooals de meeste Engelsche schrijvers een vast begrip van eigendom mist, en onbestaanbaar acht, 't geen daarop berust, dat hij dit recht (vooral op onroerend goed) slechts voor een komplex van andere, alle *bepaalde* rechten houdt, verhaalt in zijn *Village Communities,* dat toen de Engelschen de provinciën Bengalen, Madras en Bombay onder onmiddellijk bestuur en beheer brachten, en dus ook de belastingschuldigen moesten aanwijzen voor de *landrevenue,* zij van 't volgens hem verkeerde denkbeeld uitgingen „that the right of property ought „to exist somewhere." Daarom was dit volgens Maine een vergissing, omdat in dat gedeelte van Engelsch-Indie nergens eenig rechthebbende op den grond bestond, die

([1]) Inleiding Iste Ged. blz. 4.

dezelfde bevoegheden bezat als een grondeigenaar (*in fee simple*) volgens Engelsch recht. En die bevoegdheden acht MAINE noodig, om van grondeigendom te kunnen spreken. Zoo zijn er velen, waaronder de meeste verklaringen van inlanders en daaruit gemaakte gevolgtrekkingen van ambtenaren, die in het Eindresumé zijn opgenomen, die op denzelfden grond beweren, dat de Europeesche grondeigendom op Java nergens bestaat en bestaan kan, daar de inlander sommige rechten mist, die in onzen grondeigendom zijn opgesloten.

Hier tegenover stel ik de opvatting, volgens welke de essentie van den eigendom, als algemeen menschelijk verschijnsel op rechtsgebied, gevonden wordt in zijn onbepaalden inhoud, zijn daardoor van alle andere zakelijke rechten verschillend karakter. De grondeigendom, zooals die op Java, moge van zijn ontstaan af onder zwaren druk hebben gelegen, zijn uitoefening steeds door belangrijke rechten van het gezag, in het Oosten een zoo machtigen faktor in het maatschappelijk leven, beperkt zijn geweest, waar hij bestond, was zijn aard even onmiskenbaar als in Europa en berustte hij op denzelfden rechtsgrond, namelijk arbeid. Waar hij vernietigd werd voor den een, ontstond hij voor den ander, en zoolang verschillende rechthebbenden op eene zaak bestonden, is altijd een hunner de eigenaar geweest. Welke, heb ik in de eerste § dezer afdeeling voor 't laatst der vorige en 't begin van deze eeuw op Java trachten te onderzoeken, en in de tweede § voor den tegenwoordigen tijd.

Beproeft men het, een vasten inhoud van bevoegdheden als minimum te stellen voor het begrip eigendom, dan zal men steeds te veel of te weinig eischen. Ik meen dat de leiddraad, dien men verkrijgt in het begrip: onbepaaldheid, ofschoon schijnbaar zeer vaag en nietszeggend, evenwel voor de praktische vraag, wie eigenaar is, voldoenden dienst bewijst.

Tevens meen ik, dat het inderdaad den inhoud van den eigendom, zij 't dan ook in negatieven vorm, uitdrukt. Als zoodanig is dan ook de eigendom volstrekt geen produkt van zeer samengestelde werkingen, zooals de Engelschen beweren, maar een van de eenvoudigste en natuurlijkste verschijnselen op rechtsgebied.

Vrije beschikking naar volkomen welgevallen over een rechteloos objekt (zij 't dan ook ook al of niet willeloos) is in den natuurlijken loop der dingen het onmiddellijk gevolg van onderwerping van dat objekt aan den wil des menschen. Beperking van de machtsuitoefening op die zaak wordt eerst noodig, natuurlijk en mogelijk, wanneer bevolkingsdichtheid of andere oorzaken een tweede subjekt belang doen krijgen bij hetzelfde objekt.

Dan ontstaan eerst de verwikkelingen van de zgn. zakelijke rechten, die dus jonger zijn dan de eigendom, en wier bepaalde inhoud *afgenomen* wordt van de volheid des eigendoms. Zoo kan de inhoud des eigendoms zeer belangrijk verminderen zonder zijn aard van onbepaaldheid te verliezen. 't Kan echter ook zijn dat het zwaartepunt zich verplaatst en de balans naar het nieuwe subjekt overhelt; dit is in Indie en elders dikwijls geschied.

Beneemt ons dit echter het recht om van Indischen of agrarischen *eigendom* te spreken?

Dan slechts, wanneer wij den eigendom voor een komplex, een optelling, verzameling van bepaalde rechten houden, en, aan beide kanten van de balans belangrijke rechten ziende, niet weten, aan welken kant de grootste zwaarte gevonden wordt. De machteloosheid van de optellings-theorie blijkt dan duidelijk en spreekt zich uit in de gevolgtrekking: niemand is eigenaar.

Handelt men nu speciaal over het karakter van het erfelijk individueel bezit volgens het bestaande recht, dan ziet men in de wetgeving onzekerheid; direkt wordt de eigendom van den staat erkend, die niet *„afstaan"* kan

wat hij niet *heeft*, en indirekt die van den inlander, die door een toegestane aanvrage om vervanging van zijn bezit door eigendom, niets nieuws ontvangt dan een stuk papier, maar geen recht, in inhoud verschillend. En feitelijke toestanden toonen ons een krachtigen eigendom van den Inlander, die alleen den wettelijken waarborg als zoodanig mist.

Vraagt men dus: Wat *is* de aard van het erfelijk individueel bezit, dan antwoord ik: eigendom, vraagt men: hoe beschouwt en behandelt de wetgeving dat bezit, dan antwoord ik: als een recht, dat geen eigendom is, maar welks inhoud door den feitelijken toestand bepaald wordt. In het erfelijk individueel bezit, op zichzelf beschouwd, kan men logisch de vier bestanddeelen van het begrip eigendom terugvinden.

Evenzeer heb ik ze in het kommunaal bezit op Java en het gemeen bezit der Marken in Europa onderscheiden, terwijl zelfs in de samengestelde toestanden van het Leenstelsel, dat ook op Java bestaan heeft, de grondeigendom zich handhaaft, al wordt hij ook dikwijls verplaatst.

Het moeielijkst is doorgaans de Staatswil, het Recht, als faktor te onderscheiden, maar het behoeft geen betoog, dat zoodra er van rechtstoestanden sprake is, dat Recht in zijn formeelen zin altijd gevonden wordt. Zoo blijft mijn eigendomsbegrip aan het einde van mijn onderzoek hetzelfde als het in den aanvang was, en besluit ik met de opmerking, dat de ontwikkeling, die het begrip doorloopt, vooral bestaat in de scherpere *afscheiding* van zijn bestanddeelen, totdat Staat en Eigenaar, machts- en rechtsbetrekking niet slechts logisch, maar ook praktisch onderscheiden zijn.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Het bestaan eener Protestantsche theologische fakulteit met jus promovendi aan de Nederlandsche Rijks-Universiteiten is niet in strijd met het beginsel van scheiding van Kerk en Staat, en evenmin met art. 194, § 2 G. W.

II.

Een dubbele census volgens plaatselijke gesteldheid, waarbij voor de grondbezitters een lager minimum van belastingsom gesteld wordt, is billijk, maar in strijd met art. 76 G. W., dat bepaling wil van éen vast minimum voor elke gemeente.

III.

De grondslag der evenredigheidsstelsels voor de verkiezing der Volksvertegenwoordigers zijn bevorderlijk aan politieke onverdraagzaamheid.

IV.

Het kommunaal grondbezit op Java is bezit van de gemeente (*dessa*), niet van eenige vereeniging binnen haar gebied.

V.

Het zoogenaamd erfelijk individueel bezit van bouwgrond op Java is in wezen niet verschillend van den eigendom.

VI.

Het K. B. van 12 April 1885 tot regeling der konversie zal de konversie weinig bevorderen.

VII.

De wet moet echtscheiding mogelijk verklaren op grond van voortdurende dronkenschap van een der echtgenooten.

VIII.

In het algemeen belang moet erfopvolging in de zijlinie belangrijk beperkt worden.

IX.

In tegenstelling met alle andere rechten op zaken heeft de eigendom een onbepaalden inhoud. Art. 625 B. W. drukt dit onduidelijk uit.

X.

Volgens het stelsel en de bepalingen van het B. W. is bezit niet een recht, maar een feit.

XI.

Wraking des rechters op grond van persoonlijk belang bij het geschil volgens art. 30, 1e B. R. is in strijd met het limitatieve stelsel van dat artikel.

XII.

In art. 56 alinea 1 B. R. ligt opgesloten, dat de rechter den verliezer van het proces ambtshalve tot de betaling der kosten moet veroordeelen.

XIII.

Volgens art. 137 K. geeft eenvoudig endossement van den wissel na faillissement van den acceptant den geëndosseerde geene vordering uit den wissel.

Het is wenschelijk dit te wijzigen in dien zin, dat hij daaruit hetzelfde recht verkrijgt als uit de overdracht eener gewone schuldvordering.

XIV.

De Valuta-clausule in den wissel is overtollig en behoort als wettelijk bestanddeel van den inhoud des wissels te vervallen.

XV.

Noch de aard van den wissel, noch de belangen van den handel wettigen het thans bestaande onderscheid tusschen wissel en assignatie.

XVI.

Het faillissement behoeft niet tot kooplieden te worden beperkt.

XVII.

De handelsgebruiken behooren niet als zelfstandige rechtsbron naast de wetgeving te worden erkend.

XVIII.

De grond van ontoerekenbaarheid ligt niet in het ontbreken van eene *vrije*, maar in dat van eene *normale* wilsbepaling.

XIX.

De intellektueele dader van eenig misdrijf moet slechts strafbaar gesteld worden voor datgene, wat in zijn oogmerk lag, en de *vooraf te berekenen* gevolgen daarvan.

XX.

Lichaamsstraffen, zooals geeseling, zijn niet volstrekt verwerpelijk.

XXI.

De jure constituendo zijn de algemeene vereischten voor strafbare valschheid in geschrifte:

I. Een geschrift, waaruit eenig recht, eenige verbintenis of bevrijding van schuld *kan* ontstaan of dat tot bewijs van eenig feit *bestemd is* te dienen;

II. Opzettelijke verkrachting der waarheid;

III. Oogmerk, om het valsche of vervalschte geschrift als echt en onvervalscht te gebruiken of te doen gebruiken.

IV. Werkelijk of mogelijk nadeel.

XXII.

De beëediging van getuigen in het strafproces kan aan het oordeel des rechters worden overgelaten. Zij, die tot geen der erkende Kerkgenootschappen behooren, of tot een Kerkgenootschap, dat den eed verbiedt, moeten van de verplichting tot eedsaflegging *bij de Wet* worden vrijgesteld.

XXIII.

Het gemeentelijk grondbezit is zelden bevorderlijk aan vooruitgang of uitbreiding van den landbouw.

XXIV.

De ruilwaarde der produkten wordt niet *bepaald* door vraag en aanbod; zij wordt daarin slechts *uitgedrukt*.

XXV.

In Nederland is thans de druk der grondbelasting te licht in verhouding tot dien der andere belastingen.

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK.

Schets van de historische ontwikkeling van het grondrecht.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het Grondbezit in de Javaansche dessa.

Op Blz. 106 (regel 8) *staat:* daar; *moet staan:* dan.

Op Blz. 121 (regel 27) *staat:* sterk; *moet staan:* zeer.

Op Blz. 128 moeten regel 9--35 achter aanhalingsteekens worden geplaatst.

Op Blz. 144 (regel 7 na den Titel) *staat:* onmiddelijke; *moet staan:* onmiddellijke.

Op Blz. 147 *staat:* steden *(negoro); moet staan:* steden.

Op Blz. 148 (regel 8) *staat: oran menoempang; moet staan: orang menoempang.*

Op Blz. 148 (regel 14) *staat:* zij; *moet staan:* hij.

Op Blz. 150 (regel 24 en 25) *staat:* zij; *moet staan:* hij.

Op Blz. 174 (regel 34) *staat:* de Engelschen *Manor; moet staan:* den Engelschen *Manor.*

Op Blz. 177 moet Noot 2 vervallen en van Noot 1 wat volgt na het citaat.

Op Blz. 189 (regel 11, 16, 18, 20 en 29) *staat:* dessa's; *moet staan:* desa's.

Op Blz. 190 (regel 2, 4 en 7) *staat:* dessa's; *moet staan:* desa's.

Op Blz. 215 (regel 13) *staat:* Compagne; *moet staan:* Compagnie.

Op Blz. 215 (regel 12) *staat:* wat; *moet staan:* was.

Op Blz. 215 (regel 20) *staat:* onmiddelijk; *moet staan:* onmiddellijk.

Op Blz 216 (regel 19) *staat:* vorige Mark; *moet staan:* onvrije Mark.

Op Bladz. 222 (regel 7) *staat:* de de; *moet staan:* de.

Op Blz. 228 (regel 4) *staat:* Soesoehoenen; *moet staan:* Soesoehoenan.

Op Blz. 248 (regel 26) *staat:* Oostersche; *moet staan:* Oostelijke.

Op Blz. 251 (regel 6) *staat:* der Sarat; *moet staan:* van den Sarat.

